

Průvodce k mezioborové exkurzi PŘ UK k biologii evropských ekosystémů konané ve dnech 21.6. – 6.7.2019:

Bosna, Albánie, severní Řecko, Srbsko

Autoři: Romana Bartošová, Dan Benda, Julie Böhmová, Kristýna Bubeníková, Albert František Damaška, Tomáš Dvořák (švábolog), Tomáš Dvořák (rybolog), Tereza Fraňková, Jiří Hadrava, Eva Hejduková, Antonín Hlaváček, Jan Hotový, Barbora Hubáčková, Jiří Janoušek, Jaroslava Javůrková, Tomáš Jor, Anna Koukolíková, Aneta Kubánková, Radek K. Lučan, David Machač, Jiří Malíček, Hana Mašková, Anna Moravcová, Zuzana Musilová, Lucie Nováková, Tereza Opravilová, Lucie Pešková, Alena Peterková, Lukáš Pola, Kateřina Poláková, Viktorie Psutková, Kateřina Remišová, Marek Stojan, Magdalena Stuchlíková, Jakub Štenc, Martin Těšický, Daniel Vašek, Vojtěch Waldhauser, Šimon Zeman, Tereza Zosinčuková

Editoři: Albert František Damaška & Radek K. Lučan

Program expedice:

pá 21.6. ca 16:00 odjezd Praha, noční přejezd směr Chorvatsko

so 22.6. přejezd Chorvatskem snad až na Hutovo Blato (BiH, 1200 km, 12 h), odpolední exkurze a noc tam

ne 23.6. přejezd Černou Horou Hutovo Blato – Skadarsko Jezero (256 km, 5 h), zastávka ve Skadaru (město, nákup, směnárny), podvečer a noc u jezera

po 24.6. dopolední exkurze Skadarsko jezero, odpoledne přejezd do Prokletije - Bogě (60 km, 2 h, 42.39716N, 19.6969E), noc tam

út 25.6. celodenní exkurze Prokletije a noc tam-těž (Bogě), 24 h pauza

st 26.6. přejezd na jih do NP Llogara (260 km, 4,5 h), cestou zastávka na hadcích poblíž silnice např. u Vau i Dejës (42.0079N, 19.6928E), noc v NP Llogara

čt 27.6. celodenní exkurze v NP Llogara (mlžné jedlové lesy), noc tamtéž, 24 h. pauza

pá 28.6. přejezd do NP Bredhi i Hotoves (170 km, 3,5 h), cestou zastávka na náplavech řeky Vjosa a v UNESCO městě Girjokastër, noc termály u řeky Langarica

so 29.6. celodenní exkurze v NP Bredhi i Hoto-vës, kaňon řeky Langarica, noc termály

ne 30.6. ráno přejezd do pohoří Pindos (Pades, 80 km, 2 h + EU hranice), odpolední exkurze montánní lesy v okolí, noc u hospody (40.0398983N, 20.9097108E)

po 1.7. celodenní exkurze Pindos - Smolikas, noc tamtéž, 48 h. pauza

út 2.7. dopoledne po 48 hod. pauze odjezd směr Mt. Ossa (320 km, 5h převážně po dálnici), cestou rychlá zastávka Meteora, noc v sedle pod Mt. Ossa

st 3.7. exkurze Mt. Ossa a přejezd na noc do Stomio (delta, slaniska, moře), možnost tam dojet z Mt. Ossa, noc u moře

čt 4.7. celodenní přejezd Stomio – Fruška Gora (800 km, 8,5 h), zastávka na plejskavicu Vladičin Han

pá 5.7. celodenní exkurze NP Fruška Gora v Srbsku (kláštery, smíšené lesy, 45.1579714N, 19.7781867E), večer odjezd do ČR

so 6.7. ráno příjezd do Prahy

Základní informace o navštívených zemích

Republika Bosna a Hercegovina

Hlavní město: Sarajevo

Počet obyvatel: 4,1 mil.

Rozloha: 51 129 km²

Měna: 1 Euro = 100 centů,

1 konvertibilní marka = 100 feniků

Úřední jazyk: chorvatština, srbština

Obyvatelstvo: 49% obyvatel tvoří bosňané, 31% srbové, 17% Chorvati a 3% jiné etnické menšiny. V zemi převažuje islám, který vyznává 44% obyvatel, 31% obyvatel jsou přívrženci srbské ortodoxní církve a 17% jsou katolíci. Během občanské války (1991-1995) v zemi zahynulo téměř 100 000 obyvatel a mnoho jich také uteklo do zahraničí. Návrat uprchlíků stále ještě není ukončen.

Albánská republika

Hlavní město: Tirana

Počet obyvatel: 3,1 mil.

Rozloha: 28 748 km²

Měna: 1 lek (ALL) = 100 quindarek

Úřední jazyk: albánština

Obyvatelstvo: Obyvatelstvo Albánie tvoří z 95% Albánci, ze 3% Řekové a zbytek Makedonci a Srbové. Albánský národ se skládá ze dvou skupin : Ghegové (obývají sever země) a Toskové (jih). Hlavním náboženstvím v zemi je islám, který vyznává asi 70% obyvatel, dále jsou zde ortodoxní a katoličtí křesťané. Ortodoxní křesťané žijí převážně na jihu a katolíci obývají hlavně severozápad Albánie. V zemi je 87% gramotnost.

Řecká republika

Hlavní město: Athény

Počet obyvatel: 10.9 mil.

Rozloha: 131 990 km²

Měna: 1 euro = 100 centů

Úřední jazyk: řečtina

Obyvatelstvo: Řekové (98 %), Makedonci (2 %), Turci, Albánci aj.

Srbská republika

Hlavní město: Bělehrad

Počet obyvatel: 9,4 mil.

Rozloha: 88 361 km²

Měna: jugoslávský nový dinár (Din) = 100 para

Úřední jazyk: srbština

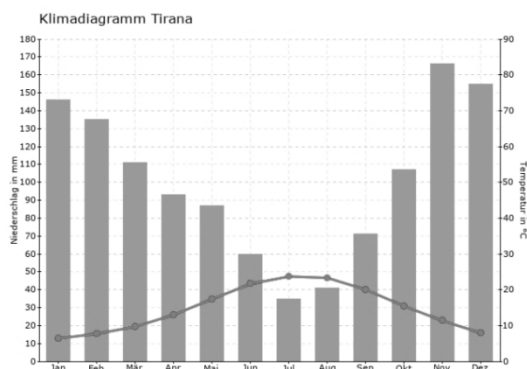
Obyvatelstvo: Srbové tvoří 62% obyvatelstva, Albánci 17% a Černohorci 6%. Většina obyvatel jsou pravoslavní křesťané, zbytek jsou vyznavači islámu. Gramotnost v zemi je 93%.

Geografie a přírodní podmínky jihozápadního Balkánu

Balkán není jen poloostrov, nýbrž také historicko-geografická oblast. Krom pobřeží (ze západu ho omývá Jaderské, z jihu Iónské, Krétské, Egejské a Marmarské a z východu Černé moře) je tato oblast ohraničena a vymezena na pevnině tokem Dunaje a Sávy (Balkán se nachází jižně od těchto toků). Území Balkánu obývá řada národů, které spolu v historii měly a stále mají velmi dynamické a temperamentní vztahy. S tím souvisí i pojem balkanizace, který se začal používat po období rozpadu balkánské části Osmanské říše na národní státy, což vedlo ke značné nestabilitě území. Proto pojem balkanizace značí rozpad, rozklad, tříštění a nepořádek. Výborně tak sedí nejen na historický vývoj Balkánu, ale také na klasický a typický vývoj biologických exkursí do jižních a východních oblastí, včetně stavu mysli jejich účastníků, ochoty k zodpovědné činnosti, vzhledu účastníků i stavu a vzhledu exkursního dopravního prostředku. Návrat do reality, související s komplementárním procesem debalkanizace, proto bývá náročný, na což se účastnictvo exkurse musí mentálně připravit.

Klima je na většině území Albánie i ostatních navštívených oblastí mediteránní, reprezentované horkými léty a mírnými a vlhkými zimami. V zimě tedy většinou nemrzne, ale hodně prší, což se týká i podzimu a jara. V horách je samozřejmě klima drsné a často mrazivé, s velkým množstvím sněhových srážek. Zajímavým specifikem Albánie je její deštivost – navzdory mediteránnímu klimatu zde relativně často prší i v létě. Klima je tedy značně oceánské. Klima středního Balkánu je mírné, podobné střeoevropskému, ale je v průměru teplejší (což je dáno nejen blízkostí mediteránu, ale i zeměpisnou šířkou).

V oblasti, ve které se budeme pohybovat najdeme několik menších, ale po biologické stránce významných řek. V Albánii je to především Drin s hlavními zdrojnicemi Bílý Drin a Černý Drin. Černý Drin vytéká z Ohridského jezera, zatímco Bílý Drin odvodňuje západní část kosovských hor. Zajímavé na řece Drin je její ústí – před ústím se totiž dělí na dvě ramena, přičemž jedno z nich ústí rovnou do moře, zatímco druhé se vlévá do řeky Buna, která odvodňuje Skadarské jezero. Jezera Skadar a Ohrid jsou tak propojena skrze říční síť. Další významnou albánskou řekou je Vjosa, a také Semani a Osum. V Makedonii je páteřní řekou Vardar, který odvodňuje většinu území jak státu Makedonie, tak i historické oblasti. Vodu z území odvádí do Egejského moře. V Černé Hoře je pak důležitou řekou Morača, která teče z Dinárských hor hlubokou soutěskou kolem hlavního města Podgorice na jih, kde ústí do Skadarského jezera.

Klimadiagram Tirany Sloupce představují průměrné měsíční srážky, křivky představují průměrné měsíční teploty. Klima Tirany je teplé a mediteránní, avšak značně vlhké s patrným oceánským vlivem (přestože si zachovává mediteránní charakter rozdělení srážek během roku, čímž se liší od tzv. mezotermního klimatu, kdy je rozložení srážek relativně velmi rovnoměrné během celého roku a je jich vždy hodně).

Další významný aspekt balkánského vodstva představují již zmíněná velká jezera. Na území Albánie zasahují všechna tři největší z nich. Rozlohou je největší Skadarské jezero, které je napájeno krasovými prameny na dně a řekami Morača, Drin a Thate. Není příliš hluboké (maximálně 8 metrů) a představuje příklad tzv. krasového jezera. Existuje sice v místě tektonického zlomu, ale na jeho vzniku se nejspíše podílelo i krasovění a propady velkých jeskyní. Během miocénu byla oblast jezera spojena s mořem. Z faunistického hlediska se zde vyskytuje (krom spousty vodních ptáků) řada endemitů, a to především z řad vodních plžů.

Ještě daleko zajímavější je pak nejstarší jezero na Balkáně – Ohridské jezero. Toto jezero vzniklo tektonicky už v třetihorách (asi před pěti miliony lety), což z něj činí jedno z mimořádně dlouhotrvajících a starých jezer (jako jsou jinde na světě třeba Bajkal nebo Tanganika). Je navíc velmi hluboké (v nejhlubších místech až kolem 300 metrů). Podobná historie vzniku jej spojuje i se sousedním Prespanským jezerem, které je o něco výše položené a od Ohridu jej odděluje krasový masiv Galičica. Skrze tento masiv vede podzemní řeka, která napájí z Prespy Ohridské jezero vodou. Na rozdíl od Prespanského jezera však Ohridské jezero od svého vzniku pravděpodobně nikdy nevyschlo, což je dáno jeho velkou hloubkou (Prespa je hluboká jen asi 56 metrů). Proto představuje Ohridské jezero kolosální centrum endemismu organismů, včetně mnoha druhů endemických planktonních korýšů, endemického houbovce či několika endemických druhů ryb. Bez nadsázky se tak dá Ohrid (a s ním spojená Prespa) řadit po bok Bajkalu či Tanganiky i po biologické stránce.

Reliéf Albánie je velmi členitý a většinu jejího území pokrývají vysoké hory. Významné je hlavně vápencové pohoří Prokletje na severu na hranicích s Černou Horou, a dále masiv Korab na hranicích s Makedonií, který v Makedonii pokračuje dalšími pohořími, jako je Šar Planina nebo Galičica, a dohromady tvoří Šarský horský systém. Leží zde i nejvyšší vrchol Albánie i Makedonie – Velký Korab (2 764 m). Nadmořské výšky přes 2 000 metrů dosahuje i vnitrozemský albánský masiv Tomorr na jihu země. Při pobřeží, od Skadaru na jih až k Orikumi, se pak nacházejí nížiny.

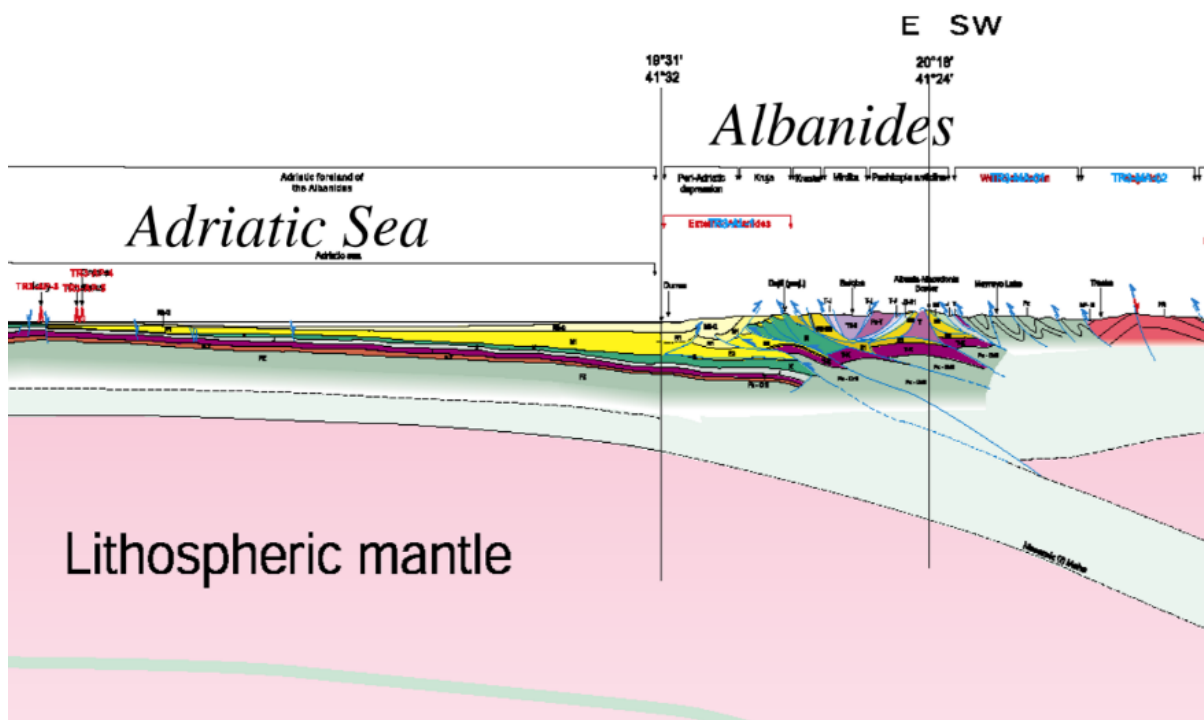
Geologické poměry Albánie

Albánie je geologicky a tektonicky členěna do několika částí, které běží paralelně severojižním směrem a jsou definovány výskytem různě starých horninových komplexů. Nejzápadnější částí je část Sazani, která nezasahuje do severní a jižní Albánie, a je tvořena nejmladšími pliocenními až holocenními sedimenty, dále následuje zóna jónská s perijaderskou depresí a miocenními výchozy. Východněji leží zóna Kruja, která společně s nejvýchodnější částí zóny jónské tvoří vnější Albanidy, a je tvořena především paleogenními flyšovými formacemi. Vnitřní Albanidy jsou tvořeny zónami Krasta – Cukali a Mirdita s permsko-triasovými evapority a starými paleozoickými ofiolity. Na východním podhůří Albanid se vyskytuje zóna Korabi, která je charakteristická výchozy silurských břidlic.

Nejstarší horniny v Albánii jsou horniny ofiolitového komplexu asi z období ordoviku, a najdeme je v oblasti vnitřních Albanid. Ofiolitový komplex je soubor vyvřelých hornin počínající peridolitem asi v hloubce 8 km a konče výlevy polštářové lávy. Vzniká na oceánských hřbetech a tvoří základ oceánské kůry. V tomto případě tvořil kůru prvohorního oceánu Paleotethys. Nejstarší sedimenty na území Albánie jsou z období siluru a jedná se o graptolitové černé břidlice – stejné břidlice, jako jsou například v lomu Kosov u Berouna, které vypovídají o silné globální anoxii mořské vody po hromadném vymírání na konci ordoviku, kdy došlo k rychlému roztátí

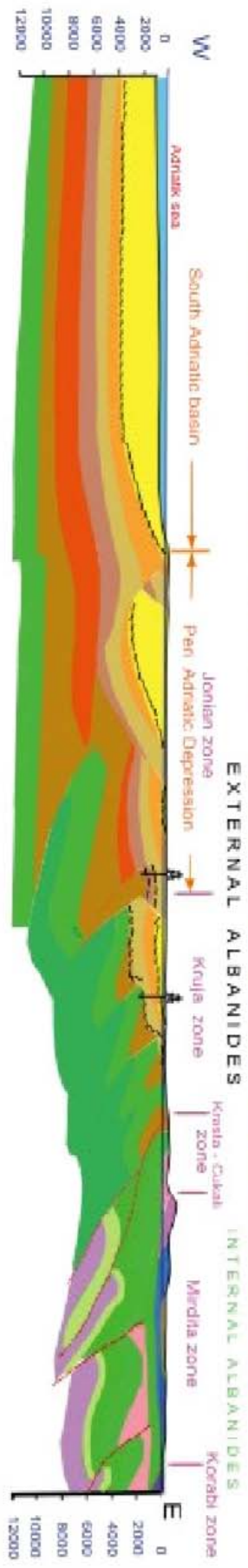
ledovců a vytvoření vrstvy sladké vody na hladině oceánů, která nepropouštěla kyslík do mořské vody, a tudíž nedocházelo ke koloběhu uhlíku. Proto jsou tyto sedimenty černé. Sedimenty svrchnosilurské, devonské ani karbonové zde nenajdeme, jelikož po variském vrásnění způsobeném srážkou kontinentů během devonu a karbonu došlo k vyzdvižení mořského dna nad hladinu a zde k obroušení mladších prvohorních hornin. Z mladších prvohor můžeme nalézt svrchnopermské a triasové evapority ve formě sádrovců, což jsou horniny vzniklé vypařováním vody. To dokládá, že v období permu a následně i spodním triasu docházelo k opakovaným transgresím a regresím, tedy zaplavení mořem a následnému vysušení spojeného s tvorbou slaných jezer, která se postupně odpařila a zanechala za sebou evapority a solné sloje, kde se dnes tato sůl těží. Nakonec došlo k definitivní transgresi, a po celé období druhohor dochází k mořské karbonátové sedimentaci.

Během období jury, kdy dochází k rozpadu Pangey, vznikají nové tektonické desky. Mezi nimi i deska Jaderská a deska Apulijská, které budou mít zásadní vliv na formování Albánie. Tyto desky zpočátku putovaly souběžně s deskou Eurasijskou k severovýchodu, ale až do chvíle, kdy se během období křídly nově vzniklá deska Africká začala pohybovat k severu. Vyvíjí se tak tlak na desky Jaderskou a Apulijskou, které se začaly podsouvat pod desku Eurasijskou. Tím začala první fáze alpínské orogeneze a druhohorní sedimenty mocné až 3 km se vyvrásnily do podoby paralelních hřebenů a hlubokých mořských depresí orientovaných přibližně severojižním směrem. Deprese mezi hřebeny začaly být ve starších třetihorách vyplňovány flyšem, což je sedimentární komplex tvořený střídavým uspořádáním pomalu sedimentujících jílovců a karbonátů, které byly bohaté na uhlík z planktonu, a rychle sedimentovaných písků nebo jiného erodovaného materiálu z pevniny. Díky oteplení v Eocénu a podobnému scénáři jako na začátku siluru nedocházelo v anoxické mořské vodě k rychlému rozkladu organických molekul sedimentovaného planktonu, a tedy byla umožněna fosilizace do podoby ropy, kterou do sebe nasál flyšový písek. Ropa a zemní plyn se v Albánii těží i z ložisek prvohorních, druhohorních a neogenních, avšak tato ložiska nemají takový výtěžek, jako ta paleogenní v oblasti Kruja. Ropa je zde čerpána z hloubky asi 3 km.

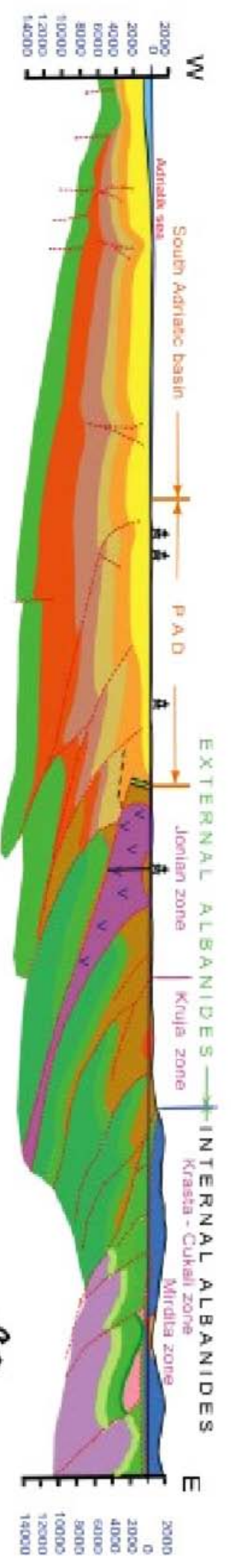

Díky alpínské orogenezi se začaly zvedat také Dinárské hory, čímž se vyzdvihly východní sedimentační pánve a flyšová sedimentace se přesunula na západ společně s mořem. Díky těmto horotvorným činnostem došlo již v druhohorách k vytvoření zlomu v dnešní oblasti hranice s Černou Horou, následkem čehož později, konkrétně v oligocénu, v důsledku přispění krasové eroze vzniká „Skadarská propadlina“, která je zalita mořem a existují doklady o zaplavení až do oblasti Podgorice v Černé Hoře. V důsledku pokračujícího vrásnění je záliv předělen pohořím Rumija, čímž vzniká Skadarské jezero, které je od svého vzniku dodnes zanášeno říčním erodovaným materiálem z hor. Právě díky svému mořskému původu a následné izolaci zde nacházíme endemické druhy ryb. V mladších třetihorách pokračuje masivní sedimentace, kontrakce povrchu způsobené subdukcí Jaderské desky, a neustálé zvedání Albanid. V důsledku alpínského vrásnění se v oblasti vnitřních Albanid dostávají na povrch i bazální ofiolitové horniny, horniny staršího paleozoika a také druhohorní hlubinné vyvřeliny, které vznikly ve zlomových dutinách jako žulové plutony. Na konci miocénu dochází k tzv. Messinskému eventu, kdy došlo díky tektonickým pohybům k uzavření Gibraltarského průlivu a k výparu vody Středozemního moře. Toto období se vyznačuje přítomností evaporitových hornin a solných slojí. V pliocénu a pleistocénu se následkem vrásnění vytváří vnější Jaderská deprese a Jadranská pánev, které se vyplnily až 2 km mocnou vrstvou sedimentu a došlo tak k zarovnání povrchu západní Albánie v zóně Jónské a Sazani. Dnes je povrch Albánie formován převážně vodní a krasovou erozí, která v horských masivech vytváří hluboké kaňony, jeskynní systémy a krasová jezera. Erodovaný materiál je odnášen do nížin zóny Sazani a do horských údolí, kde tvoří výplň tzv. poljí, což jsou krasové sníženiny vyplněné sedimentem a vytvářející úrodné horské louky ohraničené horami. Polje jsou zásobovány vodou z krasových podzemních toků.

I-1 GEOLOGICAL CROSS SECTION IN NORTHERN ALBANIA

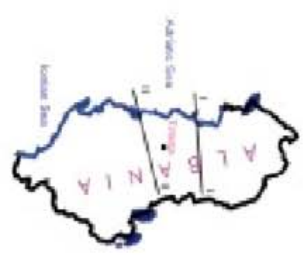

II-II GEOLOGICAL CROSS SECTION IN CENTRAL ALBANIA

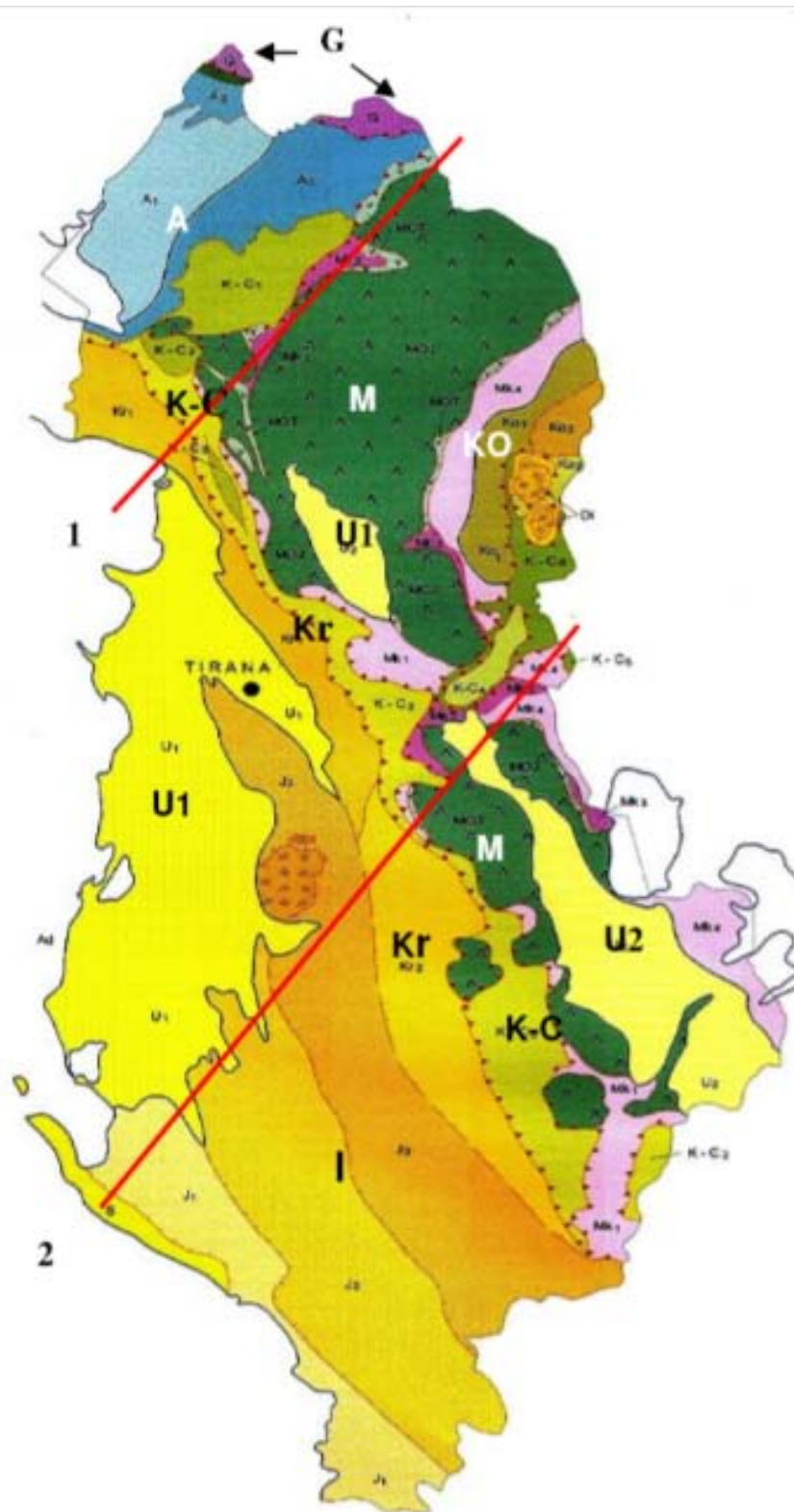

LEGEND :

Geological Unit	Stratigraphic Symbol	Rock Type
PLIOCENE	N ₂	CARBONATE
MESSINIAN	P ₂ ^{me}	CARBONATE
TORTONIAN	M ₂ ^{tl}	OLD FLYSCH
SERRAVALLIAN	N ₂ ^{sa}	CARBONATE
FLYSCH	P ₂ ^{fl}	EVAPORITES
FLYSCH	P ₂ ^{fl}	OPHIOULITE
YOUNG FLYSCH (Maastricht - Eocene)	C ₂ ^{fl} -P ₂ ^{fl}	SHALE
	C ₂ ^{cr} -P ₂ ^{cr}	CARBONATE
	T ₂ ^{cr}	CARBONATE
	J ₂ ^{cr}	OLD FLYSCH
	T ₂ -J ₂	CARBONATE
	P ₂ ^{ev}	EVAPORITES
	O ₂ ^{op}	OPHIOULITE
	P ₂ ^{sh}	SHALE

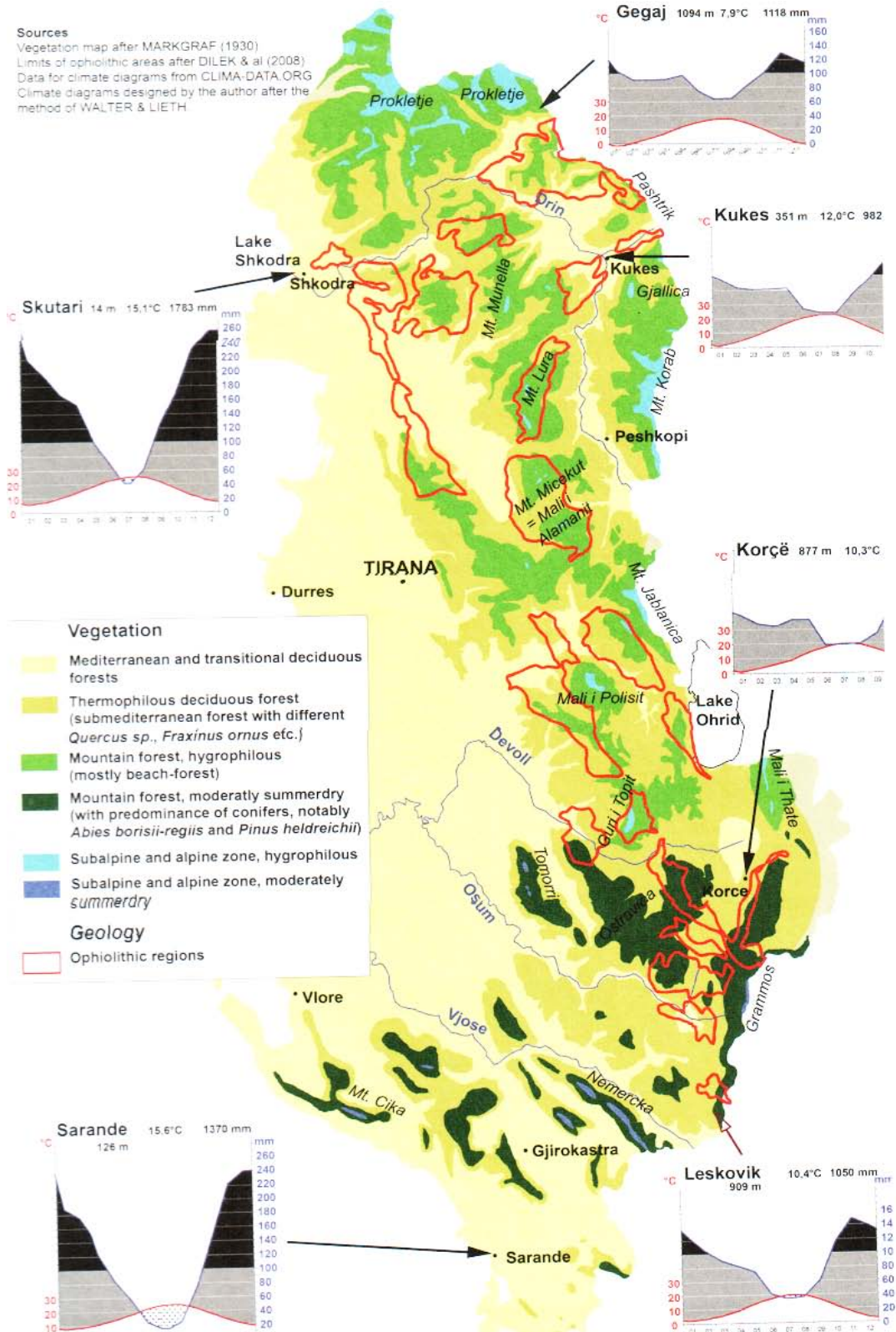

Geologická mapa Albánie. KO: zóna Korabi; M: zóna Mirdita – ofiolit; A: Albánské alpy – druhohorní vápenec a dolomit; G: Gashi - výchozy silurských břidlic; K-C: zóna Krasa – Cukali: Zelenožlutá a světle fialová – druhohorní karbonáty. Fialová permotriasové evapority; Kr: zóna Kruja – paleocéní až oligocéní flyšové formace; I: zóna Jónská – Peri jaderská deprese – miocén až pleistocén; U1 U2 světlá: Post orogenní sedimenty – holocén; U1: Sazani – pleistocén a holocén.

Flóra a vegetace

Hlavní vegetační typy v Albánii a klimadiagramy. Červeně označeny oblasti s ofiolity (vyvěřelé horniny, serpentinizací zde mohou vznikat hadce).

Během pleistocénních glaciálů byla Albánie zaledněna jen lokálně, v nižších polohách panovaly zřejmě relativně dobré podmínky pro přežití řady druhů (Balkánský poloostrov obecně jest považován za jedno z refugií, kde současná biota nepříznivá období glaciálu přečkávala, a ze kterých se v postglaciálu šířila). Díky přítomnosti řady reliktních (a to i třetihorních) je flora Albánie relativně bohatá, představuje ji dohromady 3531 druhů. Z toho je 112 součástí některého z apomiktických rodů. Odhlédneme-li od těchto specifických skupin, je nejpočetnějším rodem jetel (*Trifolium*) se 63 druhy (ostřice jsou až na druhém místě). Mezi další z diverzifikovaných rodů (nad 40 druhů) patří silenka (*Silene*), chrpa (*Centaurea*) a pryskyřník (*Ranunculus*). Vysoká je zde i míra endemismu, taxony endemické pro ilyrsko-balkánskou provincii tvoří až 9,5 % albánské flóry. Vedle zmíněné existence vhodných stanovišť pro přežití řady reliktních druhů, je důvodem i přítomnost řady izolovaných hadcových oblastí. Vzhledem k specifickému chemismu substrátu zde vznikají jemu přizpůsobené typy od různých druhů, a dokonce samostatné rody, monotypičtí zástupci čeledi Boraginaceae (brutnákovitých) *Halacsya sendtneri* a *Paramoltkia doerfleri*. Jedním z významných příkladů ilyrských endemitů je pak zlatice evropská (*Forsythia europaea*) z čeledi Oleaceae (olivovníkovité), jedná se o prvek arktoterciární flóry (další příbuzní, třeba z městských parků známá *F. suspenda*, jsou původní ve východní Asii). Podobný osud měly i další rostliny, lze je předpokládat i u platanu východního (*Platanus orientalis*) a smrku omoriky (*Picea omorika*), či jírovce maďalu (*Aesculus hippocastanum*).

K starobylým reliktním tropické flóry pak patří zástupci čeledi podpětovitých (Gesneriaceae), kam patří například dobře známé africké fialky, které jistě řada z vás pěstuje jako pokojové rostliny. V Albánii najdeme zástupce rodu ramondie (*Ramonda*), v řecku v masivu Olympu druh *Jancaea heldreichii*. Naopak charakter reliktní glaciální má místní žlutokvětý krvavec *Sanguisorba albanica*, který má nejbližší příbuzné v Alpách (*S. dodecandra*). Co se týče vegetace, najdeme zde v nížinách mediteránní macchii s různými zástupci stálezelených i opadavých dřevin – planika velkoplodá (*Arbutus unedo*), vřesovec stromovitý (*Erica arborea*), dub cesmínovitý (*Quercus ilex*), řečík terebint (*Pistacia terebinthus*), ruj vlasatá (*Cotinus coggygria*), habr východní (*Carpinus orientalis*) atd. Z jihu do Albánie zasahuje i areál některých stenomediteránních druhů, jako je planika hladká (*Arbutus adranche*), či dub valonský (*Quercus ithaburensis* ssp. *macrolepis*). S rostoucí nadmořskou výškou a s nárůstem srážek se vegetace mění, pokračují dále různé typy listnatých a smíšených lesů, typické jsou různé duby - šipák (*Quercus pubescens*), dub trojský (*Q. trojana*), dub cer (*Q. cerris*), dub uherský (*Q. frainetto*), dub letní (*Q. robur*) a další dřeviny, jako habr obecný (*Carpinus betulus*) a habrovec habrolistý (*Ostrya carpinifolia*). Kolem 1000 m n. m. se objevuje buk (*Fagus sylvatica*) a jedle (kromě *Abies alba* i *Abies borisii-regis*), v nejvyšších polohách smrk (*Picea abies*) a zejména na skalnatých terénech více druhů borovic (*Pinus*). Na horní hranici lesa pak borovice kleč (*Pinus mugo*) a řada druhů známých z Alp, které zde mají jižní hranici areálu – koniklec alpský (*Pulsatilla alpina*), ostříčka myší ocásek (*Kobresia myosuroides*), vrba uřatá (*Salix retusa*), dřípatka alpská (*Soldanella alpina*), řežuška alpská (*Pritzelago alpina*), violka *Viola calcarata* ssp. *zoysii*, rozchodnice růžová (*Rhodiola rosea*), nebo *Wulfenia carinthiaca* z čeledi jitrocelovitých (Plantaginaceae). V oblasti masivu Prokletije roste i endemit *W. baldaccii*.

Mechorosty a lišejníky

Albánie patří z hlediska mechorostů a především lišejníků k vůbec nejméně prozkoumaným zemím v Evropě, a to i přes obrovské množství cenných lokalit, které zde nalezneme. Značnou část zástupců obou skupin nalezneme i v ČR. Navíc se zde vyskytují teplomilné mediteránní druhy i druhy vápnomilné vysokohorské, a dále také druhy vázané na mořské pobřežní skály. Zajímavým fenoménem jsou také hadcové skály, které jsou sice z pohledu druhové rozmanitosti chudé, avšak hostí řadu substrátových specialistů. Pro mechorosty i lišejníky jsou velmi cenným biotopem také zbytky pralesů, které se zde doposud zachovaly v nezanedbatelném množství. Ty mimo jiné slouží jako refugium některých oceanických makrolišejníků, citlivých k znečištění ovzduší.

Ještě v národním seznamu z roku 2006 bylo z Albánie uváděno celkem 327 druhů mechorostů. Během aktivního průzkumu v posledních letech však toto číslo narostlo o přibližně dalších 300 taxonů.

Počet známých druhů lišejníků se v současné době blíží hodnotě 450. Toto číslo však tvoří zhruba třetinu diverzity předpokládané. Z nápadných zástupců stojí za zmínku především cyanolíšejníky (obsahující sinici jako fotobionta), např. rody *Degelia* a *Nephroma* (ledviník), ale velké stélky důlkatců *Lobaria pulmonaria* a *Lobarina scrobiculata*. Na starých solitérních borovicích v horských oblastech mohou zaujmout šedé keříčkovité stélky druhu *Lethariella intricata*. Narazit lze také na některé zajímavé zástupce provazovek, např. načervenalý oceanický druh *Usnea rubicunda*.

Vegetační poznámky k některým lokalitám

Skadar

V oblasti v okolí Skadarského jezera (albánsky Liqeni i Shkodrës) je mediteránní stálezelená vegetace (macchie) s dubem cesmínovým (*Quercus ilex*), dalšími typickými zástupci jsou planika velkoplodá (*Arbutus unedo*), dub kermesový (*Quercus coccifera*), jamovec širolistý (*Phillyrea latifolia*) z čeledi Oleaceae (olivovníkovité), vřesovec stromovitý (*Erica arborea*) a jalovec červenoplodý (*Juniperus oxycedrus*). Na skalnatých svazích se lze setkat s dalším balkánským endemitem, kterým je monotypická peterovka, druhovým jménem dalmatská (*Petteria ramentacea*), opadavý keř z čeledi Fabaceae. Pestrá je pak i sladkovodní, příbřežní a mokřadní vegetace. Můžeme zde potkat 7 druhů parožnatek rodu *Chara*, dále vodní kapradinu marsilku čtyřlístou (*Marsilea quadrifolia*) nebo, v příbřežní zóně v rákosinách, několik zástupců čeledi žabníkovité (Alismataceae), vedle těch známých i z ČR, jako je šípátka střelolistá (*Sagittaria sagittifolia*) nebo žabník jitrocelový (*Alisma plantago-aquatica*), je zde třeba vzplývavka tolijolistá (*Caldesia parnassifolia*). V oblasti se vyskytuje i pupečník obecný (*Hydrocotyle vulgaris*), jeden z evropských zástupců jinak převážně tropické čeledi aralkovitých (Araliaceae).

Gjirokastër

Vegetační kryt nížin představují formace mediteránní vegetací popsané výše. Co se týče lesů ve vyšších nadmořských výškách, díky nižšímu úhrnu srážek převažují jehličnany. Za zmínku stojí místní jedle makedonská (*Abies borisii-regis*) či borovice Heldreichova (*Pinus heldreichii*).

Halacsya sendtneri, *Paramoltkia doerfleri* a *ramondie srbská* (*Ramonda serbica*).

Wulfenia carinthiaca, pryšec černohorský (*Euphorbia montenegrina*), *Viola elegnatula* a *Eryngium alpinum* (máčka osidlující sutě v Alpách i v balkánských pohořích).

Jamovec širolistý (*Phillyrea latifolia*), *vřesovec stromový* (*Erica arborea*) a *Hyacinthella dalmatica* (jeden z druhů Červené knihy Albánie s výskytem u Skadaru).

Marsilea quadrifolia, *Baldellia ranunculoides*, *Caldesia parnassifolia* *Cyperus longus*.

Habrovec habrolistý (*Ostrya carpinifolia*), *líska turecká* (*Corylus colurna*) a *planika velkoplodá* (*Arbutus unedo*).

Lýkovec *Daphne oleoides*, *vrba uřatá* (*Salix retusa*) a *modroušek* *Endrianthus serpyllifolius*.

Marulka velkokvětá (Calamintha grandiflora), bělostník růžkatý (Krascheninnikovia ceratoides), kozinec Astragalus parnassi, zlatice evropská (Forsythia europaea).

Tromín prorostlý (Smyrniun perfoliatum), kohoutek věncový (Lychnis coronaria), bezobalka sivá (Trinia glauca), a chrpa Centaurea artropurpurea).

Athalamia spathysii, Gongylanthus ericetorum, Plagiochasma rupestre a Pterogonium gracile.

Zoologická část

Klepítkatci

Štíři

V Albánii najdeme okolo pěti druhů štírů, taxonomický status některých z nich je ovšem problematický. U nás, kromě historických záznamů o výskytu šítira kýlnatého (*Euscorpius tergestinus*) poblíž Slap a několika recentních nálezů v oblasti jižní Moravy, týkající se zřejmě zavlečených jedinců, štíra ve volné přírodě nepotkáme. V oblasti naší expedice však můžeme potkat i relativně velké štíry, jako je třeba štír egejský (*Mesobuthus gibbosus*). Tento žlutavý druh štíra, jediný zástupce tohoto rodu v Albánii, dorůstá až sedmi centimetrů. Žije na suchých otevřených stanovištích, kde ho přes den můžeme objevit, jak odpočívá pod kameny či jinými objekty. V noci pak vyráží na lov, kdy chytá převážně hmyz. Oběť uchopí do pedipalp přeměněných v klepeta a posléze do ní vbodne jedový trn, umístěný na konci těla na protaženém zadečku, čímž kořist usmrtí. Pro člověka může být bodnutí dosti nepříjemné, ale ne smrtící. V Albánii se ještě můžeme setkat s dvakrát menšími tmavšími štíry rodu *Euscorpius*, kteří žijí spíše v lesnatějších biotopech. Určení těchto štírů do druhu ovšem vyžaduje bližší prozkoumání trichobothrií (senzorických chloupků) zespona pedipalp.

Štírci

Štírců nalezneme v Albánii asi 20 druhů (u nás lehce pod 40), přičemž i druhové složení je relativně podobné tomu našemu. Snadno poznatelným druhem je díky svým velkým rozměrům (4 milimetry) a zavalitému tvaru těla veleštírek stromový (*Dendrochernes cyrneus*). Setkat se s ním můžeme i v ČR, ale vzácně. Tento druh je vázán na staré dubové lesy, kde přebývá pod kůrou stromů či v chodbičkách po larvách tesaříků. Díky svým mohutným pedipalpám a silnému jedu je (na rozdíl od ostatních štírců) schopen ulovit i některé saproxylické brouky, například červotoče. Na rozdíl od štírů však jeho jedová žláza neústí na konci těla, ale do pedipalp. Zajímavé je i to, že může využívat tesaříky k tzv. forezi – přichytí se pedipalpu k tesaříkovo noze a nechá se jím odnést na nové stanoviště – přeci jen štírci nejsou příliš pohyblivá zvířata. Český název chybí, proto si dovoluji prosadit označení „veleštírek stromový“ z důvodu jeho vzezření a způsobu života.

Sekáči

Sekáčů je z Albánie hlášeno 31, což je pouze o pár druhů méně než u nás. Sekáčí fauna bude nejspíš také nedostatečně prostudována. Co se rodového složení týče, je podobné jako v ČR, ovšem druhy se podstatně liší. Zde zmíním dva sekáče, kteří žijí i u nás, ale jsou velice vzácní, zatímco v Albánii bychom je mohli potkat s větší pravděpodobností. Prvním z nich je žlaznatka drsná (*Dicranolasma scabrum*). Je to nápadný druh sekáče, který při bližším prozkoumání vypadá jako z jiné planety. Hned na první pohled zaujme tzv. kapucí, útvarem překrývajícím klepítka, který je v tomto případě tvaru dvou podlouhlých otrněných zahnutých výběžků, na kterých má taktéž žlaznatka umístěné oči. Podobně jako na této kapuci má i po celém děle trny, tvarem připomínající háčky. Ty, spolu se žlázkami, které vylučují lepkavou tekutinu na povrch těla sekáče, pomáhají přichytávat všemožné částičky detritu a zajišťují tak maskování žlaznatky. Koneckonců, pro svůj lepivý sekret získala i svůj český název. Živí se především šneky, ale nepohrdne ani chvostoskoky či larvami brouků a ani

organickými zbytky. Potkáme se s ní nejspíše pod kůrou padlých stromů, pod kameny či v jiných úkrytech ve vlhčích lesích.

Druhým sekáčem, kterého zde zmíníme, je sekáč ježatý (*Lacinius horridus*). S tímto sekáčem se můžeme setkat na široké škále biotopů – od lesostepí po říční břehy, nepohrdne ani zarostlými stráněmi. Živí se podobně jako ostatní sekáči, pojídá zbytky, které nalezne, popřípadě může ulovit nějakého pomalejšího či polomrtvého bezouše. Zajímavé je jeho vzezření, neb připomíná ježatou kouli na nožičkách. Tato ježatost mu slouží jak k maskování, tak k obraně. V menší míře se taková trnitost objevuje i u jiných sekáčů, ale tento je z nich nejježatější.

Solifugy

Znamé rozšíření této skupiny zasahuje nejbliže do Makedonie a Řecka, a týká se dvou druhů – *Galeodes graecus* a *G. elegans*. Vzhledem k nedostatečné probádanosti Albánie je možné, že by se mohly vyskytovat i zde a jejich případný nález během exkurze by byl velmi cenným faunistickým příspěvkem!

Pavouci

Albánská arachnofauna čítá v dnešní době 125 druhů (pro porovnání ČR má druhů okolo 900). Což ovšem spíše znamená, že je značně neprozkoumaná, než že by byla takto chudá. Skladba známých druhů je podobná jako u nás, nalezneme ovšem několik výjimek. Pozoruhodní jsou například sklípkánci (*Atypus*). S těmito relativně bazálními pavouky se můžeme setkat i u nás. Potkáme je především na lesostepích, kde si pod stromy (zpravidla tam, kam až dosahují větve) staví svoji punčochu - protáhlý útvar, který má v sobě vetkaná stébla trávy, což jej činí v podrostu téměř neviditelným. Punčocha je na jednom konci slepá, na druhém vede pod zem - zde sklípkánek povětšinou přebývá. Pokud je nějaký bezobratlý natolik neopatrný, že přejde přes punčochu, vyrazí sklípkánek z podzemí a skrz punčochu nebožáka prokousne a poté zkonzumuje. Při hledání těchto punčoch je si třeba kleknout na zem a opravdu pečlivě prohledávat porost - punčochy jsou opravdu velice dobře skryté!

Velmi zajímavým zástupcem velkých pavouků, kteří si staví sítě, je křížák tlustý (*Araneus grossus*). Ačkoliv je jeho název nepřilíš lichotivý, nutno uznat, že k němu dosti pasuje. Samice můžou dorůstat do velikosti víc jak 2 centimetrů. Krom velikosti a zavalitosti jsou dobrým rozpoznávacím znakem i dva hrboly, které nese v přední části zadečku. Tká si sítě na bylinách a keřích na teplých lokalitách, kde do nich chytá např. rovnokřídlý hmyz. Jiným pozoruhodným křížákem, který je rozšířen nejen v Albánii, ale zasahuje dokonce až do Austrálie, je křížák klamavý (*Cyclosa insulana*). Typický je pro něj zadeček protažený v zadní části do tří hrbolků, přičemž prostřední je protažený více jak ostatní. V síti si dělá tzv. stabilimentum, pruh tkaniny uprostřed pavučiny, který pravděpodobně slouží ke zhoršení viditelnosti pavouka v síti pro případného predátora. Na rozdíl od našich křížáků rodu *Cyclosa* si ovšem dělá spirální stabilimentum, které je na evropské pavouky opravdu nezvyklé. Tyto obskurní sítě můžeme potkat především v keřovém patru. Zajímavé je i jeho námluvní chování, při kterém (jako mnoho pavouků) vede vlákno od samiččiny sítě k sobě, na které pak brnká. Pozoruhodné je ovšem to, že když se potká více samců na jedné síti, mohou si samci vlákna navzájem přestřihovat a zbavovat se tak konkurence. Toho nezvyklého křížáka v jeho obskurní síti můžeme potkat především v keřovém patru. Vedle křížáků bychom možná chybně hledali pakřížáka Walckenaerova (*Uloborus walckenaerius*). Ač by jeho název mohl upomínat na příbuznost ke křížákům, není tomu tak – spíše je příbuzný kruháčům (Oecobiidae),

taktéž mediteráním pavoukům. Poznáme jej snadno podle velice chlupatého zadečku. Velice zajímavé je, že tento pavouk, stejně jako ostatní pakřížáci, nemá jedovou žlázu. Zato má ovšem neskutečně diverzifikované snovací žlázy, které mohou produkovat mnoho druhů vláken pro pakřížáky specifických. Může dělat i kribelátní vlášení (což ovšem umí i jiné čeledi pavouků), extrémně tenká vlákna, která se ke kořisti přichytí pomocí vodíkových můstků a van der Waalsových sil. V ČR je možné potkat ho na dunách u Bzence, osidluje totiž teplá otevřená stanoviště, kde si buduje horizontální síť.

V teplých a suchých oblastech s rozvolněnou vegetací se můžeme setkat i s velkými slíďáky *Hogna radiata*, kterým se ve tmě v kuželu světla baterky lesknou oči. Na jih od nás je tento slíďák velice běžný pavouk. Způsobem života se podobá například naším slíďákům rodu *Trochosa* - nestaví si totiž nory, ale pouze pobíhá (obzvláště v noci) po zemi a hledá, co by ulovil. Nory si ovšem staví jeho známější bratranec, slíďák tarentský (*Lycosa tarantula*), známý též jako tarantule. Toho možná také při našich toukách po Balkáně potkáme, i když z Albánie dosud potvrzen nebyl, což je spíše nedostatečnou probádaností daného území. Jeho obydlí nás na první pohled upoutá nízkým valem upleteným z trávy a hlíny, který obkružuje vchod. Oba dva jsou jedovatí, nicméně ne smrtelně. Můžeme je potkat obzvláště v noci, kdy si ve svitu čelovky všimneme jejich svítících očí. Se slíďákem by si pak kdekdo jistě spletl i pazoru slíďákovitou (*Zoropsis spinimana*). Její odlišnost od slíďáků nám ale prozradí jiné uspořádání očí. Tohoto pavouka potkáme nejspíše pod kůrou či kamením, kde žije podobným způsobem života jako slíďáci – nestaví si síť, ale běhá po okolí a uchvacuje cokoliv, co potká. Stejně jako pakřížák může vyrábět kribelátní vlášení, ale, jak už bylo zmíněno, nepoužívá jej k lovu kořisti. V chladnějších oblastech často synantropizuje, čili přežívá tuhé zimy v lidských obydlích.

Zcela jedinečnými zástupci pavouků jsou pak palpimani – druhy *Palpimanus gibbulus* a *P. orientalis*. Pokud bychom se setkali s těmito záhadami opředěnými duchy teplých lesů a lesostepí, byl by to jistě arachnologický hřeb celé expedice. Na první pohled zaujme jejich podobnost s obrněnými vozidly. Není to náhoda – jejich kořist je velice nebezpečná. Jsou jí totiž ostatní pavouci. Palpiman, s téměř neprokousnutelnou kutikulou a extrémně silnými nohama, pomalu kráčí nocí, přední nohy zvednuté do vzduchu a připravené k útoku. Když spatří oběť, zpomalí ještě více, dokonce natolik, že ho pavouk není schopen vnímat jako nebezpečí. Až se jeho kořist pohne, hbitě po ní skočí a zakousne se do ní. Úspěšnost je téměř sto procentní. Pavouky se živí také skákavka skvrnitá (*Cyrrba algerina*). Tato skákavka, žijící pod kameny na teplejších otevřenějších lokalitách, však vsadila na jinou kartu než palpiman. Spoléhá na svou obratnost – na kořist se vrhá zezadu a skusem do nervového ganglia ji usmrtí dříve, než by ji její nebezpečný soupeř stačil zranit. Často se živí již zmíněnými kruhaři (*Oecobiidae*), které nejprve vyplaší z jejich sítě a poté je uloví, když se do ní vrací. Kromě pavouků ovšem nepohrdne ani hmyzem, ale pavouci tvoří více jak polovinu jejího jídelníčku. Samce poznáme podle nápadně oranžové hlavohrudi, samici pak podle šedočerného vzoru na zadečku a lehce načervenalé hlavohrudi.

Na Balkáně však žijí také záhadní pavouci, kteří zde přebývají dokonce tak skrytě, že je téměř jistě nepotkáme. Platí to třeba o jeskyníkovi *Sulcia cretica*. Určitě však stojí za zmínku. Patří do čeledi Leptonetidae (jeskyníkovití), bazální skupiny v rámci entelegynních pavouků (kam patří většina druhů pavouků), která ovšem ještě vykazuje starobylé znaky (např. nepřilíš přeměněná samčí makadla, samičí pohlavní ústroje pouze s jedním otvorem pro sperma i vajíčko). Žije v jeskyních, podle toho je

také uzpůsoben – má velmi tenkou kutikulu, zakrnělé oči a zpomalený metabolismus, aby vydržel déle hladovět.

Stonožkovci

Stonožky

Albánský checklist stonožek zahrnuje okolo 50 druhů, což je asi o dvacet druhů méně než u nás (opět jde zřejmě spíše o nedostatečnou probádanou, než o reálný stav). Téměř polovinu tvoří zemivky (*Geophilomorpha*), malé, slepé a světlé podzemní stonožky, které se živí hlavně žížalami, někdy se ovšem mohou přizpůsobit i rostlinnou stravou. Zbytek albánské chilopodofauny pak tvoří epigeické stonožky, které jsou mnohem atraktivnější, a spíše na ně narazíme. Další přírůstek do sbírky smrtonosných albánských predátorů například představuje stonoha dalmatská (*Scolopendra dalmatica*). Stonohy nalezneme v relativně hojných počtech pod kameny na otevřených suchých stanovištích. Na lov vyráží podobně jako ostatní dravci za soumraku. K uchvácení kořisti používají změněný první pár nohou, zvaný maxilipedy, na který je napojena jedová žláza. Úlovek, často nejrůznější hmyz, si přidržují za pomoci zadních vlečných nožek. Stonohy bezpečně poznáme (kromě jejich rozměrů) podle stejné velikosti všech článků (většina našich stonožek má vždy jeden článek kratší než ten druhý). V Albánii žije i stonoha páskovaná (*Scolopendra cingulata*), která se od stonohy dalmatské liší menší velikostí a kontrastním páskem na konci každého článku. V ČR můžeme potkat stonohy rodu *Cryptops*, které jsou ovšem o poznání menší a žijí v teplejších listnatých lesích. Vzhledově se na první pohled podobají spíš zbytku našich stonožek než stonohám. Naprosto nezaměnitelnou a obskurní stonožkou je také strašník dalmatský (*Scutigera coleoptrata*), který je zcela nezaměnitelný pro své extrémně dlouhé nohy a dlouhá tykadla. Opět se jedná o nočního dravce, který loví drobné bezobratlé, k jejichž hledání používá svá dlouhá tykadla. Má také vyvinuté složené oči. Stejně jako ostatní stonožky má jedovaté maxilipedy, často si ovšem k ulovení kořisti dopomáhá skokem či obmotáním nohama. Na rozdíl od stonoh jej spíše potkáme na vlhčích lokalitách, taktéž ovšem pod kameny či padlými kmeny, běžný je také na zdech domů a v jeskyních. Jeho výskyt zasahuje až k nám na Moravu a vyskytuje se i v domácnostech (například v Severní Americe, anglicky je nazýván „House centipede“, čili stonožka domácí).

Mnohonožky

Mnohonožek můžeme v Albánii nalézt okolo 50 druhů (v ČR okolo 80). Opět se zde setkáme s rody, které potkáváme i u nás, ovšem druhy se liší. V Albánii se můžeme setkat i se skupinami, na které v ČR nenarazíme, některé z nich jsou i albánští endemité. Za zmínku stojí z albánských mnohonožek především zástupci skupiny Callipodida. Tato skupina mnohonožek se v ČR nevyskytuje, v Albánii ale nalezneme okolo sedmi druhů. Typická (kromě znaků na genitáliích a paraprotu) jsou pro ně vystouplá žebra na povrchu těla – proto navrhuji, v duchu českých mnohonožkářských tradic, nazývat je žebrule. Potkat je můžeme především na kamenitých biotopech, jako jsou například sutě. Často je můžeme potkat i v jeskyních, kam příležitostně zalézají. Pozoruhodné je i jejich potravní spektrum – na rozdíl od ostatních mnohonožek se živí i mrtvými či živými bezobratlými. Podobně jako některé zahraniční plochule či hrbule si při svlékání tkají komůrku (pomocí vývodů snovacích žláz na konci těla), ovšem na rozdíl od nich při stavbě užívají pouze svého vlákna (některé plochule do kokonu zabudovávají i různé části

rozkládajícího se dřeva). Pro žebrule je typická vysoká míra endemismu, způsobená pravděpodobně historickým omezením jejich výskytu na oblasti s pravidelnými srážkami (žijí i více na východ, kde by na okolních pouštích nepřežily).

Korýši (vyjma hmyzu)

V této drobné kapitole nebudeme detailně rozebírat, které druhy stínek a krabů se vyskytují v té či které části Balkánu. Zaměříme se ale na pár zcela obskurních a zajímavých, vesměs endemických skupin korýšů, se kterými se lze setkat například ve velkých jezerech Ohridu a Skadaru. V obou jezerech můžeme na endemické korýše narazit v hojné míře. Pomineme-li drobné planktonní zástupce (jako je například buchanka *Cyclops ohridanus*), můžeme v jezeře Ohrid narazit dokonce na endemické skupiny druhů. Jedná se například o berušky rodu *Proasellus*, kterých zde žije hned několik relativně dobře ekologicky odlišených druhů. Dalším endemitem jezera je blešivec *Ochridagammarus solidus*. Krom zmíněné buchanky navíc bylo v jezeře nalezeno 14 endemických druhů lasturnatek (Ostracoda). Skadarské jezero není na endemity bohaté tak extrémně, jako Ohrid – je daleko mladší a má za sebou jinou historii. Endemické druhy, které zde potkáme, tvoří spíš různé druhy jeskynních korýšů, kteří se do jezera dostávají z vyvěraček z okolních jeskynních systémů. Protože se nechystáme během expedice navštěvovat jeskyně, nebudeme se blíže věnovat ani troglobiontním živočichům – se slepými blešivci či stejnonožci se pravděpodobně nesetkáme. Přesto lze však v ústích vyvěraček občas tyto troglobionty (tedy druhy, vázané na jeskynní způsob života) potkat.

Kromě jezerních endemitů samozřejmě lze ve sladkých vodách Albánie potkat i raky, jejichž druhové složení se neliší od našeho. Krom raků ale v řekách žijí také sladkovodní krevety *Atyaephyra stankoi* a kolem vody lze také narazit na sladkovodní kraby *Potamon fluviatile*.

Hmyz

Vážky (Odonata)

Albánie hostí téměř 60 druhů vážek, dále však zůstává jednou z nejméně prozkoumaných oblastí v Evropě. Odonatofauna této země je podobná naší, hojně se zde např. vyskytuje u nás v souvislosti s oteplováním až v poslední době častá vážka červená (*Crocothemis erythraea*), dále vážky početného rodu *Sympetrum*, např. vážka jarní (*S. fonscolombii*), vážka žíhaná (*S. striolatum*) a vážka jižní (*S. meridionale*). Poměrně běžným druhem by měl být také páskovec dvojbubý (*Cordulegaster bidentata*) a na podobných biotopech je možný výskyt i dalších druhů páskovců žijících v sousedních zemích, jako například páskovce velkého (*C. heros*) a pro nás „exotických“ druhů *C. picta* nebo *C. insignis*. Kromě nich se ve vyšších polohách vyskytují například reliktní populace šídla sítinového (*Aeshna juncea*), vážky čárkované (*Leucorrhinia dubia*) a dalších horských druhů, které v Albánii zatím pozorovány nebyly, hornatá část země je totiž téměř zcela neprobádaná. U větších potoků a řek můžeme narazit zejména na klínatky, klínatku vidlitou (*Onychogomphus forcipatus*), klínatku obecnou (*Gomphus vulgatissimus*) a klínatku *Gomphus schneiderii*. Dále zde kromě druhů žijících hojně i u nás můžeme najít např. motýlici *Calopteryx balcanica*, šídlatku *Chalcolestes parvidens*, šídlo *Caliaeshna microstigma* nebo lesklíci jižní (*Somatochlora meridionalis*). Velké množství těchto druhů se ale ve stádiu dospělce nedožije konce srpna a pozorovat tak lze jen jejich larvy. Velká jezera a přímořské laguny jsou pak obývány např. slanomilnou šídlatkou

velkoskvrnnou (*Lestes macrostigma*), obří klínatkou *Lindenia tetraphylla*, vážkou *Selysiothermis nigra* nebo šídly rodu *Anax* - šídlem královským (*Anax imperator*), šídlem tmavým (*Anax parthenope*) a šídlem hnědým (*Anax ephippiger*). Obecně však platí, že se tyto druhy mohou vyskytovat i u vod tekoucích, většina vážek v této oblasti totiž není výrazně habitatově specializovaná. Nejvzácnějším druhem celé Albánie je pak šidélko *Pyrrhosoma elisabethae*, která je známé na celém světě asi jen z patnácti řeckých a albánských lokalit.

Polyneoptera

Apomorfie skupiny Polyneoptera jsou obtížně uchopitelné. Běžně mají její zástupci přední pár křídel přeměněn v krytky hustě protkané žilkami a zadní křídla s vyvinutým vějířovitým análním lalokem. Ústní ústrojí je vždy kousací a pronotum zpravidla mohutně vyvinuté a vytvářející štít. Všechny polyneopterní řády mají primárně tropické rozšíření. Celkem se u nás v České republice setkáme s 5, na naší balkánské cestě však už s 8 řády.

Na bázi skupiny Polyneoptera najdeme dva nepočtené, blízce příbuzné řády hmyzu. Jedním z nich jsou škvoři (Dermaptera). Jde o morfologicky velmi uniformní řád. Obě pohlaví disponují značně modifikovanými klíšťkovitými cerkami, které slouží primárně ke skládání křídel pod velmi redukované krytky. Jde o noční hmyz, který se přes den skrývá na temných místech, pod kameny, v substrátu, často i v domech. U samiček je též známa neobvyklá mateřská péče, kdy jsou nymfy prvního instaru plně závislé na matce, která je hlídá v hnízdní komůrce a teprve po dalším svleku se osamostatňují. V mediteránu můžeme například potkat velký druh škvora *Labidura riparia*.

U vodních toků často narazíme na pošvatky (Plecoptera), prehistorický řád hmyzu s vodními larvami a neobratně létajícími dospělci. Na ilustraci poslouží krásný velký druh *Perla grandis*. Fauna balkánských pošvatek je však trestuhodně neprozkoumána a není jisté, zda na tento druh narazíme.

Prvním řádem, s jehož zástupci se u nás neseťkáte, jsou snovatky (Embioptera). Jde o nepočtenou tropickou a subtropickou skupinu se zhruba dvěma tisíci známými druhy. Pro její zástupce je typický život v chodbičkách, které si pokrývají hedvábím. Hedvábí je produkováno žlázami na zbytnělých člancích předních nohou. Jedná se o hmyz subsociální, jelikož samičky se nějaký čas starají o svá mláďata. V chodbičkách obvykle najdeme jen samičky a malé nymfy. Samečci záhy po dospění chodbičky opouští a hledají samičku k páření. Krátce po vykonání pohlavního aktu umírají. Na Balkáně se můžeme setkat pouze s druhem *Haploembia solieri*.

Dalším řádem, který u nás nepotkáme, jsou strašilky (Phasmatodea). Tato skupina je mnohým dobře známá, jelikož jde o častý chovný cíl teraristů. Naprostá většina druhů je vázána na tropy. V subtropických oblastech nalézáme druhů mnohem méně a na Balkáně druhy pouze dva. Konkrétně zástupce rodu *Bacillus*, *B. rossius* a *B. atticus*. Jelikož jsou v mediteránní oblasti tyto strašilky velmi hojné, téměř jistě se s nimi setkáme. Nejčastěji se vyskytují v křovinatých oblastech, obvykle na ostružinících, myrtách či vřesovicích. Pro nadšence se hodí říci, že i tyto druhy se dá běžně chovat v teráriích.

Zástupce řádu **kudlanek (Mantodea)** sice potkáme i u nás, ovšem v mediteránu je jejich diverzita mnohem vyšší. V oblastech, kde se budeme pohybovat, se setkáme s 5 druhy. Kromě naší kudlanky nábožné (*Mantis religiosa*) se nejen v mediteránu, ale i v balkánském vnitrozemí setkáme s vzhledově na první pohled podobnou kudlankou

Iris oratoria. Oproti kudlance nábožné mají samičky kratší křídla nedosahující na konec zadečku a obě pohlaví mají nápadné skvrny na zadních křídlech. Potkáme i dva druhy menších kudlanek. *Ameles spallanzania* s výrazně brachypterními samičkami a *Geomantis larvoides*. Druhou jmenovanou lze snadno identifikovat podle jejího netradičního vzhledu a chování. Kudlanky rodu *Geomantis* jsou bezkřídle a na rozdíl od jiných kudlanek na svou kořist nečíhají, ale aktivně ji loví a to především na zemi. Asi nejzajímavější kudlanka, se kterou se setkáme, je *Empusa fasciata*. Bohužel, tato štíhlá a tvarově zajímavá kudlanka dospívá až na jaře.

U široké veřejnosti z nepochopitelných důvodů neoblíbený řád **švábů (Blattodea)** není v Evropě příliš rozšířen. Centrum jeho diverzity opět hledíme v tropech. Většinou se jedná o poměrně nenápadné a skrytě žijící tvory. Zcela jistě se setkáme se dvěma typicky evropskými rody švábů *Ectobius* a *Phyllodromica*. Obvykle je najdeme pobíhat v podrostu na lesních světlínách či pod keři. Vzhledově zaujme především *P. maculata* s výrazně bíle obroubeným tělem. Ve městech potkáme také synantropní šváby rodů *Blatta*, *Blattella* a *Periplaneta*. Zajímavější zástupci švábů jsou také termiti. Setkat se můžeme se dvěma druhy, *Kaloterme flavicollis* a *Reticulitermes balkanensis*. Evroští termiti si nebudují velká termitiště, jak je známe například z afrických savan, ale obvykle obývají nějaký suchý pařez či padlý strom, který postupně vyžírají. Termiti mají totiž ve střevech symbiotické protisty či bakterie, které jim umožňují trávit celulózu.

V mediteránu je pak obzvlášť diverzifikovaný řád **rovnokřídlých (Orthoptera)**. Jeho zástupce poznáte velmi snadno podle značně vyvinutého třetího páru končetin, který umožňuje skákání. Asi nejnápadnější a nejzajímavější kobyly, které cestou potkáme, budou kobyly (Ensifera), například obrovské kobyly rodu *Saga*. Na Balkáně se vyskytuje dokonce pět druhů tohoto nepočetného rodu. Kromě klasické a i u nás se vyskytující *S. pedo* můžeme potkat *S. campbelli*, *S. hellenica*, *S. rammei* a největší a nejbarevnější *S. natoliae*, která je považována za vůbec největší dravý hmyz Evropy. Zatímco naše sága se rozmnožuje čistě partenogeneticky, u ostatních druhů se běžně potkáme i se samečkami. Ságy jsou o mohutné dravé kobyly, které si poradí i s kudlankou nábožnou. Setkáme se s nimi nejčastěji v křovinách a lesostepních oblastech. Litorály vodních ploch obývají kobyly rodu *Conocephalus* a *Ruspolia nitidula*, která recentně rozšiřuje svůj areál i u nás, na jižní Moravě. Tyto lze snadno určit podle protáhlého těla a ostrého čela. Z dalších kobylyk potkáme v lesnatých a vlhčích oblastech značně diverzifikované rody krátkokřídlých a zavalitých kobylyk rodů *Isophya* a *Poecillimon*, které mají na Balkáně centrum svého rozšíření. Možná sesmýkneme i nějakou kobylyku rodu *Meconema* či druh *Cyrtaspis scutata*. Tyto kobylyky mají čistě stromový způsob života, kde se živí mšicemi a dalším drobným hmyzem. Pravděpodobně nám také přiletí na světlo. Největší diverzita kobylyk nás ale čeká ve stepních oblastech a v pobřežní macchii. Zde se můžete těšit na zavalité, vizuálně atraktivní a velmi hlučné kobylyky rodu *Ephippiger*, nepřeborné množství obtížně určitelných kobylyk rodů *Platycleis*, *Pholidoptera*, *Tessellana* či subtilní, okřídlené a elegantní kobylyky rodu *Phaneroptera*, *Tylopsis* a *Acrometopa*. Naopak cvrčků mnoho nepotkáme. Můžeme se setkat se starým známým cvrčkem polním (*Gryllus campestris*), příbuzným cvrčkem dvouskvrnným (*Gryllus bimaculatus*) a dalšími velmi podobnými cvrčkami rodů *Melanogryllus* a *Modicogryllus*. U vody potkáme drobné cvrčky *Pteronemobius heydenii* či obskurního cvrčka *Arachnocephalus vestitus*. Po večerech bude všude kolem koncertovat cvrčivec révový (*Oecanthus pellucens*) s mohutně vyvinutým ozvučným okénkem na krytkách samců. V jeskyních či v jejich okolí potkáme také koníky rodů *Troglophilus* a

Dolichopoda. Na těchto rodech je na první pohled patrné jejich přizpůsobení jeskynnímu prostředí, jako jsou prodloužené končetiny a hmatové smyslové orgány, úbytek pigmentu a degenerace očí.

Ohromně diverzifikovanou mediteránní skupinou rovnokřídlých jsou **saranče (Caelifera)**. Na expedici se setkáme obecně se dvěma hlavními společenstvy sarančí. První je společenstvo horských luk a lesních pasek, kde dominují rody *Miramella*, *Podisma* a *Odtopodisma*. Většinou jde o robustní, krátkokřídlé, zeleně zbarvené druhy neschopné stridulace. Jejich determinace může činit potíže. Za zmínku stojí především pestře zbarvené druhy *Podisma pedestris* a *Arcyptera fusca*. V teplejších a sušších oblastech potkáme celá hejna sarančí rodů *Oedipoda*, *Acrotylus*, *Celes* či *Sphingonotus*. Pro tyto saranče je typické výborné kryptické zbarvení kombinované se zářivě zbarvenými zadními křídly, která jsou odhalena při vyrušení jedince a slouží ke zmatení potenciálního predátora. Ze zástupu velmi podobných druhů vyčnívá například saranče uherská (*Acrida ungarica*) s výrazně protáhlými rysy, která mimetizuje stébla trávy. Mohlo by vás také zajímat, že někdo tuto veskrze mediteránní saranči vysadil i u nás – a díky teplým létům se jí i celkem daří. Dalším nápadným druhem, který určitě potkáme, je saranče egyptská (*Anacridium aegypticum*). Jedná se o největší evropskou saranči a potkáme ji většinou na keřích a vyšších bylinách. Její ulovení však ztěžuje skutečnost, že jde o výborného letce. V nejsušších a nejteplejších oblastech se můžeme těšit na zavalité pozemní saranče druhu *Prionotropis hystrix*.

Hemiptera

Hemiptera představují nejdiversifikovanější skupinu hmyzu s proměnou nedokonalou, a vyznačují se především přítomností bodavě savého ústního ústrojí. Během expedice se budeme moci setkat s řadou zástupců této skupiny – podívejme se na některé obzvláště atraktivní, které bychom mohli potkat.

Zcela nepřehlédnutelnou součástí mediteránního koloritu jsou bezpochyby **cikády (Cicadoidea)**. Některé z nich dosahují značných rozměrů, což však není hlavním důvodem toho, proč tak neodmyslitelně patří k mediteránu. Vyznačují se totiž také hlasitou stridulací, která se v létě ozývá ve Středomoří snad z každého stromu. Na rozdíl od rovnokřídlých, kteří ke stridulaci užívají obvykle křídla, případně nohy, mají cikády zvláštní stridulační orgán, který funguje na principu rozvibrování membrány.

Přestože jsou cikády tak slyšet, obvykle skrytě sedí ve větvích a křoví, takže vidět cikádu je složité. Larvy pak žijí mnoho let v podzemí a nalézt občas můžeme jejich svlečky, na kterých jsou nápadně vidět hrabavé končetiny. Mezi významné ploštice (Heteroptera), které lze na jihu Balkánu potkat, patří třeba ta největší ze všech v Evropě – mohutnatka *Lethocerus patruelis* z tropické čeledi Belostomatidae, příbuzné a trochu i podobné splešťulím. Mohutnatky jsou tedy vodní ploštice a jsou dravé. Vynikají však svou velikostí – dorůstají až deseti centimetrů. Bodnutí jejich bodcem je prý extrémně bolestivé, takže pokud by nějaká přiletěla na světlo (nejlépe se chytají právě v noci na světelný zdroj), dávejte si pozor. Mohutnatky jsou krom jiného zajímavé i svou péčí o potomstvo. O mláďata se zde totiž stará samec, který je nosí na zádech.

Dvoukřídlí (Diptera)

Celkový počet druhů dvoukřídlných vyskytujících se na Balkáně bohužel není známý, mj. z důvodu celkové neprobádanosti regionu. Postihnout i jen všechny čeledi je

nadlidský úkol, proto se podíváme pouze na pár nejvýznamnějších čeledí, se kterými se na expedici potkáme.

Dvoukřídlí jsou řádem neopterního hmyzu, jež je nejpříbuznější blechám (Siphonaptera) a srpčím (Mecoptera). Již z názvu řádu je patrné, že dvoukřídlí disponují pouze jedním párem křídel. Zadní pár křídel byl redukován na tzv. haltery. Haltery slouží jako smyslový orgán, detekující nejrůznější podměty, jako je například proudění vzduchu při letu. Nejen díky perfektnímu letu se dvoukřídlí stali jedním z nejúspěšnějších hmyzích řádů, který celosvětově čítá něco přes 160 000 druhů. Dvoukřídlé dělíme na dlouhorohé (Nematocera) a krátkorohé (Brachycera), přičemž dlouhorozí jsou parafyletickou skupinou. Dlouhorozí mají výrazná, mnoho článkovitá, tykadla. Nejznámějšími zástupci jsou například komáři, pakomáři nebo tiplice. V celém balkánském regionu bychom si měli dávat pozor na komáry rodu *Aedes* a *Anopheles*, jež jsou významnými vektory různých nemocí včetně malárie. Zástupce těchto rodů poznáme díky bílému zbarvení na „kolenních kloubech“. Krátkorozí (Brachycera), jak název napovídá, mají krátká tykadla, většina tykadlových článků je u nich zkrácena do podoby jakéhosi „chlupu“ zvaného arista. Do krátkorohého hmyzu řadíme například mouchy, kuklice, bzučivky, masařky, pestřenky, ovády, dlouhososky, roupce, bráněnky a mnoho dalších čeledí.

Celoevropsky rozšířenou čeleď dlouhososkovitých (Bombyliidae) najdeme v Albánii zastoupenou jak druhy typickými pro střední Evropu, tak druhy obskurními, vyskytujícími se pouze v Mediteránu. Například druh *Eclimus gracilis*, jež je jinak znám pouze z Řecka, Itálie a Francie, je zajímavý svou strategií parazitoida. Podle lokalit sběru obývá pravděpodobně otevřené stepní biotopy s ostrůvkovitou lesní vegetací. Optimum aktivace dlouhososek je pozdní jaro, mohli bychom se setkat například se zástupci rodů *Villa* či *Bombylius*.

Další zajímavou čeleď dvoukřídlého hmyzu, se kterou se potkáme, jsou kuklicovití (Tachinidae). Kuklice jsou celosvětově rozšířenou čeleď, která čítá něco přes 9 600 druhů. Na Balkáně se pravděpodobně setkáme např. se zástupci rodů *Tachina* a *Cylindromyia*. Poznáme je dle výrazného ochlupení zadečku a zejména dle tzv. subscutella (výrazná struktura ve tvaru scutella, nacházející se pod scutellem), znaku typického pro čeleď Tachinidae.

Jednou z nejrozmanitějších skupin dvoukřídlého hmyzu jsou pestřenkovití (Syrphidae), mouchy známé především kvůli žlutočernému aposematickému či mimetickému zbarvení, jímž se mnohé druhy této skupiny snaží chránit před predátory. Pestřenky jsou však zajímavé i řadou dalších vlastností: jsou to mj. velmi důležití (byť lidmi často přehlíženi) opylovači řady druhů rostlin, některé druhy s dravými larvami se zase ukazují být klíčovými regulátory mšic (včetně mšic škodících na zemědělských plodinách). Pro ochránářsky orientované biology pak může být zajímavá obrovská rozmanitost jejich larválních strategií zahrnující vedle již zmíněné predace mšic také např. herbivorii (minování v listech, okus kořenů, vrtání ve dřevě nebo život v podzemních zásobních orgánech rostlin), parazitický či komenzální život v hnízdech vos, čmeláků či mravenců, mykofagii či saprofagii s nejrůznějším stupněm vybíravosti (od druhů schopných obývat kdejakou louži po druhy vázané na tlející dřevo v dutině přestárlého stromu vybraného druhu). Tato pestrost dělá pestřenky dobrými bioindikátory, díky znalosti jejich larválních strategií totiž lze na základě druhového složení pestřenek zjistit řadu informací o stavu ekosystému okolní krajiny.

Na balkánském poloostrově můžeme potkat např. vzácnější druhy trouchnivějících dutin stromů, jako jsou *Callicera macquarti* či *C. spinolae*, dále druh *Ferinandea aurea*, jehož larvy se živí bakteriemi v míze poraněných stromů, nebo

vůbec největší evropskou pestřenku, saproxylofágní druh *Milesia crabroniformis* připomínající sršně. Žije zde též celá řada druhů cibuložravých pestřenek rodu *Merodon* (např. *M. distinctus*, *M. dobrogensis*, *M. geniculatus* a *M. natans*), případně příbuzného rodu *Eumerus*. Dále lze očekávat přítomnost saprofágního druhu *Eristalinus megacephalus* nápadného výrazně skvrnitýma očima.

Blanokřídlí (Hymenoptera)

Zástupci blanokřídleho hmyzu se dělí do dvou podřádů, širopasí (Symphyta) a štíhlopasí (Apocrita). Ze širopasých se můžeme na Balkáně setkat například s pilořitkou velkou (*Urocerus gigas*), která má nápadně prodloužené ozubené kladélko. Samice jím klade vajíčka do mrtvého dřeva, kde se vyvíjejí larvy. Vývoj do stadia dospělce trvá dva až tři roky. Dalším zástupcem širopasích je například pilatka řepková (*Athalia rosae*), jejíž larvy jsou naopak herbivorní a lze je najít na různých brukvovitých rostlinách. V rámci štíhlopasých (Apocrita) jsou velmi velkou a opomíjenou skupinou Parasitica. Jedná se o parafyletickou skupinu, která zahrnuje mnoho rozmanitých a morfologicky velmi diverzifikovaných skupin, jejímž společným znakem je především parazitoidní způsob života, tudíž svého hostitele většinou zahubí. Na jedné z fakultních mezioborových exkurzí byla v Makedonii odchycena chalcidka *Leucospis gigas*, která se vyznačuje žlutočerným zbarvením a parazituje na žahadlových blanokřídlech. Další nápadnou skupinou jsou například srpušky rodu *Gasteruption*. Dospělce tohoto rodu lze často potkat na bílých květech miříkovitých rostlin. Larvy parazitují nejčastěji na žahadlových hnízdících v dutých stoncích, jako jsou včely rodu *Ceratina* nebo *Hylaeus*. V rámci blanokřídlech jsou nejpočetnější skupinou lumci (Ichneumonidae). V Albánii je známo v současnosti 81 druhů, přičemž celosvětově jich bylo popsáno více než 30 000. To vypovídá o tom, že oblast Albánie není z pohledu lumků téměř prozkoumána, např. v Itálii je jich známo více než 2000 druhů. Jde o ekto či endoparazitoidy nejen hmyzu, ale i dalších bezobratlých, jako jsou třeba pavouci. Parazitických strategií se u nich dá najít bezpočet, nejčastěji jsou však jejich vajíčka kladena dovnitř larev či kulek jiných druhů hmyzu. Nechybí samozřejmě ani hyperparazitické strategie. Lumci mají v kladékové žláze vlastní viry, které spolu s vajíčkem injikují do těla hostitele, čímž paralyzují jeho imunitní systém. Larvy lumka se pak mohou v hostiteli snadno vyvíjet. Samičky některých druhů, které kladou svá vajíčka do larev dřevního hmyzu, mají konec svého kladélka inkrustován různými kovy, jako třeba mangan či zinek, což umožňuje kladélku snadný průnik do dřeva. Příkladem je lumek velký (*Rhyssa persuasoria*), který se vyskytuje i u nás. Z dalších nápadných druhů lumků jde snadno narazit na zástupce rodu *Diphyus* s charakteristickým žlutočerným zbarvením. Mezi převážně nočními druhy lumků patří zástupci rodu *Ophion*, kteří často létají na světo a svým kladélkem mohou i citelně bodnout.

Hojnou a početnou skupinou žahadlových (Aculeata) jsou zlatěnky (Chrysididae). Z velkých a nápadných druhů se v mediteránním pozdním létě vyskytují zástupci rodu *Stilbum*, konkrétně dva druhy – zlatěnka nádherná (*Stilbum calens*) a zlatěnka modrá (*Stilbum cyanurum*). Ty parazitují na jiných družích jiných blanokřídlech, jako jsou velké kutilky rodu *Sceliphron*, samotářské vosy rodu *Eumenes* či velké druhy včel rodu *Chalicodoma*. Nápadným druhem zlatěnky je také zlatěnka velká (*Parnopes grandior*), která parazituje kutilky rodu *Bembix*. Tato zlatěnka obývá spolu se svými hostitelskými druhy především rozsáhlé píščiny a nejseverněji byla nalezena v Maďarsku.

Nepřehlédnutelnou skupinou blanokřídlých na Balkáně jsou mravenci. Velmi častí jsou zástupci rodu *Messor*, kteří se vyskytují v celém aridním pásmu palearktické oblasti. Jde o mravence, kteří jsou potravně specializovaní na sběr semen různých druhů stepních a polopouštních rostlin. Pro tuto činnost se u nich vyvinuly dokonce dva typy dělnic. Jeden druh rodu *Messor* zasahuje dokonce až na jižní Moravu. V chladnějším klimatu střední Evropy mají zrnožraví mravenci jen nepatrný význam, ale v některých aridních oblastech mohou být velmi významným ekologickým činitelem a často způsobují značné hospodářské ztráty. Další zajímavou skupinou mravenců, se kterou se lze na Balkáně setkat je rod *Cataglyphis*. Jde o štíhlé druhy s dlouhými tykadly a končetinami, kteří aktivují často i za nejprudšího denního žáru a s charakteristicky zvednutým zadečkem pátrají po mrtvolkách horkem uhynulých živočichů.

Mimo mravence se lze setkat také mnoha dalšími druhy sociálních blanokřídlých ze souhrnné skupiny Vespoidea, především s vosami a vosíky z čeledi Vespidae. Od léta se kromě dělnic a královen vyskytují také samci i samice další generace. Samci na podzim po spáření zahynou a oplozené mladé královny přečkají zimu a na jaře zakládají nová hnízda. U vosíků se na rozdíl od vos založení hnízda účastní více přezimujících královen. Kooperace je pro ně v nejistých počátcích založení hnízda evidentně výhodnější, než kdyby každá založila hnízdo na vlastní pěst. Jedním z nejčastějších druhů vosíků v mediteránu je vosík francouzský (*Polistes dominula*). Tento teplomilný druh se vlivem oteplování během posledních desetiletí rozšířil i na sever a v současnosti je nejhojnějším druhem vosíka i u nás. Parazituje u něj příbuzný pavosík velkohlavý (*Polistes sulcifer*). Samice parazitického pavosíka buď vyžene dominantní královnu z hnízda, nebo ji donutí převzít funkci dělnice. O potomstvo pavosíka se následně starají dělnice hostitelského druhu. Dalším hojným druhem vosíka na Balkáně je vosík jižní (*Polistes gallicus*), který nejseverněji zasahuje do Maďarska.

Kromě představených sociálních druhů tvoří čeleď Vespidae především velká diverzita samotářských druhů vos. Ty si svá hnízda tvoří výhradně z hlíny, na rozdíl od těch sociálních, jejichž hnízda jsou stavěna z materiálu tvořící rozkousané mrtvé dřevo stmelené výměšky ústních žláz. Nápadným druhem je jízlivka velká (*Delta unguiculatum*), která si staví charakteristická kulovitá hliněná hnízda, která lepí nejčastěji na kameny, ale i různé betonové sloupy a stavby. Podobná kulovitá hnízda tvoří i zástupci příbuzného rodu *Eumenes*.

Zajímavou a ekologicky specializovanou skupinou žahadlových blanokřídlých jsou hrabalky (Pompilidae). Zástupci této skupiny loví jako potravu pro své larvy výhradně pavouky. Samice pavouka nejprve paralyzuje a po té ho odtáhne do předem připraveného vyhrabaného hnízda, kde na něj naklade svoje vajíčko. V rámci hrabalek existuje na úrovni rodů a druhů různá míra specializace na určité skupiny pavouků. Velká většina hrabalek si vyhrabává hnízdo, kam poté paralyzovaného pavouka přitáhne a zahrabe. Například hrabalka stříbroskvrnná (*Dicyrtomellus tingitanus*) loví především na stepích slíďáky rodu *Xerolycosa*. Naopak hrabalka znamenaná (*Homonotus sanguinolentus*) žije na vlhčích stanovištích a vyhledává samice zářednic (*Cheiracanthium*) s kokonem s vajíčky. Paralyzovaný pavouk je poté ponechán v kokonu a larva hrabalky se vyvíjí na něm. Existují také hrabalky, které jsou specializované na pavouky vyhrabávající si vlastní noru. Takové druhy si vlastní hnízdo také nevyhrabávají a využijí pro vývoj svých larev přímo noru pavouka, do které vlezou a daného jedince paralyzují přímo tam. Tímto způsobem loví například hrabalka běhavá (*Aporus unicolor*), která se specializuje na sklípkánky rodu *Atypus* nebo hrabalka stepníková (*Eoferreola rhombica*), která loví stepníky

(*Eresus*). Velkým a ve středomoří běžným druhem je hrabalka *Cryptocheilus egregius*, která je specializovaná především na velké slíďáky rodu *Lycosa*. Nápadným druhem je také slaniskový druh hrabalka velká (*Batozonellus lacerticida*), která byla v minulosti rozšířená i u nás.

Ze skupiny žahalek (Scoliidae) se můžeme na Balkáně setkat s žahalkou obrovskou (*Megascolia maculata*), respektive s jejím poddruhem *M. maculata maculata* s červenohnědě ochlupeným koncem zadečku. Tento poddruh se vyskytuje ve východním mediteránu, zatímco v západní Evropě žije poddruh *M. maculata flavifrons*. Balkánský poddruh byl zjištěn i na jižní Moravě, poprvé v roce 2009. Podruhé byl tento druh u nás nalezen až v loňském roce prof. Čepičkou u Lednických rybníků během exkurse se studenty PřF UK. Na Balkáně však patří žahalka obrovská k běžným druhům a zároveň se zde vyskytují také mnohé druhy, které u nás nežijí. Příkladem jsou třeba žahalka páskovaná (*Colpa quinquecincta*) nebo žahalka žlutoskvrnná (*Colpa sexmaculata*). Larvy žahalek se vyvíjejí jako ektoparazitoidi na larvách různých listorohých brouků jako jsou chroustci, listokazi a zlatohlávci. Žahalka obrovská se vyvíjí především na nosorožíku kapucínkovi (*Oryctes nasicornis*).

Velmi bohatou skupinou žahadlových blanokřídlých ve Středomoří jsou kutilky (Spheciformes). Nápadnými druhy jsou především podušťáci (*Sceliphron*). Tyto velké, černožluté kutilky si staví charakteristická soudečkovitá hnízda z hlíny, která přilepují na pevný podklad na chráněných místech. Jako potravu pro larvy loví různé pavouky. Zajímavostí je, že v Evropě se vyskytují jak původní, tak nepůvodní druhy rodu *Sceliphron*. Z původních druhů je v mediteránu častý podušťák jižní (*Sceliphron destillatorium*). Nepůvodní druhy jsou v Evropě dva – podušťák zakřivený (*Sceliphron curvatum*) a podušťák americký (*Sceliphron cementarium*). Jejich názvy svědčí o oblasti jejich původu. Dalšími častými a nápadnými zástupci kutilek především na písčinych lokalitách jsou dlouhoretky rodu *Bembix*, které svůj plod zásobují velkými mouchami a ovády. Stejně jako většina druhů kutilek si dlouhoretky hrabou hnízda v písčném substrátu. Kutilky bývají často značnými specialisty na konkrétní typ potravy, kterými zásobují své larvy v hnízdě. Například relativně hojný druh květolib včelí (*Philanthus triangulum*) loví pouze včely medonosné, zatímco kutík mravenčí (*Tracheliodes curvitaris*) a kutík *Tracheliodes varus* loví pouze mravence lužní (*Liometopum microcephalum*).

Jistě narazíme také na mnoho druhů včel, např. na zástupce čeledi ploškočelkovití (Halictidae), která zahrnuje jak druhy samotářské, tak druhy s různě pokročilým stupněm eusociálního společenství. Jedním z hojných druhů vyskytujícím se v celém Středomoří je ploškočelka pospolná (*Lasioglossum marginatum*). Tento druh tvoří na rozdíl od ostatních víceleté kolonie, které mohou šestým rokem v největším rozkvětu čítat až na 1500 jedinců. S tímto druhem je možné se setkat hojně i na jižní Moravě a byl nově nalezen i v Čechách. Z dalších druhů včel můžeme pozorovat také čmeláky. Ačkoliv patří čmeláci spíše k chladnomilným druhům, najdou se i výjimky. Například čmelák balkánský (*Bombus haematurus*) a čmelák *Bombus argillaceus* jsou výhradně teplomilní a patří na Balkáně k častým druhům.

Brouci (Coleoptera)

Brouci představují za současných poznatků největší hmyzí řád, není proto divu, že mnoho druhů jistě potkáme i během naší albánské exkurse. Mezi velmi atraktivní skupiny brouků s celoročním výskytem jednoznačně patří například střevlíci (Carabidae). Velcí zástupci, střevlíci rodu *Carabus*, se zpravidla vyznačují neschopností letu, kterou však zčásti kompenzují rychlým běháním noční krajinou.

Za dne je nejlépe najdeme pod kameny, špalky, pod kůrou spadlých stromů nebo u pat stromů v listí a hrabance. Jedním z nejzajímavějších zástupců, se kterým se můžeme setkat v listnatých lesích celého jižního Balkánu, je největší evropský zástupce střevlíků – *Carabus (Procerus) gigas*, který může dosahovat délky i sedmi centimetrů. Lehce zúžená a protažená hlava a předohruď tohoto brouka prozrazují jeho pozoruhodnou potravní strategii – živí se totiž plži, které vyžírá z ulit. Podobně získávají potravu také menší druhy velkých střevlíků, totiž zástupci rodu *Cychrus*. U nich je zúžení hlavy a předohruď ještě mnohem nápadnější, než u obřích Procerů. Z rodu *Carabus* se v oblastech, kam se vydáváme, vyskytuje opravdu mnoho druhů. Jejich vysoká diversita je mimo jiné dána právě i špatnými dispersními schopnostmi, způsobenými absencí schopnosti letu. Létat však dovedou jiní střevlíci – třeba kvapníci. Kvapníci (*Amara*) představují drobné brouky člunkovitého, velmi kompaktního tvaru těla, kteří sice také rychle běhají, ale potkat je můžeme i kterak naletují na světlo při nočním lovu. Podobně si mohou počínat i drobní střevlíčci rodů *Demetrias* a *Paradromius*, které lze najít přes den smykem suché trávy a vegetace. Mají protáhlý tvar těla a potravu loví právě na luční vegetaci. Mimořádně zajímaví jsou také střevlíci rodu *Scarites*, kteří se vyskytují v písčítých oblastech. Jsou výborně adaptováni pro pohyb v písku a mají také nápadná kusadla, která z nich dělají děsivé predátory. Na písčítých lavicích kolem potoků a řek se také vyskytují podivní, kulatí střevlíci rodu *Omophron*, kteří mají na krovkách zelenkavou kresbu. I oni tráví většinu života zavrtáni v písku. Naopak na povrchu písku, písečných dun, ale i na prašných cestách, můžeme najít pobíhat a poletovat rychlé svižníky (*Cicindela*), kteří někdy bývají také nápadně zbarvení. V poměru k velikosti těla jsou to nejrychlejší suchozemští živočichové. Běhají tak rychle, že v rychlosti nestíhají vnímat okolní krajinu a občas se musí zastavit, aby se rozhlédli, kam běží. I oni jsou velmi obávanými predátory. Někteří střevlíci ale naopak vsadili na rostlinnou potravu. Platí to zejména o hrbáčích (*Zabrus*), se kterými se lze setkat na obilných polích či v travnatých stepích. U nás byl dříve hojný druh *Zabrus tenebrionoides*, byl ale téměř vyhuben po změně hospodaření a zavedení chemických postřiků v 50. letech.

Nejpočetnější skupinou brouků jsou ale všežraví (Polyphaga), kteří jsou samozřejmě v navštívené oblasti nesmírně diversifikovaní. Nápadní budou např. majkovití (Meloidae), což jsou velcí, zavalití brouci, vyznačující se tím, že se vyvíjejí jako paraziti jiného hmyzu. Jejich larvy parazitují například na snůškách sarančí, ale nejčastěji v hnízdech různých blanokřídlých. Ve svých tělech také mají jed kantharidin, kterým se dovedou účinně bránit například tak, že jej vylučují spolu s hemolymfou z těla, jsou-li vyrušeni. Kantharidin je prudce jedovatý i pro člověka, v malých dávkách však působí jako afrodiziakum, protože byly některé druhy majkovitých brouků využívány do nedávné doby jako afrodiziakum „španělské mušky“. To je případ třeba puchýřníka lékařského (*Lytta vesicatoria*), nápadně zeleného, relativně velkého brouka, kterého najdeme začátkem léta na květech.

Když už se budete na pastvinách dívat pod nohy, jistě si všimnete také neklamných známek po původcích pastvin – hromad trusu přežvýkavců. Trus představuje velmi důležitý zdroj pro celou řadu koprofágních živočichů. Patří mezi ně třeba larvy dvoukřídlých, které zde loví nejrůznější brouci, jako jsou například velcí mršníci (Histeridae) s plochým tělem a hladkýma krovkama, které zpravi-la nedosahují až ke konci zadečku. V trusu loví i drabčiči (Staphylinidae), kteří však představují největší skupinu brouků a setkáme se s nimi vpravdě i na většině ostatních stanovišť. Z velkých drabčičů jmenujme například nápadného drabčička huňatého (*Emus hirtus*), který svým nádherným zlatavým zbarvením jistě esteticky pozdvihne každý exkrement.

Zcela emblematictí návštěvníci trusu jsou ale samozřejmě koprofágové, například vrubouni (*Scarabaeus*), velcí listoroží brouci, kteří zásobují svou larvu potravou ve formě kuličky trusu, kterou uválejí. Jsou tedy typickými představiteli strategie „dung roller“ – „váleč“. To mají společné také s vrubounkem pečlivým (*Sisyphus schaefferi*) nebo s velkými chrobáky rodů *Thorectes* a *Jekelius*. Druhou charakteristickou koprofágní strategií, „dung tunneler“ neboli „tuneláře“ či „štolaře“ (v kolektivu oddělení entomologie byl jednou neformálně navržen také nový český termín „hovnovrt“), pak reprezentuje například výkalník poloměsíčitý (*Copris lunaris*) a jeho příbuzný *C. cavolinii*. Samci výkalníků mají na hlavě nápadný roh, podobný rohu nosorožíka (se kterým však není nijak homologický). Rohy na hlavě mají i různí lejnožrouti (*Onthophagus*), u kterých podléhají výrůstky pohlavnímu výběru a vznikají zde velmi zajímavé rozmnožovací strategie, související se snahou o kopulaci i u těch samců, kteří příslušnými excesemi příliš obdařeni nebyli. V trusu ryjí i hnojníci (*Aphodius*) a nápadní jsou i velcí chrobáci rodu *Gymnopleurus*, kteří mohou připomínat malé skaraby – a stejně jako oni svým výskytem nezasahují na území ČR.

Brouků z příbuzenstva chrobáků – tzv. listorohých (*Scarabaeoidea*) je však dost i mimo exkrementy. Mnoho z nich naopak vysedává na květech. Platí to o zlatohlávcích, se kterými se sice pravděpodobně již nesetkáme, ale je nutné zde o nich pohovořit. Z dalších skupin listorohých brouků pak na Balkáně jmenujme obrovského dlouhonožce *Propomacrus bimucronatus*, který dorůstá délky až sedmi centimetrů a na první pohled na něm upoutají jeho dlouhé přední nohy, které ho ještě více opticky zvětšují. Tento příbuzný chroustů je svým životem vázán na trouch starých platanů a je velmi složité se s ním v přírodě setkat. V Albánii sice není jeho výskyt hlášen, ale z Turecka proniká do východního Řecka a údolím Vardaru vstupuje až do Makedonie.

Mezi další velké brouky patří také tesaříci (*Cerambycidae*). Možná, že bychom se mohli setkat s některými zástupci pilun, například tesaříkem drsnonohým (*Aegosoma scabricorne*) nebo známým tesaříkem pilunou (*Prionus coriarius*). V horských bučinách Balkánu je častý také nápadně zbarvený tesařík alpský (*Rosalia alpina*). Nápadným kozlíčkem, se kterým se jistě setkáme, je smutnil višňový (*Morimus asper*), který je šedavě zbarvený a vidět jej můžeme na špalcích a kládách pokáceného dřeva. Jistě narazíme i na početné krasce (*Buprestidae*). Jistě potkáme na květech řadu zástupců rodu *Anthaxia*, z velkých druhů např. na borovicích žijícího krasce měďáka (*Chalcophora mariana*). Hojně mohou být i velcí krasci rodů *Capnodis* a *Julodis*, kteří jsou překrásně zbarveni a pokryti nápadnými ozdobnými chloupky. Početné budou také mandelinky (*Chrysomelidae*). Barevné jsou zejména mandelinky rodu *Chrysolina*. Na některých rostlinách pak nalezneme podivné štítonoše (*Cassidinae*), kteří jsou zajímaví plochým a širokým tělem. Jim příbuzná je drobná, avšak podivně otrněná mandelinka *Dicladispa testacea*, žijící na cistech. Častí jsou pak také drobní dřepčící (*Alticini*), kteří vynikají schopností skákat. Ve smyku potkáme nejspíše různé zástupce rodu *Longitarsus*, ve vlhkých oblastech středního Balkánu pak žije také droboučký mechový dřepčík *Mniophila bosnica*, který zde pravděpodobně specioval od blízce příbuzné *M. muscorum* v době glaciálu, kdy zde měl glaciální refugium. Dnes se areály obou druhů překrývají na relativně rozsáhlém území střední Evropy včetně ČR. Největší z mandelinek budou zavalití zástupci rodu *Timarcha*. Rod *Timarcha* se vyznačuje značnou taxonomickou složitostí, protože brouci jsou bezkřídli a značně velcí, což významně limituje jejich dispersní schopnosti a umožňuje tak vznik mnoha izolovaných populací. Spolu s timarchami potkáte na prašných cestách také další zavalité brouky – nelétavé potěmníky rodu *Pimelia*, se kterými si z dálky lze mandelinku snadno splést.

Morfologická rozmanitost nelétavých potemníků je však naprosto fascinující, takže krom zavalitých pimelií lze ve středomoří snadno narazit také na protáhlé, střevlíkům podobné zástupce rodu *Tentyria*, obrněné druhy rodu *Scaurus* s trny na předních nohou či zvláštní zástupce rodu *Akis* s podivně tvarovaným štítem a krovkami. Mezi největší potemníky v oblasti pak patří smrtníci (*Blaps*), kteří při vyrušení produkují ostře zapáchající sekret, a jejich menší příbuzné rodu *Gnaptor*. Krásní jsou i menší pozemní potemníci – třeba zástupci rodu *Opatrum*.

Přehlídku brouků zakončíme u nosatců (Curculionoidea), kteří představují další extrémně rozmanitou skupinu. Proto se opět omezíme jen na nápadné zástupce, mezi které patří třeba zástupci rodu *Brachycerus*, kteří rovněž nedovedou létat a vyskytují se na jaře a na podzim v okolí svých živných rostlin. Droboučci jsou naopak nosatčiči (Apioninae), které najdeme ve smyku. Zajímavý je třeba nosatčík dlouhonosý (*Apion longirostre*), který vyžírá plody topolovek.

Motýli (Lepidoptera)

Denní motýli (Lepidoptera: Rhopalocera) si nejen pro svůj vzhled stále drží značnou oblibu mezi amatérskými i profesionálními entomology. Během exkurze bude možné potkat celou řadou zástupců tohoto fascinujícího řádu, neboť zde budeme ve vrcholné motýlí sezóně. Z čeledi otakárkovitých (Papilionidae) to bude především často hilltopující otakárek fenyklový (*Papilio machon*), který je všem dobře znám i z ČR. V jarních měsících se hojně vyskytují oba druhy pestrokřídleců, a to i u nás na jižní Moravě žijící pestrokřídlec podražcový (*Zerynthia polyxena*) a na Balkáně se vyskytující pestrokřídlec východní (*Allancastria* (= *Zerynthia*) *cerisy*). Klenotem této čeledi je v horských oblastech jasoň červenooký (*Parnassius apollo*) a trochu níže žijící jasoň dymnivkový (*Parnassius mnemosyne*). Co se týká čeledi běláskovitých, během exkurze bude možné zastihnout hned několik bělásků rod *Pieris*, především se bude jednat o bělásku řepového (*Pieris rapae*) a řepkového (*Pieris napi*) a také bělásku jižního (*Pieris manni*), který se loni (2018) opět po čtyřiceti letech vrátil mezi zástupce české motýlí fauny. Nápadní budou též žluťásci rodu *Gonepteryx*. Krom našeho žluťáska řešetlakového (*Gonepteryx rhamni*) potkáme během exkurze s vysokou pravděpodobností další dva druhy tohoto rodu, a to žluťásku půvabného (*Gonepteryx cleopatra*) a žluťásku *Gonepteryx farinosa*. Všechny tyto druhy budeme pohromadě potkávat na všelijakých ruderalních „bordelovištích“, což z nich může rázem udělat i určitý determinační oříšek.

Po celém Balkánském poloostrově je též velmi diversifikovaná čeleď babočkovitých (Nymphalidae). Především se zde jedná o podčeleď okáčů (Satyrinae), ze které je během léta možné potkat plno druhů velkých okáčů rodu *Hipparchia*, zde stále v obřích populacích, a také u nás kriticky ohroženého (poslední česká populace se nachází na vrchu Raná), okáče skalní (*Chazara briseis*). Další velmi bohatou skupinou okáčů je rod *Erebia*, jehož zástupci jsou povětšinou vázaní na vyšší polohy. Samozřejmě hojně potkáme i tzv. pravé babočky, ze kterých uvidíme všechny naše zástupce (*Aglais io*, *Aglais urticae*, *Polygonia c-album* atd.). Krom těchto druhů můžeme také třeba potkat babočku drnavcovou (*Polygonia egea*), které se běžně chytá v jižních částech Evropy. Krom jiného bychom měli mít šanci vidět také všechny tři evropské druhy batolců – batolce duhového (*Apatura iris*), batolce červeného (*Apatura ilia*) a batolce podunajského (*Apatura metis*), kteří se všichni vyznačují svým nápadně fialovým zbarvením daným strukturou povrchu šupinek na křídlech. Jako doplnění této čeledi si zmiňme ještě dva druhy hnědásků, které u nás těžce poznamenala intenzifikace krajiny a s tím spojená ztráta biotopů.

Prvním je v ČR vymřelý (1974) hnědásek jižní (*Melitaea trivia*) a druhým je pak hnědásek diviznový (*Melitaea phoebe*), jenž je u nás neznámý. Oba bude s trochou štěstí možné potkat ve všech stepních biotopech, které navštívíme.

V letních měsících je bohatě zastoupena i čeleď modráskovitých (Lycaenidae), např. na celém Balkáně hojným modráskem kozincovým (*Glauropsyche alexis*) nebo poměrně velkým modráskem měchýřníkovým (*Iolana iolas*), který se vykytuje v blízkosti své živné rostliny žanovce měchýřníku (*Colutea arborescens*). Dále jmenujme třeba zde běžného modráska vičencového (*Polyommatus thersites*), který je u nás poměrně vzácný (VU) nebo u nás v 50. letech vymřelého modráska stepního (*Polyommatus eros*). Z ohnivačků je zde zajímavý druh například *Lycaena ottomana*, kterého budeme na stepích často potkávat.

Samozřejmě nelze vynechat soumračníky (Hesperiidae). Jmenujme zde především rod *Pyrgus*, ze kterého bychom měli potkat u nás poměrně vzácné druhy, jako je např. soumračník podobný (*Pyrgus armoricanus*) a soumračník mochnový (*Pyrgus serratulae*). Při troše štěstí bychom také na jihu mohli potkat i soumračníka s tajemným jménem - *Gegenes nostradamus*, který je pro mediteránní a balkánské oblasti typickým druhem.

Měkkýši

Během naší exkurze nepochybně narazíme kromě jiných organismů na řadu měkkýšů. Dle checklistu z roku 2009 zde můžeme potkat celkem 745 druhů. Navzdory tomu, že rozlohou je Albánie oproti ČR sotva poloviční, co se diversity malakofauny týče, je na tom v porovnání s českými 247 druhy velmi dobře. Tuto skutečnost můžeme připsat několika faktorům. Prvním, a také asi nejvíce očividným, je přítomnost moře.

Mořští měkkýši tvoří se 345 druhy bezmála polovinu albánské malakofauny. Jsou mimořádně rozmanití a najdeme mezi nimi kromě důvěrně známých plžů a mlžů kupříkladu také dva druhy chroustnatok- chroustnatku středomořskou (*Chiton olivaceus*) a chroustnatku *Lepidochitona caprearum*. Tito bizarní živočichové se žíví nárosty řas. Stejně jako všichni měkkýši, i chroustnatky své tělo zpevňují uhličitanem vápenatým, v jejich případě v podobě řady destiček na hřbetní straně. Pozoruhodné je, že jednotlivé zoubky pokrývající radulu těchto měkkýšů obsahují magnetit a jsou proto vůbec nejtvrdějším známým materiálem biologického původu. Mezi další významné měkkýše albánské moře patří kupříkladu chobotnice pobřežní (*Octopus vulgaris*) nebo zej obrovský (*Aplysia depilans*) – nahožábry plž, zvaný též lidově „mořský zajíc“. U obou těchto organismů pozorovat obranné vypouštění inkoustu, inkoustové váčky se však vyvinuly u každého nezávisle. Zatímco v případě chobotnice se inkoust skládá převážně z melaninu a proteinového slizu, inkoust zeje je mnohem složitější, je produkován dvěma různými žlázami a obsahuje barviva z řas a mnoho dalších chemických látek, například escapin. Inkoust zeje dočasně znefunkční chemoreceptory predátora a může ho zmást dokonce natolik, že predátor napadne inkoustový obláček místo samotného zeje. Jakožto poslední linii této impozantní chemické obrany obsahuje tělo zeje prudce jedovatý aplysin.

Značnou diverzitu měkkýšů ovšem najdeme i mimo moře, což můžeme do značné míry připsat tomu, že mediterán sloužil v období glaciálů jakožto refugium. Zejména u organismů s malou schopností disperze zde proto můžeme pozorovat větší druhovou bohatost než v severnějších částech Evropy. Dlouhodobě stabilní prostředí přispělo k diverzitě měkkýšů i v menším měřítku, jak je vidět v případě Skadarského jezera s 19 a jezera Ohrid s 50 endemickými druhy plžů. Žádná vodní nádrž v ČR se ovšem

těmto dvěma jezerům neblíží velikostí ani stářím, a proto u nás bohužel nic podobného nenajdeme. Mezi suchozemskými plži najdeme řadu typicky mediteránních druhů, kupříkladu hlemýžďe kropenatého (*Cornu aspersum*). Tento nezaměnitelný druh s výrazně tmavou ulitou můžeme od roku 2008 potkat i v ČR, kdy byl poprvé nalezen v pražských Holešovicích. Je to významný zemědělský škůdce a je to jeden z plžů nejčastěji chovaných na jídlo. V Albánii se vyskytuje také hlemýžď balkánský (*Helix lucorum*), kterého můžeme v ČR rovněž nově najít od roku 2009 (poprvé nalezen na Žižkově), dalšími typickými druhy velkých plžů jsou jižanka středomořská (*Eobania vermiculata*), dunovka proměnlivá (*Theba pisana*) nebo skalnice *Helicigona albanica*, najdeme zde ale i kosmopolitní druhy běžné i v ČR, například skelnatku drnovou (*Oxychilus cellarius*) nebo vlahovku narudlou (*Monachoides incarnatus*).

Křížák tlustý (*Araneus grossus*), křížák klamavý (*Cyclosa insulana*) a pakřížák Walckenaerův (*Uloborus walckenaerius*).

Palpiman (*Palpimanus*) s uloveným běžníkem rodu *Xysticus*, a *Cataleptoneta*, jeskyník příbuzný a podobný jeskyníkovi *Sulcia cretica*.

Pazora slídákovitá (*Zoropsis spinimana*), samec skákavky skvrnitě (*Cyrba algerina*) a samice téhož druhu.

Sekáč ježatý (*Lacinius horridus*), žlaznatka drsná (*Dicranolasma scabrum*) a solifuga egejská (*Galeodes graecus*).

Štír rodu *Euscorpium*, štír egejský (*Mesobuthus gibbosus*) a veleštírek stromový (*Dendrochernes cyrneus*).

Stonoha dalmatská (*Scolopendra dalmatica*) a stonoha páskovaná (*Scolopendra cingulata*).

Stonoha zahradní (Cryptops hortensis), strašník dalmatský (Scutigera dalmatica) a žebrule (Dorypetalum).

Zej obrovský (Aplysia depilans), hlemýžď balkánský (Helix lucorum) a hlemýžď kropenatý (Cornu aspersum).

Vážka jižní (Sympetrum meridionale), klínatka vidlitá (Onychogomphus forcipatus) a motýlice Calopteryx balcanica.

Pošvatka Perla grandis a škvor Labidura riparia.

Stražilka Bacillus rossius a snovatka Haploembia solieri.

Kudlanky Empusa fasciata, Iris oratoria a Geomantis larvoides.

Šváb Phyllodromica marginata a termít Kaloterme flavicollis.

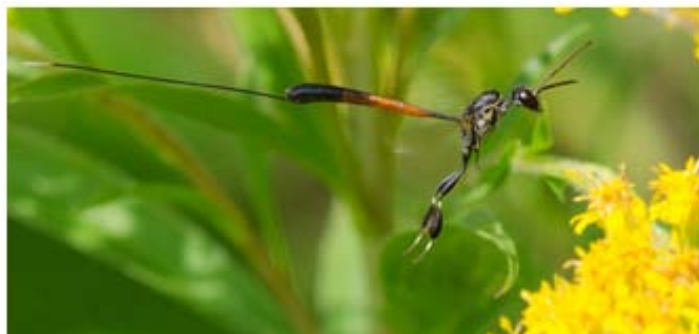
Kobylka Saga natoliae.

Saranče uherská (*Acrida ungarica*) a saranče *Arcotylus insubricus*.

Mohutnatka *Lethocerus patruelis* a cikáda viniční (*Tibicina haematodes*).

Chalcidka *Leucospis gigas*, samice srpušky rodu *Gasteruption* s dlouhým kladélkem, samec druhu *Diphyus palliatorius*, samice lumka velkého (*Rhyssa persuasoria*) kladoucí vajíčko do larvy brouka ve dřevě a lumek rodu *Ophion*.

Jízlivka Eumenes coarctatus (Vespidae) transportuje ulovenou housenku do hnízda, hrabalka Cryptocheilus alternatus s uloveným pavoukem, hrabalka stepníková (Eoferreola rhombica) na květu a hrabalka Batozonellus lacerticida při hrabání hnízda.

Dělnice ploskočelky pospolné (Lasioglossum marginatum) nosící pyl do hnízda, hedvábnice břečťanová (Colletes hederæ) na květu břečťanu a královna čmeláka Bombus argillaceus.

Žahalka obrovská (*Megascolia maculata maculata*) a podušťák americký (*Sceliphron cementarium*) na hnízdě.

Zlatěnka nádherná (*Stilbum calens*), dělnice mravence rodu *Cataglyphis* s charakteristicky zvednutým zadečkem a dělnice rodu *Messor* nesoucí semeno do hnízda.

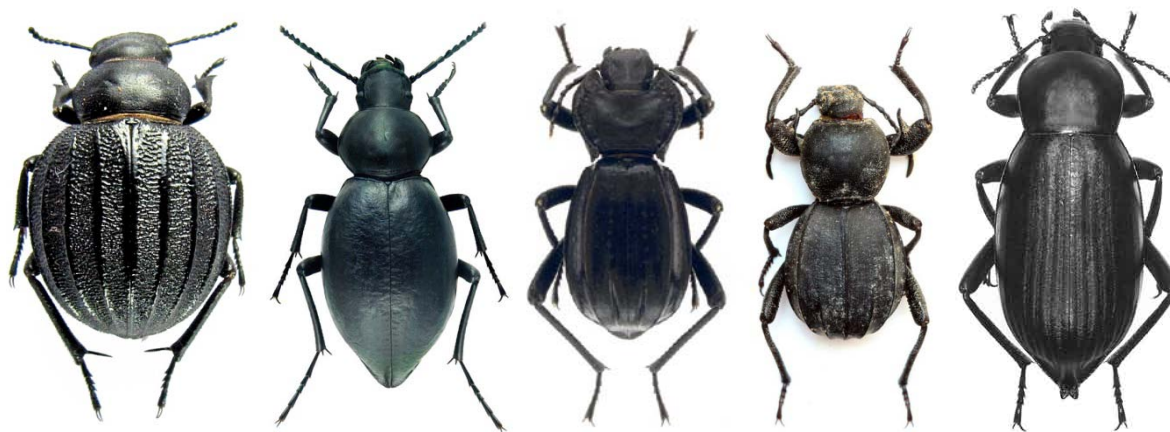
Pestřenky *Callicera spinolae* a *Merodon avidus* a kuklice rodu *Cylindromyia*.

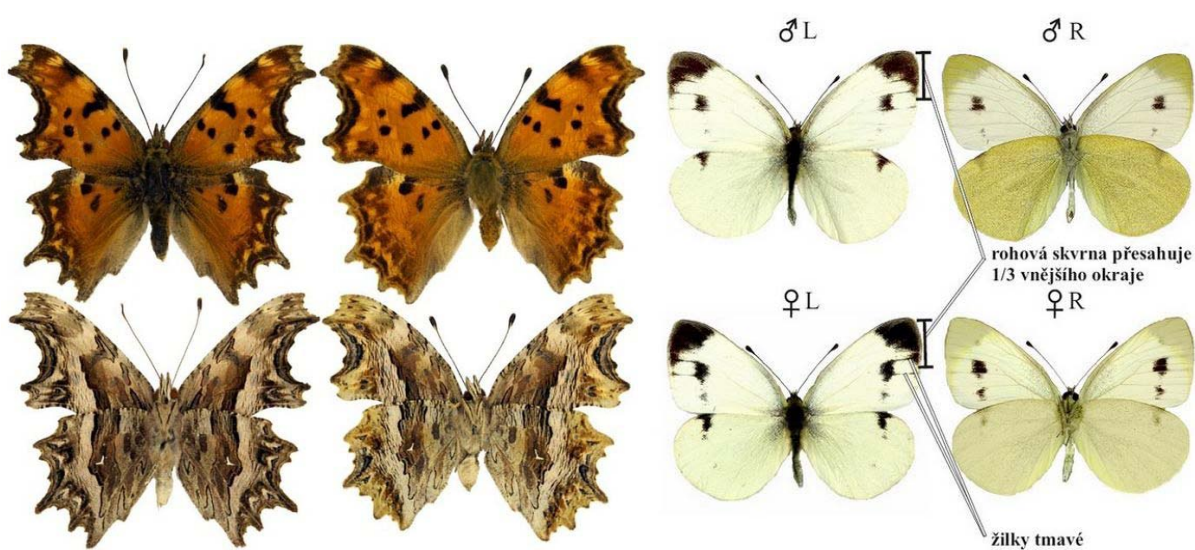
Majka *Meloe autumnalis*, vruboun *Scarabaeus pius*, dlouhonožec *Propomacrus bimucronatus* (samec a samice) a výkalník poloměsíčitý (*Copris lunaris*).

Smutnil višňový *Morimus asper* (samec a samice), střevlík *Procerus gigas*, mandelinka *Timarcha tenebricosa* a zlatohlávek *Oxythyrea cinctella*.

Nápadní terestriční potměnící – *Pimelia bipunctata*, *Tentyria* sp., *Akis spinosa*, *Scaurus tristis* a *Blaps gibba*.

Babočka drnavcová (*Polygonia egea*) a bělásek jižní (*Pieris manni*).

Soumračník podobný (Pyrgus armoricanus), ohniváček Lycaena ottomana a modrásek měchýřníkový (Iolana iolas).

Endemiti slunka drobná (Pelasgus minutus) a perlín Scardinius knzezevici.

Samaruk řecký (Valencia letourneouxi) a raritní skadarský hlaváč Pomatoschistus montenegrensis.

Parma balkánská (Barbus balcanicus) a hrouzek řecký (Romanogobio elimeius).

Sekavec vardarský (Cobitis vardarensis) a plotička albánská (Pachychilon pictum).

Želva zelenavá (Testudo hermanni) a želva vroubená (Testudo marginata).

Gekon egejský (Mediodactylus kotschyi), gekon turecký (Hemidactylus turcicus) a krátkonožka evropská (Ablepharus kitaibelii).

Želva kaspická (Mauremys rivulata) a želva bahenní (Emys orbicularis).

Paještěrka dalmatská (Algyroides nigropunctatus) a blavor žlutý (Pseudopus apodus).

Užovka levhartí (Zamenis situla), skvrnovka kočičí (Tellescopus fallax) a zmije růžkatá (Vipera ammodytes).

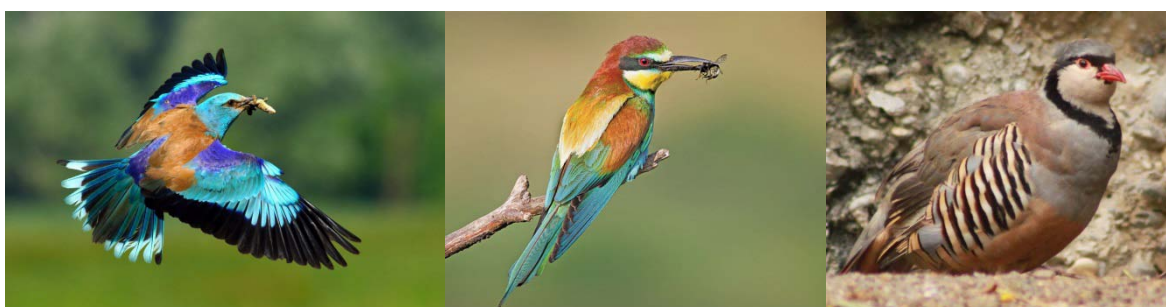
Slepák nažloutlý (Typhlops vermicularis) a hroznýšek turecký (Eryx jaculus).

Širohlavec ještěrcí (Malpolon insignitus), štíhlovka balkánská (Hierophis gemonensis) a štíhlovka útlá (Platyceps najadum).

Blatnice syrská (Pelobates syriacus) v ruce a tentýž jedinec po zahrabání se do písku, skokan albánský (Pelophylax shqipericus).

Mandelík hajní (Coracias garrulus), vlha pestrá (Merops apiaster) a orebice horská (Alectoris graeca).

Strnad šedokrký (Emberiza caesia), strnad černohlavý (E. melanocephala) a strnad viničný (E. cia).

Hraboš skalní čili dinaromyš (Dinaromys bogdanovi), myš makedonská (Mus macedonicus) a slepec malý (Nannospalax leucodon).

Tchořík skvrnitý (Vormela peregusna), tadarida evropská čili morous (Tadarida teniotis) a netopýr Saviův (Hypsugo savii).

Sladkovodní ryby

Druhová diverzita ryb v navštívené oblasti je oproti našemu území vysoká a výrazně odlišná. Celkově bychom se v průběhu exkurze mohli setkat s více než 200 původními druhy sladkovodních ryb, s přibližně 70 nepůvodními druhy a v Řecku také s několika zajímavými endemity. Teoreticky při jedné zastávce v přímořské oblasti uvidíme i několik zástupců mořské ichtyofauny. Největší druhové zastoupení v této oblasti mají, podobně jako ve zbytku Evropy, řády Cypriniformes a Perciformes (dohromady přibližně $\frac{3}{4}$ druhů). Z řádu Cypriniformes jsou v této oblasti určitě nejzajímavější svojí diverzitou rody *Cobitis*, *Barbatula*, *Alburnus*, nebo rody *Aulopyge* a *Delminichthys* endemické pro Balkán.

Zároveň bychom se zde mohli setkat s několika dalšími řády ryb, které se v ČR nevyskytují. Čtyřmi druhy je zde zastoupen řád Mugiliformes (cípalové). Z řádu Syngnathiformes (jehly) můžeme v této oblasti narazit na pět druhů. Zastoupen třemi druhy je zde také řád Clupeiformes (bezostní), kam patří například sledi a sardinky, nebo řád Atheriniformes (gavúni). Početnější jsou zde také řády Petromyzontiformes (mihule) a Scorpaeniformes (vranky).

Ve vodních tocích a jezerech, kolem kterých se budeme pohybovat, narazíme na celou plejádu nejrůznějších pozoruhodných druhů ryb. V Srbsku, kde se budeme nacházet v povodí Dunaje, se v řekách můžeme setkat s druhy, které povětšinou známe i z našich řek, nejsou zde však samy. V rychleji tekoucích vodách potoků můžeme například krom naší parmy říční (*Barbus barbus*) potkat i parmu balkánskou (*Barbus balcanicus*). V Albánii ještě parmy *Barbus rebeli* a *B. meridionalis*. Velmi zajímavá je albánská fauna ouklejek (*Alburnoides*). Krom naší ouklejky pruhované (*A. bipunctatus*) zde totiž žije ještě celá řada dalších druhů, z nichž například ouklejka devolská (*A. devolli*) známá pouze z řeky Devol. Na trase možná potkáme i nějaké zajímavé hrouzky (*Gobio*), kteří na Balkáně rovněž tvoří řadu endemitů. V povodí Vardaru žije hrouzek řecký (*Romanogobio elimeius*), v povodí Dunaje se zase setkáme s hrouzkem Vladykovovým (*R. vladykovi*) či hrouzkem dlouhovousým (*R. uranoscopus*). S endemickými hrouzkami se však setkáme hlavně ve velkých jezerech, například ve Skadarském, které hostí hrouzka skadarského (*G. skadarensis*). V oblasti Skadarského jezera a řeky Morača v Černé Hoře pak žije naprosto raritní endemický hlaváč *Pomatoschistus montenegrensis*. Tím ale výčet jezerních endemitů z řad ryb rozhodně nekončí. Například typický pro jih Balkánského poloostrova, je pak celý rod *Pelagus*. Ve Skadarském jezeře se také vyskytuje pozoruhodný endemický perlín *Scardinius knezevici*. Krom něj ale samozřejmě na Balkáně běžně narazíme na našeho dobře známého perlína ostrobřichého (*S.*

erythroptalmus). Krom nám známých jelců se pak v povodí řeky Drin a ve Skadarském jezeře vyskytuje i endemický jelec *Squalius platyceps*, popsáný teprve v roce 2010.

Setkat se cestou můžeme i s hořavkou hořkou (*Rhodeus amarus*), která má velmi podivuhodnou životní strategii. Vsadila totiž na parazitismus, ve kterém se pomstila odvěkému parazitovi ryb – škebli. Larvy škeblí zvané glochidie totiž sají krev z rybích škeblí – hořavky naproti tomu kladou vajíčka přímo do škeblí, kde se vyvíjí jejich plůdek. Samičky k tomu mají v době tření vyvinuto olbřímí kladélko, které je delší než tělo, a obě pohlaví mohou být nápadně vybarvena. Naprosto obskurní sladkovodní rybou Albánie je pak samaruk řecký (*Valencia letourneuxi*). Tato drobná, pestře zbarvená rybka, se vyskytuje v Butrintském jezeře úplně na jihu Albánie. Proto se však s touto rybkou nepotkáme, neboť jinde v Albánii nežije.

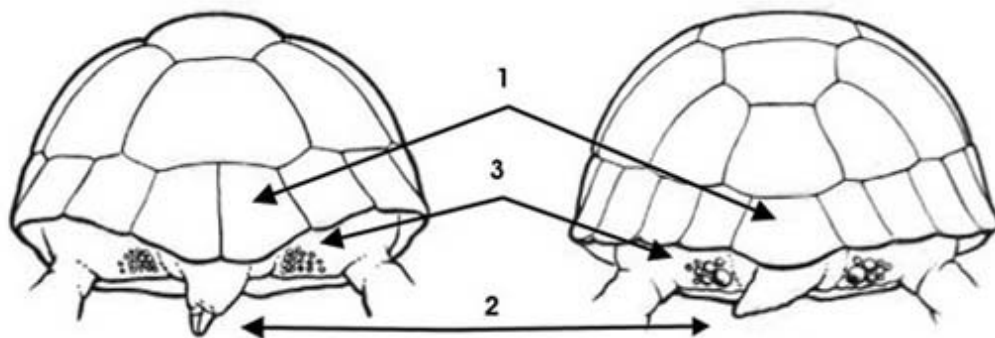
Na Balkáně pak žijí i zajímaví sekavci (*Cobitis*), jako například *C. ohridana*, *C. meridionalis*, *C. narentana*, *C. hellenica*, nebo *C. strumicae*.

Z biogeografického pohledu na ichtyofaunu určitě stojí za zmínku výrazná rozdílnost druhového složení navštívené oblasti v porovnání se střeoevropskou ichtyofaunou, jelikož téměř ½ druhů je pro navštívenou oblast endemická a téměř s 90 % druhů se u nás neseťkáme, což je způsobeno převážně vysokými pohořími, izolujícími navštívenou oblast od oblasti střeoevropské. I v Řecku se můžeme také setkat s celkem 24 endemity, z nichž 15 patří do řádu Cypriniformes (3 druhy rodu *Barbus*, 4 druhy rodu *Cobitis*, 2 druhy rodu *Scardinius* a po jednom druhu z rodů *Leucos*, *Pelagius*, *Rutilus*, *Squalius*, *Telestes* a *Tropidophoxinellus*. Dále v Řecku žijí 2 endemické druhy rodu *Alosa* (Clupeiformes), 3 druhy rodu *Knipowitschia* a po jednom druhu z rodů *Ecomidichthys* (oba Perciformes), *Silurus*, *Pungitius* (Gasterosteiformes) a *Caspiomyzon* (Petromyzontiformes).

Plazi a obojživelníci

V mediteránní krajině Bosny, Albánie a Řecká budeme moci potkat zhruba 60 druhů plazů a okolo 30 druhů obojživelníků. Někteří ze zástupců žijí i v naší zeměpisné šířce, ale většina druhů bude unikátní pro mediterán a některé pouze pro Balkánský poloostrov. Přesto, že se budeme pohybovat v mediteránní oblasti, najdeme zde, díky její členitosti, mnoho zajímavých biotopů. Můžeme tak během expedice potkat jak druhy vyhledávající horké a suché pobřežní oblasti, tak druhy žijící v mediteránních smíšených lesích a stejně tak chladnomilnější druhy, které obývají horské oblasti na severu a východě země. Přesto, že se nacházíme v teplejších oblastech, většina druhů obojživelníků a plazů nejsou aktivní celý rok a v chladných měsících hibernují nebo naopak v extrémně horkých letních měsících estivují.

Abychom si mohli nějaké zástupce herpetofauny ukázat, musíme je nejprve nalézt. Obojživelníci se obvykle nacházejí poblíž vodních ploch, jako jsou tůňe, rybníky a jezera. Dále mohou být k nalezení v dostatečně vlhkých místech, pod kameny a kládami, což je poměrně intuitivní. O něco náročnější bývá hledání plazů. Ještěrky jsou poměrně nápadné, protože jejich rychlý pohyb snadno upoutá pozornost a navíc bývají aktivní během celého dne. Na vhodných otevřených lokalitách se dají dobře nalézt želvy podle hluku, který vydávají, když se prodírají porostem. Gekoni se přes den v podstatě nedají nalézt, zato v noci v okolí světla, kde je dostatek hmyzu, můžeme na gekony snadno narazit. Hledání hadů bývá nejnáročnější, protože jsou tiší, nenápadní, nemají až tak rádi otevřená prostranství a raději se schovávají pod kameny, v zídkách, pod dřevem nebo i poblíž lidských sídel. Nebývají aktivní v nejteplejších částech dne, takže ideální čas pro hledání hadů je po ránu nebo navečer, kdy se vyhřívají nebo vyráží za potravou.

Rozdíly mezi želvou zelenavou (vlevo) a želvou žlutohnědou. *T. hermanni* má rozdělený poslední štítek karapaxu, *T. graeca* ho má celistvý.

Ze suchozemských želv je nejrozšířenější želva zelenavá (*Testudo hermanni*), která využívá širokou škálu suchých mediteránních biotopů, kde se pase na trávě a na nízkých keřích. Je zajímavostí, že tento druh želvy bývá důležitou složkou potravy orla skalního (*Aquila chrysaetos*), který želvu vynese vysoko do vzduchu a po té ji pustí na kameny, aby tak rozbil její krunýř. Na jihu Albánie se vyskytuje želva vroubená (*Testudo marginata*), která je větší než želva Hermannova, ale není tak běžná. Na Balkáně lze potkat i želvu žlutohnědá (*Testudo graeca*), která se od želvy Hermannovy pozná podle posledního štítku karapaxu (nad ocáskem). Zatímco želva řecká zde má jen jeden široký štítek, želva Hermannova ho má příčně rozdělen na dva menší.

Z vodních želv se na navštíveném území vyskytují hned tři: želva bahenní (*Emys orbicularis*) a želva kaspická (*Mauremys rivulata*) jsou druhy původními. Obě se rády vyhřívají na kamenech a kládách poblíž vody, ale bývají dost plaché. Pokud je želva kaspická chycena, dokáže vydávat nepříjemný štiplavý zápach. Krom nich lze někdy narazit i na želvu nádhernou (*Trachemys scripta*), která je v Evropě nebezpečným invazním druhem.

V Albánii a Bosně žijí dva druhy gekonů, které od sebe můžeme snadno rozeznat. Prvním je gekon turecký (*Hemidactylus turcicus*), který bývá světleji zbarven a po těle má bílé a tmavé skvrnky. Prsty mají oválný tvar a nesou drápky. Druhým druhem je gekon egejský (*Mediodactylus kotschyi*), který také patří k malým gekonům, ale má šedé zbarvení s černými znaky a vypadá od pohledu hrubě, drsně. Nejdůležitějším rozlišovacím znakem je však to, že gekon egejský má tenké a protáhlé prsty jen s malými drápkami. Není tak častý v okolí lidských sídel a dává přednost skalnatým biotopům, jako jsou zídky, útesy a kamenitá horká stanoviště. Někdy se vyskytuje i na stromech. V Řecku se můžeme setkat ještě se třetím druhem, gekon zední (*Tarentola mauritanica*), který dorůstá až 15 cm a odlišuje se od ostatních výraznými a tvrdými kožními výběžky na těle.

Hezky zbarvenou ještěrkou, kterou budeme moci potkat, je paještěrka dalmatská (*Algyroides nigropunctatus*). Samečci tohoto druhu jsou z vrchu hnědě zbarvení s černými tečkami, mají sytě červené břicho a boky bez skvrn a hrdlo mají zářivě modré. Žije spíše ve stinnějších biotopech, jako jsou otevřené lesy, hodně zarostlé louky, staré sady a místa s velkými kameny. Z rodu *Lacerta* žijí v Albánii dva druhy: ještěrka zelená (*Lacerta viridis*) a ještěrka balkánská (*Lacerta trilineata*). Obě jsou to velké ještěrky, které mají délku těla až 15 cm a celkovou délku okolo 45 cm. Ještěrku zelenou můžete znát například z Podyjí, samečci jsou zelení se sytě modrým hrdlem a krkem. Samičky jsou hnědo-zelené s tečkami. Naopak u ještěrky balkánské jsou obě pohlaví zelená se žlutým břichem a dospělí samci mají jen

modrou oblast na krku. Ač má ještěrka balkánská v latině druhové jméno *trilineata*, tedy třípruhá, tři pruhy u dospělců nenajdeme, protože je mají pouze juvenilní jedinci. Habitat obou druhů obvykle obsahuje dostatek vegetace s místy pro vyhřívání. Dalšími druhy jsou například ještěrka zední (*Podarcis muralis*), ještěrka travní (*Podarcis tauricus ionicus*), ještěrka jadranská (*Podarcis melisellensis*), ještěrka italská (*Podarcis siculus*) a ještěrka Erhardova (*Podarcis erhardii*). Ještěrka travní má zelená záda bez skvrn a hnědé boky se skvrnami. Ještěrka Erhardova je barevně značně nestálá, může mít zelený a stejně tak hnědý podklad s více či méně rozšířenými černými skvrnami a více či méně viditelnými světlými pruhy na bocích. Ještěrka italská svým celoročním zbarvením připomíná ještěrku obecnou, ale samci v době rozmnožování mají celé tělo výrazně modro-hnědě zbarvené. Ještěrka jadranská má obvykle hnědý podklad s neohrazeným širokým zeleným pruhem na zádech a samci mohou mít tři různé barevné formy (modrou, žlutou a oranžovou) zbarvení krku, břicha a boků. Málo nápadná a skrytě žijící krátkonožka evropská (*Ablepharus kitaibelii*) je drobný scink žijící na západě Albánie a na celém území Řecka. Stejně jako hadi má krátkonožka srostlá a průhledná víčka, což běžně ještěrky nemívají. Krátkonožky nejlépe nalezneme pod osamocenými stromy či křovinami, případně na okrajích lesů, kde se obratně proplétají mezi spadáním suchým listím. Jsou ale velmi mrštné a obtížně se chytají. Z beznohých ještěrek můžeme potkat oba naše druhy slepýšů a také druh slepýš řecký (*Anguis graeca*). Cestou můžeme narazit také na již vlajkový druh exkurze jihovýchodním směrem, blavora žlutého (*Pseudopus apodus*). Blavor je velmi podobný slepýši, ale je mnohem větší, může totiž dosahovat celkové délky až 140 cm. Obývá sušší habitaty s dostatkem vegetace a kamenů, například macchie, staré olivové háje, otevřené lesy s podrostem a zídky.

Z hadů žijících v navšiveném území můžeme vidět řadu užovkovitých z čeledi Colubridae a Natricidae, dále jeden druh podčeledi Psammophiinae, čtyři zástupce zmijí (Viperidae) a jednoho zástupce podivných, v podzemí žijících slepáků (Typhlopidae). První druh, štíhlovka balkánská (*Hierophis gemonensis*), je aktivní a rychlý had zbarvený šedohnědě s černými tečkami v přední části těla, břicho má krémové bez skvrn (až na přední část těla, tam je i břicho skvrnitě). Při chycení často kouše. Štíhlovka kaspická (*Dolichophis caspius*) je dosti podobná předešlé štíhlovce, ale je větší, nemá skvrny a břicho je krémové a zcela bez skvrn. Když je vyrušena, zvedá tělo do výšky a hlasitě syčí. Dalším druhem je štíhlovka útlá (*Platyceps najadum*), což je středně velký, velmi rychlý had se zajímavým zbarvením. Předek těla je šedý s velkými černými skvrnami, které se postupně zmenšují a asi v 1/3 těla se vytrácí a zbarvení těla přechází do hnědé. Má velké oči, protože loví rychle se pohybující ještěrky a musí mít dobrou orientaci v prostoru. Zajímavostí je, že ačkoliv se jedná o aglyfního hada (nemá žádné jedové zuby), tak její kousnutí může vyvolat svědění a otok, pokud mají sliny čas v ráně působit. Dva největší druhy hadů, které možná uvidíme, jsou užovka pardálí (*Elaphe quatuorlineata*) a užovka stromová (*Zamenis longissimus*). Vypadají dost podobně, mají délku těla až dva metry, jsou olivově-hnědě zbarvené, ale užovka pardálí má navíc 4 černé podélné pruhy a černý pruh za okem. Obě rády šplhají po stromech a skalkách. Krásným druhem je užovka levhartí (*Zamenis situla*), a to díky svým sytě červeným, černě ohraničeným, skvrnám na šedém podkladu. Jde o středně velkého hada žijícího skrytě v macchii, ve vinicích a olivových hájích, na zídkách a podobných členitých habitatech. Bývá aktivní po dešti nebo za soumraku. Užovka hladká (*Coronella austriaca*), užovka obojková (*Natrix natrix*) a užovka podplamatá (*Natrix tessellata*) žijí i u nás, takže je nemusíme blíže představovat. České rodové jméno pro skvrnovku kočičí (*Telescopus fallax*)

nám toho mnoho neprozradí, ale druhové jméno kočičí je velmi výstižné. Tento šedý had s černými skvrnami má totiž (stejně jako kočka) svislou zornici oka. To je mezi užovkovitými hady výjimka. Další zajímavostí tohoto druhu je, že se jedná o opisthoglyfního hada, tedy že disponuje zadními jedovými zuby. Jeho jed je však mírný a pro člověka v podstatě neškodný, ale kousnutí rozhodně příjemné není. Když už jsme u opisthoglyfních hadů, v Albánii můžeme potkat ještě jednoho takového – širohlavce ještěřího (*Malpolon insignitus*). Jeho jed je také poměrně slabý, byť pár případů intoxikace člověka je známo. Je to velký had s délkou obvykle do dvou metrů, ale jsou známé i delší exempláře. Samci mají olivově zelenou až hnědou barvu, samice bývají podobné mláďatům, ale lze je dobře poznat od jiných druhů podle typické široké hlavy a velkých očí. Ze zmijovitých hadů se v hornatějších oblastech vyskytuje zmije obecná (*Vipera berus*). Další dva druhy zmijí, zmije růžkatá (*Vipera ammodytes*) a zmije menší (*Vipera ursinii*), žijí na celém navštíveném území, takže bychom měli být opatrní po celou dobu expedice, protože v případě zmije růžkaté jde o vysoce jedovatého hada. Její jed je neurotoxický a cytotoxický a v krajním případě může uštknutí vést ke smrti. Může žít jak u pobřeží, tak v horách (pokud tam jsou vhodné podmínky). Vyhledává osluněné otevřené biotopy s kamením mírně kryté vegetací. Se čtvrtým druhem, *Vipera graeca* se setkáme jen na území Řecka. Naopak velmi skrytě žije naprosto obskurní had slepák nažloutlý (*Typhlops vermicularis*). Tento podivný had měří jen asi 10 – 15 centimetrů a většinu života tráví pod zemí či pod kameny, kde vyhledává svou kořist – je totiž specializovaný na lov mravenců. Těžké je poznat, kde má který konec těla – hlava i ocas jsou široce tupé a oči má slepák prakticky zakrnělé. Málo pravděpodobné, ale možné je setkání s jediným evropským zástupcem hroznýšovitých hadů – hroznýškem tureckým (*Eryx jaculus*), protože není jisté, zda do oblastí, kde se budeme pohybovat, vůbec svým výskytem zasahuje. Žije navíc velmi skrytě a najít ho lze především v noci.

Obojživelníci jsou v navštívené oblasti zastoupeni přibližně 30 druhy, ale oproti plazům, žije v Albánii, nebo Bosně a Hercegovině menší počet druhů než u nás a navíc většinu z nich můžeme potkat i v České republice. Menší diverzita je zřejmě způsobena tím, že se na území Albánie vyskytuje málo stálých vodních ploch se sladkou vodou, kde by mohli obojživelníci přečkávat a rozmnožovat se.

Z ocasatých obojživelníků se v podstatě na celém území vyskytuje mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*), kterého můžeme nalézt v zahradách a olivových a dubových hájích poblíž vodních ploch. Často vystupuje i do vyšších nadmořských výšek. Smutnou zajímavostí k tomuto druhu je jeho náchylnost na houbové onemocnění způsobené *Batrachochytrium salamandrivorans*, které decimuje populace mloků skvrnitých hlavně v západní Evropě. Mlok černý (*Salamandra atra*) je vysokohorský druh, který vyhledává horské louky s rozptýlenými stromy nebo okraje lesů. Vyskytuje se na severu Albánie. V Bosně by se také měl nacházet jihovýchodní okraj areálu čolka *Lissotriton meridionalis*. Typickými zástupci ocasatých obojživelníků jsou čolek obecný (*Lissotriton vulgaris*) a čolek horský (*Ichthyosaura alpestris*). Čolek *Triturus ivanbureschi*, čolek *Triturus karelinii*, čolek *Lissotriton graecus*, nebo teoreticky také čolek dravý (*Triturus carnifex*) jsou druhy druhového komplexu čolka velkého (*Triturus cristatus* s.l.). Na poslední lokalitě v Srbsku bychom mohli potkat také čolka dunajského (*Triturus dobrogicus*). Pro Balkánský poloostrov je dále typický jeden druh čolka patřící do agregátu čolka velkého, *Triturus macedonicus*, který se ale velmi podobá klasickému čolku velkému, žijícímu u nás.

Z žab budeme moci potkat kuňku žlutobřichou (*Bombina variegata*), která na rozdíl od kuňky ohnivé zasahuje svým rozšířením až na Balkánský poloostrov. Ropucha obecná (*Bufo bufo*) a ropucha zelená (*Bufo viridis*) zde také žijí. Ačkoliv má rosnička zelená (*Hyla arborea*) po Evropě hned několik velmi podobných a dosti příbuzných druhů, v Albánii žije ta samá, jako u nás, ale například v Řecku, nebo Srbsku se můžeme setkat s rosničkou východní (*Hyla orientalis*). Z hnědých skokanů se na celém území vyskytuje skokan štíhlý (*Rana dalmatina*), skokan hnědý (*Rana temporaria*) a v Řecku také skokan řecký (*Rana graeca*). Také ze skupiny zelených skokanů budeme moci vidět několik druhů. Prvním je skokan skřehotavý (*Pelophylax ridibundus*), druhým je skokan albánský (*Pelophylax shqipericus*), což je albánský endemit. Tento druh je bohužel jedním z nejohroženějších obojživelníků Evropy, protože má velmi malý areál rozšíření (západní pobřeží Albánie) a zároveň je ničeno prostředím, ve kterém žije. Obývá menší vodní plochy, klidně i zarostlé, a vystupuje maximálně do 500 m.n.m. Je menší, než skokan skřehotavý a oproti němu má větší černé skvrny. Cestou narazíme určitě také na druhy skokan epeirotský (*Pelophylax epeiroticus*), který je endemický pro oblast jižní Albánie a západního Řecka a na druh skokan balkánský (*Pelophylax kurtmuelleri*). V Řecku bychom se mohli také setkat s nepůvodním a jedním z největších druhů žab, skokanem volským (*Lithobates catesbeianus*).

Na cestě budeme také moci potkat příbuznou naší blatnice skvrnitou (*Pelobates fuscus*), totiž blatnici syrskou (*Pelobates syriacus*). Stejně jako naše blatnice, i blatnice syrská žije v písku a ráda se zahrabává. Prozradit ji tedy může charakteristické volání, případně se s ní můžeme setkat v noci, kdy aktivuje.

Ptáci

Území Albánie i přilehlé balkánské státy jsou z hlediska avifauny druhově velmi bohatým regionem. Navzdory malé rozloze území Albánie, je tato diversita dána obrovskou heterogenitou prostředí. Jen v málokteré zemi nejdeme mořské útesy, delty velkých řek, macchie a semiaridní biotopy až po arktickoalpínskou tundru, a to vše na území jen s relativně omezeným průmyslem a turistickým ruchem. Až do současnosti byl v Albánii zaznamenán výskyt 353 druhů ptáků (v ČR 402 druhů). Nachází se zde také 16 významných ptačích území (IBA, Important Bird Area podle BirdLife International). Ty zauímají rozlohu 1438,79 km², což představuje okolo 5 % celkové rozlohy území. V následujícím přehledu se zaměříme především na charakteristické druhy jednotlivých biotopů a druhy, jež se u nás nevyskytují.

Avifauna podhorských listnatých lesů je podobná jako u lesů ve střední Evropě. Kromě u nás běžných druhů se zejména v otevřené kulturní krajině a okrajích listnatých lesů setkáme se strakapoudem jižním (*Dendrocopos syriacus*), který se k nám postupně šíří z jižní Evropy. V podobných biotopech hnízdí také sýkora temná (*Poecile lugubris*) nebo lejsek černokrký (*Ficedula semitorquata*). Ve světlých lesích s křovinatými podrosty hnízdí také nenápadný sedmihlásek olivový (*Hippolais olivetorum*), jenž svým výskytem kopíruje pobřeží východního mediteránu a také jeho blízký příbuzný sedmihlásek šedý (*Hippolais pallida*). V podobných biotopech ale ve vyšších polohách můžeme potkat budníčka balkánského (*Phylloscopus orientalis*). V zachovalých smíšených jedlobukových lesích s dostatkem dutin se setkáme s celou řadou u nás vzácných druhů, jako jsou strakapoud bělohřbetý (*Dendrocopos leucotos*), žluna šedá (*Picus canus*) či holub doupňák (*Columba oenas*). V montánním pásu jehličnatého lesa se v místech s dostatkem rozpadajícího se dřeva potkáme také se sýcem rousným (*Aegolius funereus*) či s datlíkem tříprstým (*Picoides tridactylus*).

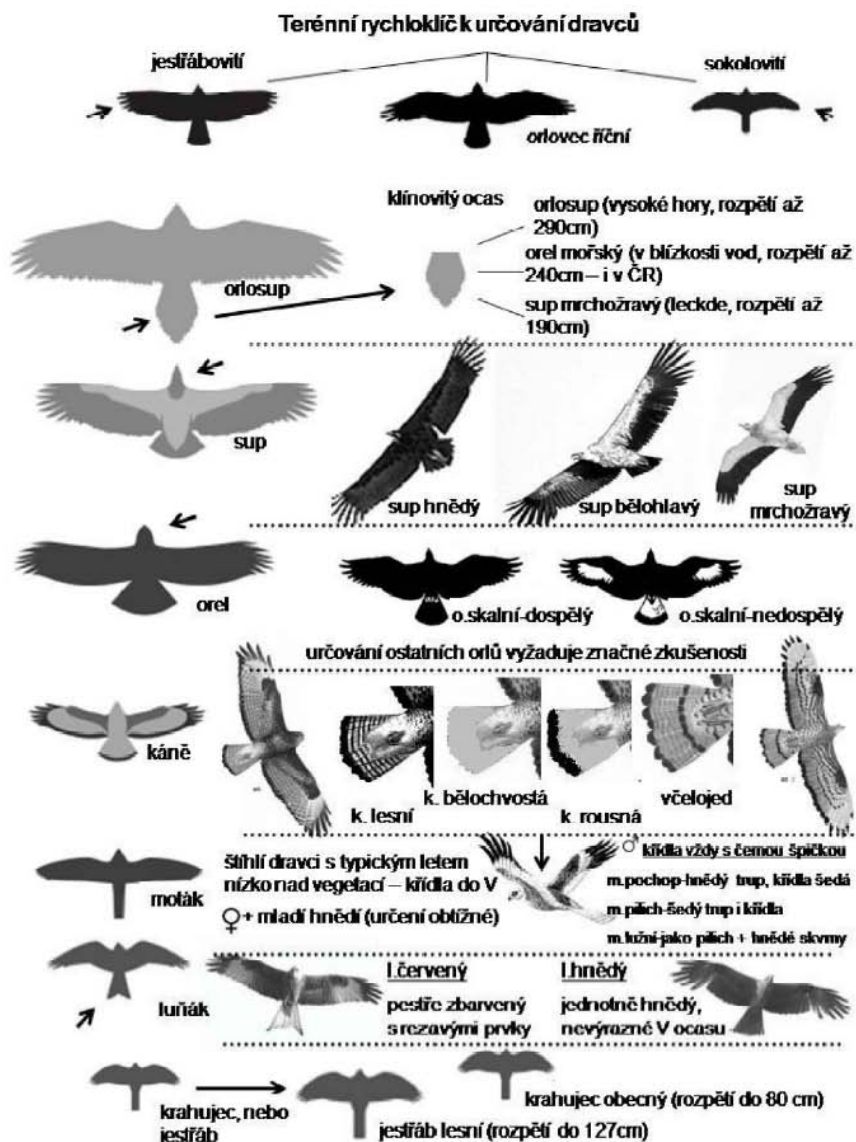
Z našeho středoevropského pohledu je mnohem zajímavější alpské pásmo. Na kamenných sutích se běžně setkáme s bělořitem šedým (*Oenanthe oenanthe*) a na suchých biotopech i s polopouštním bělořitem okrovým (*Oenanthe hispanica*). Vysoko v horách na zemi často nad 1900 m. n. m. hnízdí nápadný pěnkavák sněžný (*Montifringilla nivalis*), který je celoročně stálý a zůstává v horách i přes zimu. Skalnaté biotopy na hřebenech hor také obývá pěvuška podhorní (*Prunella collaris*), která u nás pravidelně hnízdí jen v nejvyšších polohách Krkonoš. Na travnatých alpských holích hojně hnízdí linduška horská (*Anthus spinoletta*) a linduška luční (*Anthus pratensis*), které nás často zaujmou svým monotónním jednoduchým zpěvem často pronášeným za letu. Nad horní hranici lesa se můžeme dále setkat i s velmi atraktivními druhy jako jsou skřivan ouškatý (*Eremophila alpestris*) nebo skalník zpěvný (*Monticola saxatilis*). V albánských horách podobně jako v dalších velehorách Palearktu jsou svým chováním nepřehlédnutelní velcí krkavcoidi – kavče žlutozobé (*Pyrrhocorax graculus*) a kavče červenozobé (*Pyrrhocorax pyrrhocorax*). Alpskému pásmu se svým vzezřením podobají také skály a sutě v nižších polohách. Podobně jako po stromech zde šplhá hlavou dolů brhlík skalní (*Sitta neumayer*), ve skalách hnízdí vzdušní filtrátoři jako rorýs šedohnědý (*Apus pallidus*), vlaštovka skalní (*Hirundo daurica*) či břehule skalní (*Ptyonoprogne rupestris*), na skalních stěnách sbírá potravu zedníček skalní (*Tichodroma muraria*) a nalezneme zde také kolonie vrabců skalních (*Petronia petronia*).

Pro Mediterán naprosto typickým biotopem jsou různorodé křovinaté porosty - macchie, které oplývají vysokou diverzitou především pěnic a strnadů. Kromě u nás běžných druhů jako pěnice hnědokřídle (*Sylvia communis*) a všudypřítomné pěnice černohlavé (*Sylvia atricapilla*) tyto biotopy obývají také pěnice bělohřdlá (*Sylvia melanocephala*), pěnice dlouhozobá (*Sylvia crassirostris*) a pěnice vousatá (*Sylvia cantillans*). Mezi pěnice se občas vmísí pták s charakteristickým ocasem - pěvec ryšavý (*Cercotrichas galactotes*). Ze strnadů se zde pak jedná především o strnada cvrčivého (*Emberiza cirlus*), strnada černohlavého (*Emberiza melanocephala*), u nás už téměř vyhynulého strnada zahradního (*Emberiza hortulana*) a postupně znovu přibývajících strnada lučního (*Emberiza calandra*). Hnízdí tu také jeden z mála středomořských endemitů – strnad šedokrký (*Emberiza caesia*), který odlétá zimovat jen k nedalekému Rudému moři. Strnad viničný (*Emberiza cia*) pak obývá především suché kamenité biotopy stejně jako skalník modrý (*Monticola solitarius*). Totéž platí i pro malého lovecky velmi atraktivního kura - orebici horskou (*Alectoris graeca*), která často vystupuje i vysoko do hor.

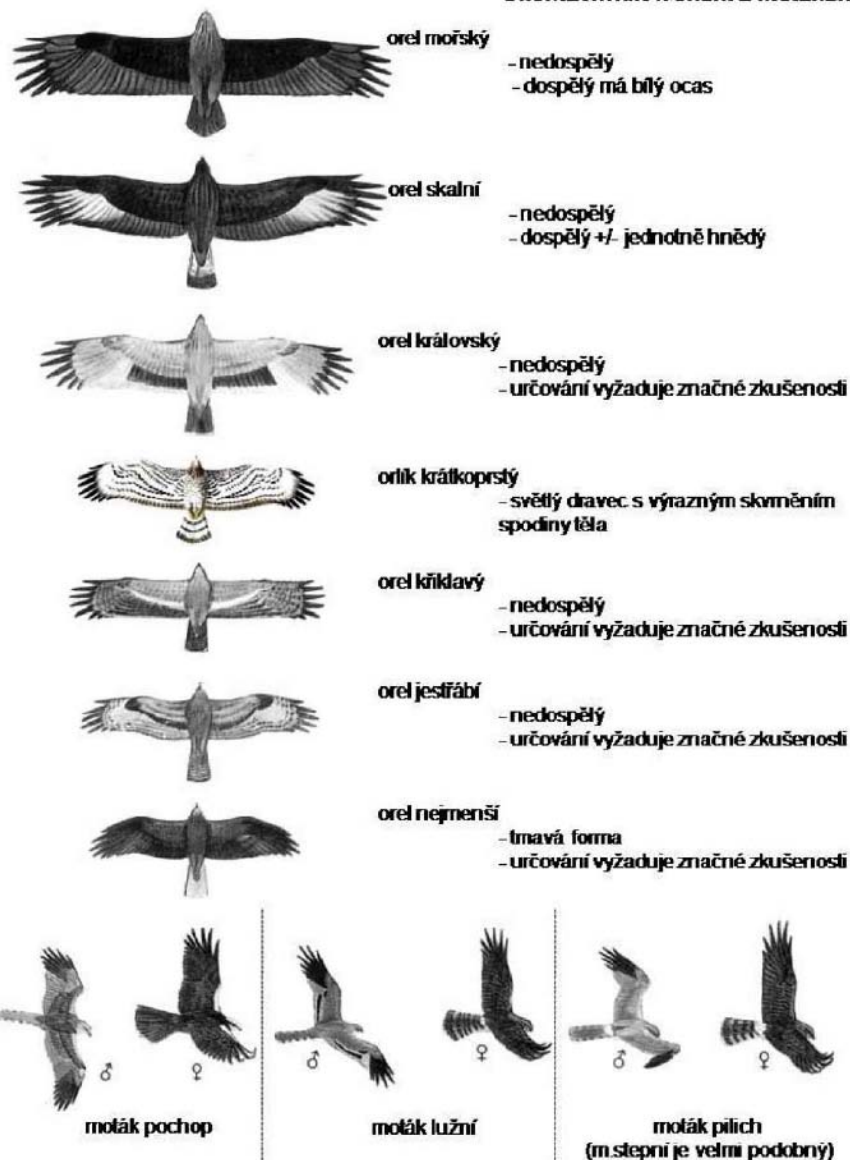
Dalším typem biotopu, který u nás téměř zcela vymizel po násilné kolektivizaci za minulého režimu, je stará kulturní zemědělská krajina s množstvím drobných políček, remízků a větrolamů. Z ptáků zde můžeme narazit kromě celé řady už výše zmíněných druhů také na některé druhy více či méně vzácně se vyskytující i ve střední Evropě jako mandelík hajní (*Coracias garrulus*), dudek chocholatý (*Upupa epops*) či vlha pestrá (*Merops apiaster*), různé druhy z příbuznosti skřivanů, jmenujeme např. skřivana lesního (*Lullula arborea*), chocholouše obecného (*Galerida cristata*), skřivánka krátkoprstého (*Calandrella brachydactyla*) či kalandru zpěvnou (*Melanocorypha calandra*). Najdeme tu také několik druhů ťuhýků. Kromě nám známého ťuhýka obecného také dva druhy, které u nás zcela vymizely po druhé světové válce - ťuhýk menší (*Lanius collurio*) a ťuhýk rudohlavý (*Lanius senator*). Setkáme se zde také s lelkem lesním (*Caprimulgus europaeus*), sýčkem obecným (*Athene noctua*) či výrečkem malým (*Otus scops*). V blízkosti lidských sídel zcela jistě ve větších počtech uvidíme kromě našeho vrabce domácího také místního vrabce pokřovního (*Passer hispaniolensis*).

V okolí velkých řek a jezer můžeme narazit na množství zajímavých ptáků, včetně ibise hnědého (*Plegadis falcinellus*), kolpíka bílého (*Platalea leucorodia*), kormorána malého (*Microcarbo pygmeus*), volavky vlasaté (*Ardeola ralloides*) různé druhy bahňáků, racků a rybáků. Z pěvců stojí za povšimnutí tři univerzálně hnědí ptáci: rákosník tamaryškový (*Acrocephalus melanopogon*), cetie jižní (*Cettia cetti*) a cistovník rákosníkový (*Cisticola juncidis*), kteří nás ale upoutají svým nápadným zpěvem. Zcela nepřehlédnutelní jsou pelikáni kadeřaví (*Pelecanus crispus*), na jejichž kolonii čítající zhruba 160 hnízdících párů se můžeme těšit na Skadarském jezeře.

Během naší cesty by měli být k vidění různé druhy dravců, které jsou v oblasti ČR i celé střední Evropě jenom zřídka k zastižení a nebo se zde vůbec nevyskytují. Poměrně hojná je v této oblasti káně bělochvostá (*Buteo rufinus*) a zasahuje sem i okraj areálu krahujce krátkoprstého (*Accipiter brevipes*). S trochou štěstí bychom mohli potkat menší ale i větší druhy orlů jako orlíka krátkoprstého (*Circetus gallicus*), orla nejmenšího (*Hieraaetus pennatus*), orla volavého (*Clanga clanga*), orla křiklavého (*Clanga pomarina*), orla skalního (*Aquila chrysaetos*) či orla jestřábního (*Aquila fasciata*). Ze sokolovitých dravců je v této oblasti možné zastihnout např. poštolku jižní (*Falco naumanni*) či ostříže jižního (*Falco eleonora*).

Orientační klíč k orlům a motákům

Savci

Balkánský poloostrov představuje z mammaliologického hlediska mimořádně zajímavé území a v rámci Evropy i jedno z center endemismu. Částečně je to jistě způsobeno tím, že na poloostrově existovala v době zalednění glaciální refugia, ale roli jistě hraje i diversita krajiny, členitý reliéf, rozmanitost klimatu a určitá geografická blízkost Předního Východu. Mnoho nových a zajímavých druhů savců zde navíc bylo objeveno i při četných cestách českých badatelů a i dnes probíhá mezi balkánskými a českými mammaliology čilá spolupráce. Podívejme se tedy blíže na zajímavé zástupce savčí fauny Albánie a Makedonie. Albánská fauna savců (s výjimkou letounů) však je, na rozdíl od té makedonské, velmi špatně prozkoumána, takže nás ještě jistě čeká mnoho zajímavých objevů.

Balkánský poloostrov představuje oblast, kde se lze v současnosti relativně snadno setkat hned s několika pozoruhodnými druhy šelem. Patří mezi ně některé druhy, které jsou u nás velmi vzácné, případně vyhynulé (a znovu se do krajiny vrací). Krom medvěda hnědého (*Ursus arctos*) je to i případ šakala (*Canis aureus*).

Volání šakalích smeček z vápencových balkánských pohoří tvoří podivnou, hrůzu nahánějící, ale krásnou kulisu noční krajiny. Do Makedonie zasahuje také tchořík skvrnitý (*Vormela peregusna*). Tato drobná, avšak nápadně zbarvená lasicovitá šelma vyhledává spíše otevřenou krajinu stepního či polopouštního charakteru a je aktivní především večer a zrána. Krom tchoříka se v Makedonii, a také v Albánii, vyskytuje i náš tchoř stepní (*Mustela putorius*) a další lasice, které známe z naší fauny, jako je lasice kolčava (*Mustela nivalis*) a lasice hranostaj (*Mustela erminea*). Při pobřeží Albánie se pak vyskytuje i ohrožený tuleň středomořský (*Monachus monachus*), který byl na většině území mediteránu vyhuben. Představuje jediný druh ploutvonožce, se kterým se zde lze setkat. Z mořských savců lze jmenovat také některé kytovce, které je občas možno pozorovat z albánského pobřeží. Jsou jimi například pestře zbarvený delfín obecný (*Delphinus delphis*) nebo plískavice šedá (*Grampus griseus*). Nápadné sudokopytníky najdeme na Balkáně i na souši. Na horách například můžeme potkat kamzíky horské (*Rupicapra rupicapra*). Tvoří zde zvláštní poddruh *R. rupicapra balcanica*.

Velmi pozoruhodná je však samozřejmě především balkánská fauna drobných savců, jako jsou hlodavci a hmyzožravci. Hmyzožravci (Eulipotyphla) se vyznačují často rychlým metabolismem, proto jsou aktivní během celého dne a dají se tak chytit do pastí i za dne. Týká se to i nejmenšího savce světa – bělozubky nejmenší (*Suncus etruscus*), která váží jen kolem 1,8 gramu a svým areálem zasahuje od mediteránu až do Malajsie a Indočíny, kde shodou okolností sdílí areál i s druhým z nejmenších savců světa – netopýrkem thajským (*Craseonycteris thonglongyai*). Ten však žije jen v pár jeskyních mezi Barmou a Thajskem, a do Evropy tedy nezasahuje ani vzdáleně. Mezi hmyzožravce patří také krtek (*Talpa*), kteří jsou na rozdíl od ČR zastoupeni v Albánii hned třemi druhy. Krom našeho krteka obecného (*Talpa europaea*) zde žije i menší krtek slepý (*Talpa caeca*), který je rozšířen po celém mediteránu, a balkánský endemit krtek Stankovičův (*Talpa stankovici*), který se vyskytuje jen v Makedonii, Albánii, Černé Hoře a v Řecku. Z ježků se v navštívené oblasti vyskytuje pouze ježek východní (*Erinaceus concolor*). Je běžný a setkat se s ním lze i v centru města.

Mimořádně zajímavá je pak místní fauna hlodavců (Rodentia). Na Balkáně se totiž setkáme hned s několika zajímavými endemity, na jejichž výzkumu mají zásluhu i čeští vědci. Možná nejzajímavějším z takových druhů je hraboš skalní neboli „dinaromyš“ (*Dinaromys bogdanovi*). Tento hlodavec žije skrytým způsobem života v krasových závrtkách kolem horní hranice lesa v celém horském masivu Dinarid od Chorvatska, přes Bosnu a Černou Horu až do Makedonie a Albánie. Představuje terciární relikv, jeho nejbližší příbuzní jsou pravděpodobně fosilní hraboši rodu Pliomys. Spolu s dinaromyší obývá horské oblasti kolem hranice lesa také jeden čtvrtohorní relikv – hraboš sněžný (*Chionomys nivalis*), který se někdy vyskytuje i v chladných sutích teplejších poloh. Dalším pozoruhodným hrabošem v oblasti je hrabošík Feltenův (*Microtus felteni*) a stepní hraboš Güntherův (*M. guentheri*), dnes synonymizovaný jako druh *M. hartingi*.

Dalším zajímavým balkánským hlodavcem je myš makedonská (*Mus macedonicus*). Ta ovšem není endemitem Balkánu – zasahuje přes Turecko až na Přední Východ. Z myší najdeme v navštívené oblasti i myš panonskou (*Mus spicilegus*), která snad zasahuje i na jih Moravy. Zajímavým prvkem mediteránní a balkánské fauny hlodavců je také krysa obecná (*Rattus rattus*), která se zde přirozeně vyskytuje ve volné přírodě. Její větší příbuzný, potkan (*Rattus norvegicus*) zde samozřejmě žije také, ale setkáme se s ním, podobně jako u nás, hlavně synantropně ve městech. Z podzemních savců je také nutno jmenovat obskurně

žijícího slepce malého (*Nannospalax leucodon*), který žije podobně, jako krtek. Má velmi zakrnělé oči a většinu času tráví v podzemních norách. Slepce z okruhu rodu *Spalax* patří mezi typické zástupce stepní fauny a jejich diverzita je vysoká například na východě Ukrajiny a dále v Asii.

Největší množství druhů savců, se kterými se na albánské exkursi setkáme, bude ale pravděpodobně patřit do skupiny letounů (Chiroptera). Balkán je pro ně doslova rájem – v krasové oblasti s tisíci jeskyní a suťových polí ani nelze jinak. Krom našich druhů tu tak potkáme mnoho těch, které u nás vůbec nenajdeme, případně jen výjimečně zalétnou. Příkladem je třeba létavec stěhovavý (*Miniopterus schreibersii*), který se u nás vyskytne jen zcela výjimečně. Představuje jediného evropského zástupce čeledi létavcovitých (Miniopteridae). Balkán hostí i zajímavého zástupce tropické čeledi tadarid (Molossidae) – tadaridu evropskou (*Tadarida teniotis*), pro kterou někteří čeští zoologové navrhují alternativní český název morous. Tento veliký netopýr je svým výskytem vázán na vysoké skály a hluboké skalní soutěsky, kde obývá skalní škvíry a pukliny. Za večera se tadaridy na svých úzkých, protáhlých křídlech spouští ze skalních masivů přímo do vzduchu a jako jedni z nejobratnějších letců mezi živočichy nalétají za noc i stovky kilometrů (některé americké tadaridy dovedou za jedinou noc doletět téměř přes půl Spojených států a ráno se zas bezpečně vrátit zpátky do své jeskyně či škvíry). Zajímavá je i potrava tadarid – podobně jako rorýsi, i ony jsou filtrátory vzdušného planktonu – létají ve vysokých výškách a s doširoka otevřenou tlamou naletují do hejn drobného hmyzu, který náhodně lapají ve vzduchu. Přestože se tadaridy velmi špatně chytají, můžeme jejich přítomnost na lokalitě zjistit poslechem jejich nápadného štěkavého písání, které za letu vydávají. Z čeledi netopýrovitých (Vespertilionidae) žije v navštívené oblasti několik velmi zajímavých a pohledných druhů, například netopýr velkouchý (*Myotis bechsteini*), který se svými obrovskými ušima trochu může podobat ušatým netopýrům rodu *Plecotus*. Na rozdíl od nich ale nemá ušní boltce na hlavě srostlé při jejich bázi. Z rodu *Plecotus* můžeme na severu Albánie najít netopýra alpského (*Plecotus macbullaris*) vyskytujícího se zejména v alpském pásmu, na severozápad řecka pak zasahuje netopýr balkánský (*Plecotus kolombatovici*). Typickým mediteránním jeskynním netopýrem vázaným na vodní plochy je i netopýr dlouhonožý (*Myotis capaccinii*). Kromě našeho netopýra rezavého (*Nyctalus noctula*) se také v oblasti Balkánu vyskytuje největší evropský netopýr vůbec – netopýr obrovský (*Nyctalus lasiopterus*). Svým vzhledem se značně podobá netopýrovi rezavému, hlavním znakem, kterým na první pohled zaujme, je jeho velikost – dosahuje téměř půlmetrového rozpětí křídel. V Albánii je však velmi vzácný. Velmi půvabným drobným netopýrem je v oblasti také běžný netopýr Saviův (*Hypsugo savii*), který se k nám rozšířil z jihu teprve po roce 2000 a dnes (od r. 2013) se s ním lze vzácně potkat dokonce už i v Praze. Poslední významnou čeledí balkánských letounů jsou vrápenovití (Rhinolophidae). V oblasti se krom našeho vrápence malého (*Rhinolophus hipposideros*) a také u nás občasného zatoulance vrápence velkého (*Rhinolophus ferrumequinum*) vyskytuje také mediteránní vrápenec jižní (*R. euryale*). Ten se, na rozdíl od předchozích dvou, při odpočinku a spánku nebalí do charakteristického tvaru „hrušky“. Na území Albánie se pak vyskytuje i vrápenec Blasiův (*Rhinolophus blasii*), který vytváří početné mateřské kolonie především v krasových jeskyních či v dolech a vzácně i pátý evropský druh vrápenec Mehelyův (*Rhinolophus mehelyi*).

Hlavní exkursní zastávky

Hutovo Blato

Národní park Hutovo blato byl založen roku 1995. Nachází se asi 5 km od města Capljina a představuje unikátní mokřadní a jezerní ekosystém jehož vodním zdrojem je podzemní krasový systém řeky Krupa. Jde o největší plochu tohoto typu prostředí v celém širokém regionu - jeho rozloha je 7411 ha, celková plocha mokřadů v okolí řek Krupa a Neretvy v širším okolí je však dokonce až kolem 20 000 ha. Kromě obrovské diverzity vodních a mokřadních makrofyt je toto území velmi významným hnízdištěm a zejména pak tahovou zastávkou a zimovištěm obrovského množství ptáků, kterých zde bylo zjištěno 240 druhů, z toho přes 160 během migrace a přes 50 během zimování, přičemž počty jdou během mimohnízdního období do statisíců! Lze zde potkat např. téměř všechny druhy evropských brodivých ptáků, včetně pro nás vzácných druhů, jako je volavka vlasatá, červená a stříbřitá, kolpík bílý či ibis hnědý. Dále početně hnízdí kormorán malý, ve významných počtech i polák malý a řada dalších vrubozobých, v období tahu a zimování ve velkých počtech prakticky všechny druhy vrubozobých, které známe ze střední Evropy. Mimo to se zde vyskytuje minimálně 22 druhů ryb z 12 čeledí, z nichž endemiti jsou ostroretka *Chondrostoma kneri*, pstruh *Salmo dentex*, sekavec *Cobitis nerentana* a hlaváč *Knipowitschia punctatissima croatica*. Hutovo blato je s mořem spojeno s Jaderským mořem přes toky řek Krupa a Neretva a díky tomu představuje významnou migrační trasu pro druhy, které do řek vplouvají z moře, jako je úhoř říční (*Anguilla anguilla*) a cípal hlavatý (*Mugil cephalus*).

Skadarské jezero

Jedná se o krasové jezero ležící na hranici Černé Hory a Albánie, které je říční sítí spojeno s jezery Prespa a Ohrid. Jde o vůbec největší jezero na Balkáně. Jeho rozloha kolísá od 356 km² do 376 km², což přibližně jedna třetina (148 km²) připadá Albánii a zbytek Černé Hoře. Dosahuje hloubky až 12 m (podle jiných zdrojů až 44 m případně dokonce 60 m). Leží v nadmořské výšce 6 m. Na černohorské straně bylo území vyhlášeno národním parkem. Tato oblast se pyšní bohatou

avifaunou, čítající přes 270 druhů. Největší pozoruhodností je jedna z mála kolonií pelikánů kadeřavých v Evropě. Dále zde nalezneme kormorána malého, rybáka bahenního, poláka malého, orla mořského, orla jestřábího, orla nejmenšího, volavku popelavou, volavku vlasatou, ibise hnědého či bukače. Úchvatná je vysoká míra endemismu vodních živočichů: z 34 původních druhů ryb je 7 endemických, z 39 druhů vodních plžů je endemických 12, ze 17 druhů různonožců je endemických 10! Taková úroveň endemismu je plně srovnatelná s poměry ve mnohem slavnějších jezerech Titicaca či Malawi. Z velkých savců se v širším okolí jezera můžeme setkat s medvědy, rysy, vydrami či vlky.

Prokletije

V roce 2015 byli v tomto pohoří okradeni a zastřeleni dva čeští turisté. Přesto však jde o turisticky atraktivní destinaci. Díky své členitosti, nepřístupnosti a politické nestabilitě jsou jedny z nejméně prozkoumaných pohoří Evropy. Proto se jmenují Prokleté hory. Rozkládají na území Albánie, Černé hory a Kosova. Ze severu, západu jsou ohraničeny řekami Lim a Cijevna a spadají do velkého celku Dinárských Alp. Údolí Prokletých hor byla silně formována opakovaným pleistocénním zaledněním. Žádné jiné balkánské pohoří není tak výrazně tvarováno ledovcem. Ledovce jsou zde i nyní, největší z nich má délku 400 m.

Pohoří je na západě tvořeno vápencem a dolomitem, na severu a východě břidlicí. Vápencové štíty formují dojem rozervané a romantické krajiny. Vodní toky jsou buď sezónní nebo se ztrácejí v ponorech a vytváří bohaté krasové jevy. Nejvýznamnějšími jezery jsou Plavské a Ridské.

Z plazů se tu údajně vyskytuje *Dinarolacerta montenegrina*, což je endemit Dinárského krasu. Jinak zde můžeme najít například želvu zelenavou (*Testudo hermanni*) či v horských jezírkách obojživelníka čolka horského (*Ichthyosaura alpestris*).

Z pro nás zajímavých druhů ptáků zde můžeme spatřit např. vlaštovku skalní (*Cecropis daurica*), hnízdicí na skalních stěnách a lovcí hmyz i ve vyšších polohách, zedníčka skalního (*Tichodroma muraria*), zpravidla nahánějícího hmyz na kolmých skalních stěnách s blízkým zdrojem vody. Také zde na stromech a skalních římsách hnízdí orel skalní (*Aquila chrysaetos*). Nad horní hranicí lesa lze snadno spatřit kavče žlutozobé (*Pyrrhocorax graculus*), lindušku horskou (*Anthus spinoletta*) a pěvušku podhorní (*Prunella collaris*). Můžeme narazit i na skvost našich horských lesů - datlíka tříprstého (*Picoides tridactylus*), který obývá jehličnaté a smíšené lesy se

starými smrky. Níže se pak vyskytují i druhy otevřené krajiny – strnad cvrčivý (*Emberiza cirrus*), ve skalnatějších oblastech strnad viničný (*Emberiza cia*) a skřivan ouškátý (*Eremophila alpestris*).

Kromě typického horského savce kamzíka horského (*Rupicapra rupicapra*) by se zde mohl vyskytovat i rys ostrovid balkánský (*Lynx lynx balcanicus*), který zde byl zaznamenán naposledy v roce 2012 a je v dnešní době silně ohrožen ztrátou přirozeného prostředí a pytláctvím. Dále je tato oblast velmi bohatá na motýly.

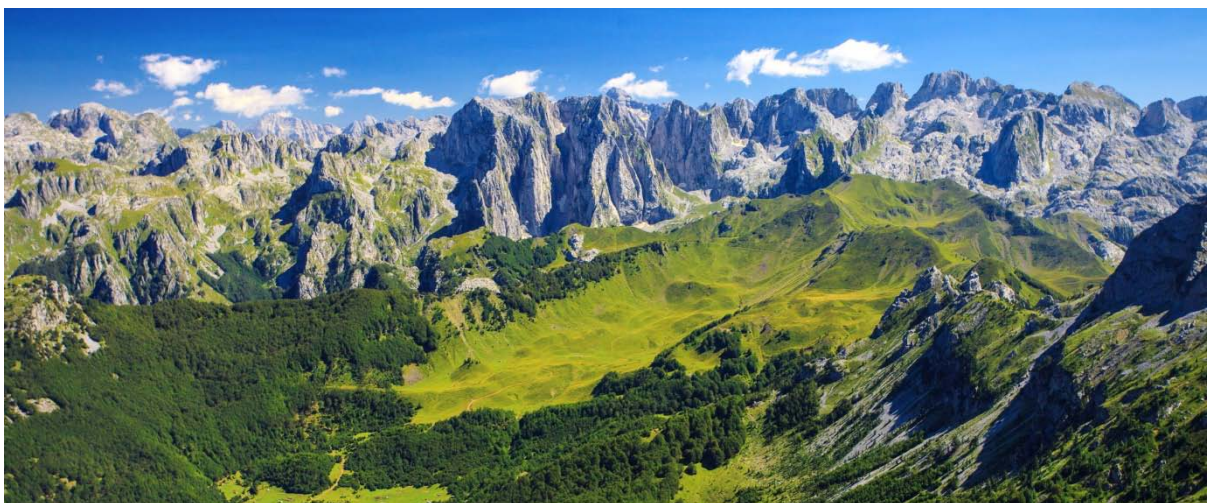
Vegetace pohoří Prokletije je nejbohatší z balkánského poloostrova a jedná se o významný floristický region, bohatý na endemité druhy. Severní část pohoří má submediteránní charakter, v kaňonech řek a na výslunných stráních nalezneme stálezelené porosty křovin, výše potom listnaté opadavé křoviny. V horských oblastech pohoří dominují bukové, jedlové a smrkové lesy, smrk ztepilý tady má jednu z nejnižnějších oblastí svého výskytu.

Typickými zástupci endemité balkánské flóry jsou borovice *Pinus peuce* a *Pinus heldreichii*. V alpské zóně se setkáváme s mnoha druhy rostlin přizpůsobených krátké vegetační sezóně, vysokému UV záření, studené a mělké půdě, jako např. *Aster amelus*, *Leontopodium alpinum* nebo *Dryas octopetala* (glaciální relikty).

Mezi významné druhy zdejší flóry patří dále například třetihorní relikty *Amphoricarpos neumayeri*, *Petasites doerfleri*, *Viola chelmea* nebo *Lilium albanicum* rostoucí na vrcholu svahu Maja Radohimës. Prokletije je také jediná oblast s původním výskytem druhu *Forsythia europaea*.

Dinarolacerta montenegrina.

NP Llogara

Národní park Llogara, založený v roce 1966, se nachází na jihozápadě Albánie, přibližně 30 kilometrů na jih od města Vlorë a pouhé 3 kilometry od pobřeží. Skrz území parku vede silnice SH8, která je důležitým spojením osad na pobřeží s městem Vlorë a která vede přes Llogarský průsmyk. Těžko sjízdná cesta a nepředvídatelné počasí v tomto průsmyku se v roce 1989 stalo příčinou tragédie, při níž sjel ze srázu autobus se studenty ze Zemědělské univerzity v Tiraně a při následných záchranných operacích havaroval vrtulník.

S rozlohou pouhých 10.1 km² se řadí Llogara v rámci Albánie mezi menší parky, nicméně drtivá většina jeho povrchu je pokryta lesy a dalšími ochrannými cennými biotopy. Lidská sídla se omezují víceméně na nižší partie parku. Dominantou parku je vrchol Maja Qores s výškou 2018 m.n.m., přičemž na jeho severním svahu se rozprostírá většina národního parku. Zde se se stoupající nadmořskou výškou mění druhové složení od listnatého a smíšeného lesa až po společenstva horských jehličnatých lesů, přecházející v bezlesé biotopy. Zmíněné lesy jsou domovem množství živočišných druhů, z nichž pozornost poutají hlavně velcí obratlovci jako jsou vlci, medvědi a kamzíci.

Na území Llogarského národního parku se také nachází domnělé tábořiště armády Julia Caesara, který tudy se svým vojskem táhl přibližně okolo roku 48 před naším letopočtem, při pronásledování Pompeia v průběhu občanské války.

NP Bredhi i Hotovës

Největší národní park Albánie s rozlohou 345 km² rozkládající se na jihu země. Své jméno dostal podle jedle makedonské (ang. *Fir of Hotova*), která je významným středomořským reliktem.

Hornaté území tvořené vápenci a pískovci je zbrázděno mnoha údolími, soutěskami a kaňony. Nejznámějším z nich je kaňon řeky Lengaricë, jež protéká napříč národním parkem. V jejím okolí se nacházejí termální prameny. Nejvyšším bodem parku je Maja Qelqit s výškou 1 663 m n. m. Dalšími vrcholy přesahujícími 1 500 m n. m. jsou Maja Postenanit, Kokojka a Maja Taborit v centrální části parku. Díky příjemným

teplotám i během horkého léta a svěžímu vzduchu od moře získal park přívlasto “plíce jižní Albánie”.

Kromě jedle makedonské zde roste např. dub balkánský, dub cer, dub cesmínový, javor, habr, jalovec, planika velkoplodá nebo ostružiník středozevní. Ze zástupců zvířecí říše se zde vyskytuje medvěd, vlk, liška, kočka divoká, orl skalní, sup mrchožravý, raroh jižní, výr velký, sova pálená aj.

Pindos, Smolikas

Pohoří Pindos je nejrozsáhlejším pohořím v Řecku, které se táhne z jihovýchodní Albánie, přes albánsko-řecké hranice na severozápadě Řecku až k Peloponéskému poloostrovu na jihu. Nejvyšším vrcholem pohoří je Smolikas (2637 m n.m.), který je zároveň, po hoře Olymp (2919 m n.m.), druhým nejvyšším vrcholem Řecku. Druhým nejvyšším vrcholem pohoří Pindos je vrchol Grammos (2520 m n.m.) tyčící se na albánsko-řecké hranici. Další vrcholy tohoto pohoří nepřesahují nadmořskou výšku 2500 m. Geologicky je součástí Helenid, které navazují na Dinaridy a také vytváří důležité rozvodí řek mezi Egejským a Jónským mořem.

Pro pohoří Pindos jsou charakteristické hluboké soutěsky a vysoké strmé svahy. Z hlediska flóry jsou typické smíšené lesy zejména v kaňonech a nižších polohách. Pro vyšší nadmořské výšky jsou typické jehličnaté lesy zastoupené jedlí řeckou (*Abies cephalonica*) či borovicí černou (*Pinus nigra*). V nejvyšších oblastech nacházíme dřeviny pouze zřídka, převážně jsou zde zastoupeny dvouděložné rostliny a trávy. Zdejší fauna je též velice bohatá. Mezi početnou faunou bezobratlých, ryb, obojživelníků, plazů, ptáků a savců stojí za zmínku např. medvěd hnědý (*Ursus arctos*), kamzík balkánský (*Rupicapra balcanica*), liška obecná (*Vulpes vulpes*) či vlk obecný (*Canis lupus*). Jedním z významných zdejších endemitů je zmije řecká (*Vipera graeca*), která byla dlouhou dobu součástí druhového komplexu zmije menší (*Vipera ursinii*). Na jejím povýšení na druhový statut se podíleli čeští a slovenští

herpetologové. Její výskyt je znám pouze z vyšších poloh pohoří Pindos na území Albánie a Řecka.

Pro ochranu zdejší bioty byly v severozápadní části Řecka, nedaleko albánských hranic, v druhé polovině 20. století vyhlášeny dva národní parky NP Pindos a podle nejznámějších dvou zdejších řek pojmenovaný NP Vikos-Aoos.

Krajina pohoří Pindos je velmi řídko osídlena, zpravidla mimo pastevce koz a ovcí není nijak využívána. Přestože je zdejší příroda minimálně narušena činností člověka, v současné době čelí zejména hrozbám deforestace, nadměrného spásání dobyt看em, stavbou infrastruktury a rozvojem lyžařských středisek.

Mt. Ossa a slaniska u Stomio

Mt. Ossa (1978 m.n.m.) – též zvaná Kissavos z jihoslovanského „kisha“ znamenajícího déšť. Je součástí albánsko-řecké horské soustavy Vnitřní Helenidy. Je tvořena převážně předprvohorními krystaliníky (ruly, svory), krystalickými vápenci a mramory a dále prvohorními zčásti metamorfovanými sedimenty, ultrabazickými horninami (ofiolity) a triasovými vápenci. Leží v Thermském/Soluňském zálivu a od Olympu ji ze severu dělí údolí Tempe. V řecké mytologii je hora spjata s příběhem Alóeovců, obrovských synů boha Poseidona. Ti se chtěli zmocnit Olympu tím, že přemístí horu Pelion na vrchol Ossy.

Severozápad je suchý a kamenitý, jih porostlý pro Řecko typickými dřevinami jako je například *Acer* sp., *Quercus* sp., *Corylus* sp., *Arbutus* sp., *Erica* sp., *Fraxinus* sp., *Phillyrea* sp., *Ulmus* sp., *Cornus* sp. etc. V nižších nadmořských výškách se nalézají neopadavé rostliny. Vlivem lidské činnosti je zde hojný výskyt *Castanea sativa*, ve výšce 300 - 500 m ve společenstvech s *Tilia*. Pro další vegetační stupeň jsou charakteristické duby - *Q. frainetto*, *Q. dalechampii* a *Q. pubescens*. Výše (650-1,600 m) rostou druhy chladnomilné a vlhkomilné, převažují buky - *F. moesiaca*, *F. Sylvatica* či *F. orientalis*, občasně (13 %) se vyskytuje *Abies borisii-regis*, jejíž

zastoupení se však vlivem nadměrné těžby snižuje. Nad hranicí lesa se nalézají pestrá subalpínská flóra. Vrchol je převážně kamenitý, hojný je zde výskyt kozince - *A. lacteus*, *Astragalus angustifolius*. Vegetace je na Osse pestrá, mimo jiné zde můžeme nalézt endemité *Silene multicaulis genistifolia*, *Teucrium chamaedrys olympicum* a *Lamium garganticum striatum*.

Typickými zástupci obratlovců jsou zajáci, jeleni, divoká prasata, bažanti a koroptve. Dále pak želva vroubená - *Testudo marginata* či ještěrka zelená - *Lacerta viridis*. Ze skupiny bezobratlých můžeme spatřit mimo jiné *Scolitantides orion*, *Eurythyrea austriaca*, *Euscorpium ossae* nebo *Anterastes serbicus*.

Městečko Stomio se nachází u delty řeky Pinios, která se vlévá do Egejského moře. Řeka zde vytváří rozsáhlé mokřady a za působení mořské vody i slaniska. Oblast je zemědělsky obdělávaná, ale vyhledávaná i turisticky. Tamní mokřady jsou významnou ornitologickou oblastí, spatřit lze kolpíka bílého (*Platalea leucorodia*), chřástala malého (*Porzana parva*), pisilu čáponohou (*Himantopus himantopus*), tenkozobce opačného (*Recurvirostra avosetta*), volavku bílou (*Ardea alba*) a červenou (*A. purpurea*), racky tenkozobého (*Chroicocephalus genei*) a černočelého (*Ichthyaetus melanocephalus*), rybáky černého (*Chlidonias niger*) a bahenního (*Ch. hybrida*). Z dravců pak orla nejmenšího (*Hieraaetus pennatus*), luňáka hnědého (*Milvus migrans*) a dva motáky (*Circus aeruginosus*, *C. pygargus*). Slaniskům dominují slanomilné rostliny jako *Salicornia europea*, *Arthrocnemum fruticosum*, *Halecnemum strobilaceum*, *Halimione portulacoides*, *Puccinellia distans*, *Aeluropus littoralis* a *Scirpus maritimus*.

NP Fruška Gora

Jedná se o nejstarší národní park v Srbsku. Nachází se ve stejnojmenném pohoří Fruška Gora rozkládající se v jihozápadní části Vojvodiny v Srbsku. Leží poblíž města Novi Sad vzdáleného 25 km (2. největší město v Srbsku) a téměř 90 km od Bělehradu. Národní park je asi 80 km dlouhý a 15 km široký pás na pravém břehu Dunaje. Svoji nadmořskou výškou však téměř nepřesahuje 500 m.n.m. (nejvyšší hora Crveni Čot 539 m.n.m.).

Většina oblasti národního parku je zalesněna, zbytek pohoří potom vykácen. Nejčastěji zde roste buk, dub, habr, lípa. Jedná se o oblast s největším výskytem lip v Evropě. Na loukách nalezneme společenstva podobná těm středoevropským. V národním parku potom žijí druhy jak původní, tak nepůvodní, některé jsou uvedeny na Červeném seznamu IUCN. Oblast je také Významným ptačím územím.

V pohoří Fruška Gora je 17 pravoslavných klášterů, které se nacházejí v těsné blízkosti národního parku. Někdy je oblast nazývána jako "Srbská hora Athos". Jedná se proto o velmi turisticky využívanou oblast díky přírodní, ale hlavně i společenské a historické hodnotě.

Společenská a kulturní část

Historie a rozmanitost národů na Balkáně

Před příchodem Slovanů byl Balkánský poloostrov obýván tzv. paleobalkánskými (nebo též starobalkánskými) národy. Jednalo se o linii několika etnik jazykově zapadajících do indoevropské rodiny, oproti většině ostatním dnes známým evropským národům se však jednalo o poměrně hluboce izolovanou linii. Mezi paleobalkánské národy patřili Ilyrové, Thrákové a Dákové. Zatímco Ilyrové obývali oblast západního pobřeží Balkánského poloostrova, Thrákové (kteří byli podle řeckého historika Hérodota hned po Indech druhým největším národem světa) sídlili na území dnešního Bulharska, Dákové pak obývali oblast dnešního Rumunska. (Ačkoli zde mluvím o národech, asi by bylo přesnější říct, že se jednalo spíše o více či méně samo-staťně fungující kmeny, které mezi sebou sdílely podobný jazyk a kulturu, ale nevytvářely žádné větší státní celky.) Úplný jih Balkánského poloostrova pak obývaly kmeny Řeků (Achájové, později pak Dórové a Iónové), jejichž původ není zcela jasný: spekuluje se buď o příbuznosti Řeků s paleobalkánskými národy, nebo naopak o tom, že Řekové byli paleobalkánskými kmeny do oblastí dnešního Řecka zahnáni ze severnějších oblastí Balkánského poloostrova, jež obývali dříve. V případě Dóřů (kteří do Řecka namigrovali před třemi tisíci lety a utvořili základ obyvatelstva Peloponéského poloostrova v takovém tom neklasičtější období antického Řecka) se souvislost s expanzí Ilyrů datovanou do stejného období docela nabízí.

Ať tak či tak, v průběhu starověku se tyto kultury vzájemně značně ovlivňovaly. Například pověst o pěvci Orfeovi, kterou známe z řecké mytologie, nebo postava řeckého boha vína Dionýsa patrně nemají svůj původ v řecké, nýbrž v thrácké kulturní tradici. Naopak Ilyrové zase přejali některé prvky Řecké kultury, například po vzoru Řeků razili stříbrné mince. Jinak se Ilyrové věnovali především pastevectví a rybářství, případně též pirátství, které provozovali v Jaderském moři. Kromě pirátství se Ilyrové nechvalně proslavili také svými (napříč kmeny poměrně heterogenními) náboženstvími, které často zahrnovaly lidské oběti.

O Dácích se potom více dozvídáme až z římských pramenů, úrodné nížiny v oblastech Dácie (dnešního Rumunska) totiž počátkem druhého století našeho letopočtu dobyli Římané (proto se v Rumunsku dodnes mluví jazykem románského původu). Původní dácké obyvatelstvo bylo během kolonizace Římany nuceno hledat novou niku v horách karpatského oblouku, kde se začali věnovat především pastevectví ovci. Potomci Dáků se následně v průběhu středověku rozšířili přes Karpaty až na Slovensko a do Moravsko-slezských Beskyd, kde dali vzniknout etnické skupině, kterou dodnes známe pod jménem Valaši, a nám známá slova jako brynza či bača nejsou slovan-ského původu, ale velmi pravděpodobně pocházejí právě z původního dáckého (tedy paleobalkánského) jazyka.

Podobný osud, tedy splynutí se slovanským obyvatelstvem, čekal i většinu ostatních paleobalkánských kmenů. V době Stěhování národů, konkrétně v jeho druhé fázi, mezi šestým a devátým stoletím našeho letopočtu, na Balkánský poloostrov ze severu expandovali Slované. Zatímco geneticky došlo ke smíšení původních obyvatel se Slovany, z hlediska jazyka byly původní paleobalkánské jazyky takřka zcela vytlačeny. (Tento odlišný průběh evoluce jazyka a genetické evoluce lze vysvětlit jednoduchým principem: když spolu mají dva lidé různých národností dítě, dítě zdědí geny od obou svých rodičů a nakombinuje je půl na půl, jazyky se však příliš kombinovat nedají, proto dítě bude používat buďto jeden, nebo druhý, a z evolučně méně úspěšného jazyka si nanejvýš přejme pár konkrétních

výrazů.) Thrácký jazyk tak byl nadobro ztracen a Thrákové byli zcela promíšeni se Slovany za vzniku bulharského národa. O Ilyrech pak existuje poslední zmínka v sedmém století.

Od jedenáctého století však byzantské literární zdroje zmiňují existenci národa jménem Albánci. Tento název je nápadně podobný slovu Albanoi, což je jméno kmene, o němž se ve druhém století našeho letopočtu zmiňoval Ptolemaios jako o Ilyrském kmeni obývajícím oblast odpovídající severu dnešní Albánie (Ptolemaios byl geograf, matematik, fyzik, astronom a hudební vědec řeckého původu, který působil v egyptském městě Alexandrie a sestavoval mj. mapy tehdejšího známého světa). Bohužel, jelikož o původních Ilyrských jazycích máme jen velmi útržkovité znalosti, návaznost albánštiny na původní Ilyřtinu je těžko prokazatelná, a s ní je rozporuplný i pohled na Albánce jako na poslední dědice jinak ztracené Ilyrské kultury. Jisté však je, že se slovanskými jazyky nemá albánština takřka nic společného, a její souvislost s Ilyrským jazykem se tak nabízí jako parsimonní teorie jejího původu. Albánci samotní jsou na svůj původ ve slavné paleobalkánské kultuře Ilyrského národa značně hrdí, takže i pokud by tato teorie nebyla pravdivá, doporučuji jí během návštěvy Albánie věřit, nebo to alespoň předstírat.

Jako nepřímý důkaz souvislosti albánštiny s Ilyřtinou může posloužit např. to, že v albánštině lze vysledovat přítomnost některých slov, která byla do tohoto jazyka přejata z latiny či ze starověké řečtiny (konkrétně z dórského dialektu). To nasvědčuje, že albánský jazyk má na Balkánském poloostrově hluboké kořeny a není příliš pravděpodobné, že by se jednalo o nějakou na-plaveninu z doby Stěhování národů. Zvláštností však je, že v albánštině téměř chybí jakákoli původní slova spojená s mořem, rybolovem či lodní dopravou, a právě termíny z této oblasti albánština často druhotně přejala z jiných jazyků: např. ryba se albánsky řekne peshk, což je zkomolenina latinského piscis a loď se řekne varkë, což je zkomolenina řeckého βάρκα (bárka).

Závěr, ke kterému se dnes kloní většina světových lingvistů i etnografů, je takový, že Albánci jsou skutečně etnikem Ilyrského původu, které slovan-skou expanzi přečkalo v horách severní Albánie, kde za ty tři století bez kontaktu s mořem ztratilo slovní zásobu s ním spojenou, ale zbytek Ilyrského jazyka si zachovalo v podobě albánštiny. Druhotně se pak během středověku albánský národ rozšířil na celé území dnešní Albánie a následně i do přilehlých oblastí. Kromě území státu Albánie tak dnes žijí početné albánské menšiny také třeba na území Srbska, Makedonie či Řecka.

Jelikož Albánci jsou ve srovnání se Srby, Makedonci i Řeky poněkud živelnější povahy a patří spíše mezi chudší, méně vzdělanou, a zároveň rychleji se množící vrstvu obyvatelstva, netěší se Albánci v okolních zemích přílišné popularitě. Na oblíbenosti jim nepřidává ani náboženská odlišnost (zatímco Srbové, Makedonci i Řekové jsou převážně křesťané, Albánci si od doby tu-recké nadvlády zachovali sunnitský islám), natož pak nedávný válečný konflikt na jihu Srbska, kdy separatistická organizace kosovských Albánců (tzv. Kosovská osvobodenecká armáda, UÇK) prováděla v devadesátých letech teroristické útoky vůči srbským obyvatelům ve snaze oddělit od Srbska oblast Kosovo (jihosrbskou provincii, v níž albánské obyvatelstvo početně převažuje nad srbským obyvatelstvem), což následně přerostlo v otevřenou válku s četnými ztrátami na civilním obyvatelstvu obou stran. V Makedonii, kde je zejména na severozápadě země albánská menšina též hojně zastoupena (k albánské národnosti se nyní hlásí více než čtvrtina obyvatel státu Makedonie, což je téměř dvojnásobek oproti stavu před padesáti lety), se rozsáhlejším konfliktům zatím daří úspěšně předcházet (např. odzbrojením

makedonské odnože UÇK, dotacemi pro rozvoj chudých oblastí severozápadní Makedonie a uznáním mnohých pravomocí pro albánskou menšinu). K drobnějším útokům albánských separatistů na úřady přesto občas dochází i v Makedonii (naposled v květnu roku 2015) a ze strany makedonských nacionalistů zase můžeme zaznamenat mnoho drobných provokací, jako třeba na zdech domů vysprejované hákové kříže a nápisy jako „СМРТ ЗА ШИПТАРИ“ (smrt za šiptari neboli smrt Albáncům, přičemž slovo šiptar je jihoslovanský hanlivý název pro Albánce, během exkurze jej doporučuji nepoužívat).

Náboženství na Balkánském poloostrově

Historie a současnost náboženství na Balkáně

O původních náboženstvích paleobalkánských národů je známo jen velmi málo. Mytologie i zvyklosti byly podle všeho dosti různorodé mezi jednotlivými ilyrskými i thráckými kmeny a do značné míry se prolínaly s nám mnohem známější řeckou mytologií a řeckým pohanským náboženstvím. Např. v thrácké mytologii se shodně s řeckou mytologií vyskytuje představa podsvětí, do něhož putují duše mrtvých, nebo dokonce i postava pěvce Orfea, který do podsvětí sestoupil, aby odtud (neúspěšně) vyvedl svou ženu, jež zemřela na uštknutí jedovatým hadem. Stejně tak i Dionýsos, bůh vína, zpěvu, tance a vůbec všeho veselí, a Dionýsova družina veselých satyrů, tedy bůžků se špičatýma ušima a kozlíma nohama, mají v thrácké mytologii přinejmenším stejně důležitou roli, jako v mytologii řecké. O náboženství Ilyrů je známo, že v něm hrálo velkou roli obětování bohům. Ačkoli to, o jaké bohy se jedná a proč se jim mělo obětovat, nebylo zřejmě v čase ani prostoru příliš ustáleno, samotný rituál obětování zde byl silnou a hluboce zakořeněnou tradicí. Soudí se, že jeho kořeny sahají až do lovecko-sběračských kultur paleolitického období, kdy jednou z nejdůležitějších činností tehdejších lidí byl kolektivní lov zvěře. Jelikož na správném průběhu lovu, rozdělování kořisti i jejím zpracovávání byli paleolitické lidi životně závislí, vypěstovali si tehdejší lovci řadu zvyklostí, jak by se s kořistí mělo správně zacházet. S nástupem neolitu, tedy začátkem zemědělství a chovatelství, pak tyto zvyky z větší části pozbyly na významu. Jelikož však již byly v lidových tradicích silně upevněny, zachovaly se i nadále právě v podobě rituálních obětí zvěře. Ilyrové jsou poté nechvalně známé tím, že zvyky rituálního obětování zvířat rozšířili i na rituální obětování lidí. Původní balkánská náboženství však byla prakticky zcela vytlačena v průběhu 4. století našeho letopočtu, kdy římské impérium pokřesťanstvilo prakticky celý Balkánský poloostrov. Římsko-katolické křesťanství je dodnes převažujícím náboženstvím např. v Chorvatsku nebo v Hercegovině.

Od 6. století našeho letopočtu pak začali Balkánský poloostrov kolonizovat Slované, kteří v té době ještě vyznávali své původní pohanské náboženství. O tomto slovanském náboženství toho víme poměrně málo, ale určitě bylo dost amorfni a nemělo zcela ustálené božstvo (dokonce ani jména a rozdělení rezortů jednotlivých bohů nejsou moc stálá mezi různými slovanskými kmeny a mezi různými historickými obdobími). Toto náboženství, obdobně jako ta paleobalkánská, mělo své kořeny pravděpodobně již v paleolitu (v lovecko-sběračské společnosti doby kamenné), kdy se předpokládá, že lidé uznávali animistická náboženství, tzn. chod přírodních dějů připisovali činnosti všudypřítomným duchům (přičemž pod slovem duch si asi není třeba představovat nic příliš nadpřirozeného, ale prostě jen pojmenování té hybné síly, která pohybuje sluncem po nebi, přivádí dešťové mraky apod., o čemž svědčí též to, že jazykově často nebylo rozlišováno ono slovo duch od slov popisujících vzduch, vítr či dech). Pohanští bohové pak nebyli nic jiného než tito duchové, jimž

byla přiřazena nějaká jména. Zajímavým rysem evropských pohanských náboženství je také cyklické vnímání času: pověsti o stvoření světa či konci světa jsou v těchto náboženstvích buď zcela chybí, nebo jsou ve srovnání s jinými náboženstvími značně upozaděna. Naopak velký důraz je kladen na to, že se vše mění v cyklech: slunce cyklicky vychází a zapadá, měsíc cyklicky přirůstá a ustupuje, cyklicky se střídá léto se zimou a s tím cyklicky umírají a znovu se rodí stromy, stejně tak i lidé se cyklicky rodí a umírají, aby se znovu mohli zrodit další lidé. Chod těchto procesů potom ovládají ti duchové-bohové, a lidé mohou na základě pozorování, jak si duchové počínají, předpovídat budoucnost (např. předvídat počasí podle pohybu mraků či chování zvířat, z obdobné logiky však vycházejí také různé věštecké praktiky jako lití oliva či krájení jablka, které se v podobě vánočních zvyků zachovaly dodnes, ač mají původ v tomto pohanském náboženství). Náboženství založené na takovýchto božích dokonce umožňovalo, že lidé mohou budoucnost ovlivňovat, a to buďto tím, že budou duchy-bohy napodobovat (např. když Perun může zapálit dub tím, že na něj vrhne blesk vytvořený třením oblak, tak i člověk může zapálit dřevo, když na něj vrhne jiskry vytvořené třením křemenu), nebo tím, že duchy uprosí, či si je alespoň nerozhněvají (z toho dodnes přetrvávají různé lidové zvyklosti a pověry). Na animistické a z animismu vycházející polyteistické pohanské náboženství se tak možná ani nelze dívat jako na náboženství v dnešním slova smyslu, ale spíš jako na vědeckou teorii o fungování světa: teorii sice již překonanou, ale svého času postačující a možná i celkem užitečnou.

Ani Slovanům však jejich pohanství nevydrželo dlouho. Z Byzantské říše se mezi Slovany rozšířilo východní křesťanství (to dodnes převažuje v Srbsku, Černé Hoře, Makedonii či Bulharsku, zpravidla je na Balkánském poloostrově kulturně značně svázáno s používáním cyrilice).

Po expanzi Turků se na Balkánský poloostrov rozšířil sunnitský islám, který je dodnes převládajícím náboženstvím v Albánii a v Bosně. Početné muslimské komunity však najdeme i v dalších balkánských zemích, např. v Makedonii a Bulharsku. V těchto zemích je však islám vázán spíše jen na etnické menšiny, jako jsou Albánci či Turci.

Poznámky k problematice islámu

Vedle křesťanství je islám druhým nejrozšířenějším světovým náboženstvím a (i vzhledem k současné demografické krizi) se stává po všech stránkách významným společenským fenoménem a třetí plochou i v Evropě. Navzdory většině Evropy, kde je setkání s islámem až na výjimky (viz box) společenskou novinkou a neznámou záležitostí, je situace na Balkáně značně odlišná, neboť zde má islám vpravdě staleté kořeny. Jeho expanse po Balkánském poloostrově samozřejmě nesouvisí s ničím jiným, než s tureckou (resp. osmanskou) expanzí severozápadním směrem. Turci během středověku i novověku o území na Balkáně střídavě přicházeli a zase ho získávali. Během 16. století dokonce expandovali až do Uher (kde po le-gendární bitvě u Moháče roku 1526 zahynul i český a uherský král Ludvík Jagellonský, čímž Turci v podstatě umožnili vstup Habsburků na český trůn) a poprvé ohrožovali také Vídeň. V Uhrách ustanovili Turci Budínský pašalik a znovu málem dobyli Vídeň v roce 1683, kde však byli díky hrdinství vídeňských obyvatel a pomoci polského krále Jana Sobieského v poslední chvíli poraženi a během nastalého zvratu v jejich západní expanzi a vzniku papežské koalice (tzv. Svaté ligy) zatlačeni zpět na Balkán, kde navíc přišli i o Dalmácii. Během dalších válek a povstání nakonec Osmané většinu území Balkánu ztratili a dnes patří k Turecku pouze relativně malá oblast západně od Istanbulu s centrem ve starobylém městě Edirne. Turecká orientální

kultura však zejména na středním a východním Balkáně představuje fenomén stále živý, a ačkoliv se jednotlivé balkánské národy od Turků hlasitě distancovaly, jejich historie, kultura a například i kuchyně je značně spojena právě s jejich osmanskou minulostí.

Většina obyvatel Balkánu, kteří během osmanského období přestoupili k islámu, pravděpodobně konvertovala spíše dobrovolně, nežli násilím. Osmané byli tou dobou totiž paradoxně výrazně tolerantnější k jiným náboženstvím, než křesťanští Evropané, takže v době, kdy se v Evropě prolévala krev v bojích katolíků a protestantů a pořádaly pogromy na Židy, utíkaly se dokonce perzekuované náboženské minority mnohdy do Osmanské říše, kde sice jejich příslušníci neměli plná občanská práva, ale za jejich vyznání jim alespoň nehrozila smrt. Přestoupení na islám však bylo pro řadu obyvatel ekonomicky výhodné, protože muslimové se v říši těšili na tu dobu celkem rozsáhlých práv, platili nižší daně, a navíc nepodléhali tzv. devşirme, tedy praxi, při které sultánští úředníci odvlékali křesťanské chlapce do služeb sultána ve speciálních vojenských sborech tzv. janičárů. Přestože si tedy mnoho balkánských národů křesťanskou víru udrželo, mnozí obyvatelé, mezi které patří ve velkém právě Albánci, během staletí přijali islám. Islám je tedy významným aspektem albánské kultury a osmanského odkazu a Balkáně, pročež stojí za to si jej podrobněji představit.

Islám je abrahámovské náboženství. Vychází tedy ze starobylé semitské tradice víry v jediného Boha (arabsky Allah, což je pro semitský původ obou jazyků podobné hebrejskému Elohim – Bůh), který se zjevil praotci Abrahámovi. Abrahámovský původ se však uplatňuje nejen v islámské víře, ale i v národní identitě národa Arabů, u kterého islám v 7. století vznikl. Arabové totiž svůj rodový původ odvozují právě od Abraháma (arabsky Ibráhím) a jeho nemanželského syna Ismaela (arabsky Ismáíl), kterého měl dle starozákonního příběhu s otrokyní Hagar, protože se svou ženou Sárou nemohl mít děti (zbytek příběhu, kde se Abrahámovi a Sáře narodí Izák, který je málem obětován na hoře, ale následně se stává praotcem národa Židů, jistě znáte). Islámské učení zavedl mezi Araby na Arabském poloostrově kupec Mohamed (arabsky Muhammad), který je dle islámské tradice považován za Božího proroka. Dle tradice mu byl během jeho života archandělem Gabrielem nadiktován svatý text Koránu (arabsky al-Qur'an), vnitřně členěný na jednotlivé celky, tzv. súry. Za základní událost historie islámu je považována tzv. hidžra, tedy Mohamedův odchod z Mekky do Mediny, kam se odebral se svými stoupenci – prvními muslimy, tvořícími islámskou obec (arabsky umma). Časem Mohamed Mekku oběť dobyl, a tak se právě ona stala svatým městem a centrem islámu s posvátnou mešitou Ka'aba, ke které by měl každý muslim, který je toho schopen, v životě alespoň jednou vykonat svatou pouť (hadždž). Muslim, který svatou pouť vykoná, se pak po zbytek života těší v islámské obci úctě a smí se titulovat Hadži, což je přídomek, který možná znáte z příběhů od Karla Maye.

Na rozdíl od křesťanské obce, u které došlo po počáteční rozhádanosti k postupné unifikaci (a současné rozrůznění křesťanů je důsledkem středo-věkových a novověkých sekundárních schizmat), rozpoltili se muslimové hned po smrti proroka Mohameda natolik, že jim to vydrželo dodnes. Důvodem je v podstatě především způsob, jakým islám chápe své působení mezi lidmi. Na rozdíl od křesťanství totiž v islámu neexistuje institut církve (tedy du-chovního společenství všech věřících, přesahujícího nebo nezávislého na státní moci) ani institut kněží. Hlavní organizační složkou lidstva je pro islám stát a považuje za samozřejmý ideál, aby v něm byli jeho obyvatelé spojeni příslušností k muslimské víře. Vůdce islámské obce byl tedy v původní islámské tradici zároveň i nejvyšším představitelem státu, ke kterému se

muslimové hlásili. Rozepře mezi muslimy tedy hned od začátku nebyly jen věroučné, ale především mocenské. Hned po Mohamedově smrti vyvstala krize následnictví, protože prorok po sobě nezanechal mužského potomka. Muslimové se nemohli shodnout, zda se má chalífou (tedy světským vůdcem ummy) a zároveň imámem (duchovním vůdcem ummy) stát manžel prorokovy dcery Fátimy Alí, nebo zdali má být chalífa zvolen. Nakonec došlo na druhou variantu a chalífou se stal jiný vysoce postavený muslim – Abú Bakr. Alí sice Abú Bakra přežil a nakonec se také stal chalífou a imámem, ale už nyní byl patrný významný rozkol mezi muslimy, kteří ctíli volbu chalífů ummou, a těmi, kteří byli ochotní uznávat za chalífy jen potomky proroka. Většinu muslimů tvoří (a od počátku tvořili) příznivci volby chalífy a nástupnictví založeného na této volbě – tzv. sunnité. Příznivci druhé, menšinové skupiny, se časem rozrůznili v řadu minoritních islámských proudů, z nichž mnohé se značně odchylovaly od původní konzervativní islámské tradice, a některými sunnity přestali být uznáváni za muslimy. Většina z nich utvořila relativně diversifikovanou druhou islámskou skupinu – šíítý. Velmi okrajovou skupinou se pak stali tzv. cháridžovci, kteří sice uznali, že chalífou může být zvolen i člověk nespřízněný s prorokem, ale musí to být vždy ten nejzbožnější z muslimů, čímž se vyhradili proti mocenským bojům o vládu nad ummou, ze kterých se často vytrácel spirituální rozměr vlády jako služby Bohu. Časem došlo k značnému štěpení a redukci cháridžovců, avšak dnes se zbývající cháridžovské skupiny často řadí mezi nejradikálnější a rekrutují se z nich teroristé, protože jejich konzervativní interpretace islámu a chápání islámské obce je vede k přesvědčení, že na-prostá většina muslimů jsou ve skutečnosti bezvěrci.

Co většinu muslimů (krom některých zcela minoritních obskurních skupin) spojuje, to jsou základy islámské věrouky a základní postuláty muslimského života. Muslimové věří v jednoho Boha, který se zjevil Abrahámovi, stejně jako v něho věří křesťané a Židé. Další významné proroky biblické tradice, jako je David (Dawúd), Mojžíš (Músá) nebo Šalomoun (Sulejmán) ctí muslimové také, přičemž za proroka považují také Ježíše (Isá). Je však zajímavé, že ačkoliv Ježíše nepovažují za vtělení Boha na zemi (jako křesťané) a nevěří ani v jeho ukřižování a zmrtvýchvstání, věří, že se narodil z Panny Marie (Marjám) a dokonce ho titulují jako toho, který bude soudit lidi v poslední den a na konci světa porazí Falešného proroka. Křesťanské učení o Boží Trojici však muslimové považují za nabourávání monoteismu a neuznávají ho. Naopak, jeho vznik považují za pokřivení prorockého učení, protože musel na svět přijít poslední a největší prorok – Mohamed. Ústředním motivem islámu je však také odevzdání se a služba Bohu (ostatně slovo al-islám znamená „odevzdání se“). V centru islámské zbožnosti však u většiny současných islámských tradic není mystika nebo spiritualita (o těchto islámských směrech pojednáme později), ale praktické odevzdání se Bohu v běžném životě a častá modlitba. Je zajímavé, že součástí islámské modlitby zpravidla nejsou přímlyvy (tedy prosby Bohu), ale téměř výhradně chvály. Cílem muslimské modlitby tedy obvykle není Boha prosit – to je sice také dovoleno, ale rozhodně nejde o nic častého, protože muslim by se měl Božím rozhodnutím plně odevzdávat a nechat je na něm. Hlavním obsahem modlitby je oslava Boží velikosti a milosti, což ostatně ilustruje i součást prakticky každé muslimské modlitby a zároveň jedna z nejznámějších arabských frází – věta Alláhu akbar – Bůh je veliký. Před modlitbou by muslim měl zpravidla vykonat rituální očistu, spojenou s omytím těla a hlubokým výplachem nosu (s čímž souvisí občasné epidemie naegleriosy v Pákistánu, kde v mešitách neteče lidem do nosů příliš čistá voda). Před modlitbou a vstupem do mešity se také muslim musí zout, protože boty jsou považovány za nečisté. Tuto tradici musí respektovat i

nemuslimové a před návštěvou mešity je třeba se zout, ať jste muslim, nebo ne. Centrem náboženského života a bohoslužeb je tedy mešita a z hlediska životní praxe tvoří osu života muslima pět pilířů islámu. Prvním pilířem je samotné muslimské vyznání víry (šaháda), které je jednou z ústředních modliteb a jeho vyslovením a zároveň přijetím ve svém nitru se člověk dle islámského práva stává muslimem. Šaháda zní: „Není boha krom Boha (Alláha, Hospodina) a Mohamed je jeho prorok.“ Šaháda je také součástí arabského volání z minaretu mešity, které tak typicky tvoří kolorit muslimských měst, a volá věřící k vykonání dalšího pilíře islámu – salátu, tedy denní modlitby. Pilířem islámu je i obdarovávání chudých, které se děje formou jakési náboženské daně – zakátu, a již zmíněná hadždž, tedy pouť do Mekky. Posledním pilířem je každoroční dodržení postního měsíce ramadánu, kdy je během dne zakázáno jíst a pít. Ať už jsou muslimové konzervativní (od prostých konzervativců typu našich „svíčkových babiček“ po totální šílence, kteří boří mrakodrapy) nebo liberální, většina z nich dodržuje alespoň některá další běžná muslimská pravidla. Patří mezi ně konzumace výhradně takového masa, které je liturgicky čisté (halál), což je praxe podobná konzumaci košer jídla u Židů. Muslimové naopak nejedí maso vepřové a nepijí alkohol, neboť jde o věci, které považují za harám, tedy Bohu odporné. Muslimské ženy často nosí na hlavě šátek, což v sekulárních muslimských zemích není povinnost, takže mnohé muslimky šátky naopak nenosí. Ty, které ho nosí, ho však často považují za integrální součást své identity a chtějí po takové ženě, aby šátek sňala, je srovnatelné s přáním, aby evropská žena nenosila například podprsenku nebo dlouhé vlasy. Některé země však postupují represivně a šátky jsou zde povinné, což naopak diskriminuje ty ženy, které je nosit nechtějí.

Většinu muslimů tvořili od začátku islámské obce sunnitě. Jejich věrouka byla zpočátku velmi státotvorně orientovaná, takže se krom Koránu, který obsahuje spíše obecná pravidla, součástí závazné tradice sunnitů staly i tzv. hadísy, tedy soubory prorokových výroků a zprávy o jeho činech, které dohromady tvoří sunnu. Hadísy obsahují řadu konkrétních pravidel chování, administrace lidské společnosti a morálky, a jsou tak základem sunnitské společnosti. Zajímavé je, že hadísů je opravdu hodně a jejich kanonické sbírky byly vytvořeny učenci, kteří se za účelem jejich sběru nezdráhali procestovat celý islámský svět a posbírat tradice různých společenství. Mnohé hadísy uznávají (a své další přidávají) i šiíté. Sběr hadísů byl v začátcích islámské obce velmi důležitý proto, aby mohl být ustanoven re-levantní právní systém pro islámské společenství, který by zahrnoval jak právní úpravu fungování státu a společnosti na islámském základě, tak i návod pro každého muslima, jak se dle islámu nejlépe oddat Bohu. Tak vznikl islámský právní systém zvaný šaría.

Sunnité představují skupinu, která je v současném světě na jednu stranu velmi decentralizovaná a národnostně heterogenní, ale na druhou stranu také relativně unifikovaná (přestože v současnosti dochází k značným tensím v různých výkladech islámu a různé míře radikalitě či liberalismu). Druhá hlavní větev islámu – šiíté – je daleko diversifikovanější a kulturně zajímavější. Zatímco sunnitě převládají na většině islámských území (včetně Albánie), šiíté jsou agregováni především v Íránu a přilehlých oblastech (včetně Iráku, kde ale žije i mnoho sunnitů, což působí místní vleklé rozepře a násilnosti mezi obyvateli). Většinu šiítů tvoří stoupenci denominace Isná ašaría, kteří uznávají posloupnost dvanácti imámů po smrti proroka, z nichž poslední podle jejich víry nezemřel, ale byl Bohem ukryt a jako skrytý imám obnoví na zemi mír a spravedlnost v den posledního soudu. Existují však i další více či méně obskurní šiítské skupiny. V poslední době se hodně mluví například o alavitech, kteří tvoří menšinu v jinak sunnitské Sýrii a patří mezi ně mimo jiné kontroverzní syrský

prezident Bašár Asad. Na rozdíl od klasických muslimů například věří v reinkarnaci a pijí alkohol. Většina sun-nitů a ostatních šiitů je také za muslimy vůbec nepovažuje. Mezi další obskurní šiitské skupiny patří třeba zajdíja, vyskytující se hlavně v Jemenu.

Mezi nejpozoruhodnější (a pro nemuslima snad i nejkrásnější) aspekty spirituální tradice islámu však patří specifické proudy, které se po celou dobu historie islámu prolínaly napříč islámským světem a podle ducha doby byly buďto široce až extrémně podporovány, či naopak zcela zadupávány do země. Řeč je o islámské mystice. Mystika a hluboká spiritualita se u muslimských učenců objevovaly už od samého začátku, ale nadějný rozvoj arabské filosofie a řady mystických směrů ukončila jasná orientace islámu na praktický život a státní uspořádání, kde je význam pravidel Koránu zcela jasný, Boží vůle je považována za plně prakticky artikulovanou a žádné mystické plutí transcendentnem a bohatství spirituality v kurzu nejsou. Přesto se postupem času a spolu s civilizačním a kulturním rozkvětem Osmanské říše vyvinul nesmírně hluboký a bohatý svět islámské mystiky, zvaný súfismus. Rozmanité větve a směry tohoto hnutí spojuje obvykle snaha o přiblížení až splynutí lidské duše s Bohem, k čemuž vede spirituální cesta moudrosti a mystického hledání, po které vede věřícího zkušený mudrc, súfí. Pro muslimy, kteří se ubrali po cestě súfismu, se často používá i označení dervišové, které už možná mnozí znáte. Dervišové se dělí na řadu zcela různých a rozmanitých společenství či směrů, které se označují jako taríky, a mnohé z nich svým fungováním, specifickými rituály a centralitou připomínají křesťanská řeholní společenství. Velmi známým súfickým řádem je třeba řád Tančících dervišů, na jehož založení se podílel jeden z prvních súfických mystiků, perský básník Džaláleddín Rúmí. Tančící dervišové často meditují ve formě dechberoucích tanců, při kterých se velmi dlouho otáčejí dokola a nechávají kolem sebe vlátnout barevný plášť či sukni. Možná, že jste se s nimi setkali při dovolené v Egyptě, kde je tančících dervišů relativně mnoho. Súfismus má také velmi blízkou souvislost s Albánií. Po osmanských represích v souvislosti s vyvražděním Janičářů v 19. století a po následném zrušení súfických řádů v Turecku roku 1925 se zde totiž udržela až dodnes aktivní súfická denominace jménem beктаšíja. Bektašové se od klasického islámu odchýlili tolik, že je mnozí muslimové opět nepovažují za své souvěrce. Do své spirituality totiž zařadili některé motivy původních animistických a gnostických kultů, existujících na Blízkém východě před příchodem islámu, a také některé křesťanské motivy. Konvergentně navíc došli k jistému pojetí „Boží trojice“, přestože s Bohem ztotožňují nikoli Ducha Svatého a Ježíše, nýbrž proroka Mohameda a imáma Alího. Při svých bohoslužebných obřadech beктаšové provádějí rituální konzumaci chleba, vína, a také sýra, což určitým způsobem připomíná křesťanskou tradici večeře Páně a svatého přijímání. Při interpretaci Koránu se beктаšové odpoutali od doslovného čtení pravidel a nařízení a rozlišují vnější a vnitřní mínění Koránu, přičemž mínění vnější označuje ono doslovné čtení, zatímco mínění vnitřní, niterné, představuje mystickou a nadčasovou zprávu, kterou se textem Koránu nechávají vést do Boží blízkosti ve snaze pochopit smysl stvoření a vztahu člověka, vesmíru a Boha. Velmi zajímavým aspektem beктаšíje je také praxe zpovědi, kterou beктаšové každoročně skládají svému představenému. Zpověď je totiž fenomén, který se v normálním islámu nevyskytuje. Bektašíja je zkrátka velmi zajímavé hnutí – a po celé Albánii, jakož i v Makedonii, se můžeme setkat se spoustou beктаšíjových mešit a modliteben. Co asi skrývají za mystická tajemství?

Historie Albánie

Dnešní Albánci jsou pravděpodobně potomky kmene Ilyrů, kteří žili na zdejším hornatém území už v době bronzové. Ve starověku žili Ilyrové v těsném kontaktu s vyspělými Řeky, což jim přineslo hospodářský i kulturní rozvoj. Projevilo se to především na pobřeží, kde Řekové dokonce založili několik kolonií, např. Buthrotum (Butrint – významná památka UNESCO), Dyrrachium (dnešní Durrës – Drač) nebo Apollonii. Ve vnitrozemí se zase dodnes zachovala některá města založená Ilyry, např. Shkodër nebo Lezhë. Z ilyrštiny pochází také naše dnešní pojmenování pro Albánii (alba = sídliště, osada). V roce 168 př. n. l. se po více než 50 let trvající sérii válek dostalo území Ilyrů pod nadvládu Římanů a stalo se součástí provincií Ilyria a Macedonia. Římané odtud dováželi otroky a obilí a někteří se tu usazovali, často se jednalo o vojenské veterány, či kolonizátory z oblasti dnešní Itálie. Postavili také silnici zvanou Via Egnatia, která spojovala přístavy v Jaderském moři s pozdější Byzancí. Albánie byla velmi brzy christianizována (po roce 313), její geografická poloha mezi Římem a Konstantinopolí později vedla ke sporům o jurisdikci mezi papežem a byzantskými císaři. V Albánii od této doby existují vedle sebe jak katolíci, tak pravoslavní křesťané, i když většina současné populace je kvůli 450 rokům osmanské nadvlády muslimská.

Po rozpadu Římské říše v roce 395 n. l. se oblast stala součástí Východořímské, tedy Byzantské říše. Její vláda však měla přestávky, v 10. století tu vládli Bulhaři, pak zase chvíli Byzantinci a od roku 1081 krátce Normani, kteří měli základnu na Sicílii. Časem získávala na vlivu i mocná obchodní republika Benátky. Ve 12. století byl nakrátko ustanoven první nezávislý státní útvar Albánců, tzv. Arberešské království s hlavním městem v Krujë.

Ve 13. století se jižní část regionu stala pro změnu součástí Epirského despotátu, který se odštěpil od Byzance, a jehož centrum leželo v severozápadním Řecku. Od čtvrté křížové výpravy roku 1204 byla Byzantská říše značně ne-stabilizovaná, rozdělena na několik částí (např. výše zmíněný Epirský despotát). I když se později podařilo říši znovu sjednotit, nedosáhla už nikdy svého významu a nakonec roku 1453 podlehla náporu osmanských Turků. Albánie (s drobnými přestávkami) zůstává více méně nezávislou součástí Byzance až do poloviny 14. století. Roku 1341 vypukne v Byzanci občanská válka a císaři již nemají dostatek sil na udržení relativně vzdálené državy.

Aby byl zmatek úplný, v polovině 14. století přišli Srbové, jejichž král Štěpán Dušan vytvořil tehdy velkou říši, nikdy ale nad územím dnešní Albánie ne-získal plnou kontrolu. Po jeho smrti v roce 1355 nastal chaos a Albánie se rozpadla na malá knížectví, resp. klany, které spolu často bojovaly. Severní města Shkodër, Lezhë a Durrës ovládli Benátčané. Důležité je, že v těchto stoletích přijala většina Albánců od Řeků a Slovanů pravoslavnou větev křesťanství, ale vliv katolíků (zejména díky Benátčanům) se nikdy neztratil.

Ve 14. století vtrhli na Balkán osmanští Turci a rychle dobývali jedno území za druhým. V roce 1389 porazili v bitvě na Kosově poli širokou koalici Srbů, Maďarů, Bosňanů, Bulharů a Albánců (byť za cenu smrti sultána Murada). Je důležité si uvědomit, že v této době (až do roku 1453) pořád ještě existuje Byzantská říše, je ovšem zredukována pouze na území kolem samotné Konstantinopole a několika vzdálených držav a postup Turků již není schopná zastavit. Pro obyvatele Balkánu to znamenalo katastrofu, jedním z důsledků byl například i úplný zánik srbského státu. Turci postupně pronikali i do hornaté Albánie. Pak ale vstoupil na scénu dějin nejslavnější Albánec a národní hrdina, Gjergj (Jiří) Kastrioti Skanderbeg.

Skanderbeg vyrůstal na tureckém dvoře, kam ho musel jako rukojmí vydat jeho otec, aby mohl nadále vládnout svému hradu v Krujë. Skanderbeg získal svoje jméno udatností ve vojenských službách: Skander znamená Alexandr (připomínka Alexandra Velikého) a beg (nebo bej) je šlechtický titul.

V roce 1443 se Turkům postavil uherský král János Hunyady (mimořádně otec „českého“ krále Matyáše Korvína) a na hlavu je porazil v bitvě u Niše. Skanderbeg měl v této bitvě bojovat na straně Turků, nezapomněl ale na svůj albánský původ, znovu konvertoval ke křesťanství a zběhl od vojska na svůj rodný hrad v Krujë. Povedlo se mu téměř nemožné, zorganizoval všechny znepřátelené vůdce albánských klanů a přesvědčil je, aby zapomněli na nesváry a sjednotili se proti Osmanům. Více než 20 let Skanderbeg osmanským Turkům úspěšně vzdoroval a hájil albánskou nezávislost v době, kdy už Turci ovládli téměř celý Balkán i byzantskou Konstantinopol (tedy Cařihrad, dnešní Istanbul). Zemřel v roce 1468 v Lezhë na malárii, ale kmeny dodržely přísahu držet pospolu i po jeho smrti. Pro Albánce se stal legendou a symbolem. Po jeho smrti už ale Albánci ani Benátčané nedokázali zastavit turecký příval, i když Krujë padla až v roce 1478 a poslední pevnost (Rozafat) až v roce 1479. Osobnost Skanderberga byla a je pro albánský lid velmi důležitá, zejména pro vytváření jeho národní identity. Zajímavostí je, že po Skanderbergově smrti a pádu severních albánských hradů emigroval značný počet Albánců do Itálie, kde dodnes žijí jejich potomci. Nazývají se Arbëreshë, mluví jazykem velmi podobným albánštině, zachovali si unikátní kulturu a jejich populace čítá okolo 100 000 lidí.

450 let vlády osmanských Turků samozřejmě zanechalo v zemi nesmazatelné stopy. Osmani nechali většinou vládnout i nadále místní klanové vůdce, od křesťanů ale vybírali daně a pravidelně odváděli syny křesťanských rodin do Konstantinopole (tzv. devşirme – daň z krve), kde se z nich stávali úředníci nebo vojáci (příslušníci sboru janičárů) vychovaní v muslimské víře. Minimálně 42 mužů albánského původu to takto dotáhlo dokonce až na pozici velkovezíra, pravé ruky sultána a nejvyššího úředníka země. Velmi často se rodiny odvádění svých synů bránily, nebylo tomu ale tak vždy – v nejistých dobách to byla cesta, jak svým potomkům zajistit bezpečí, jídlo a kariéerní postup v osmanské správě.

Albánci nebyli nuceni přijmout islám, ale činili tak daleko častěji než Srbové, Bulhaři nebo Řekové, aby se vyhnuli těmto nepříjemným povinnostem a aby měli šanci udělat kariéru. Na konci turecké vlády vyznávalo 70 % obyvatelstva islám. Albánci také rozšiřovali svůj sídelní prostor, např. v 17. století začali osídlovat Kosovo, což mělo dalekosáhlé důsledky, vzpomeňme nedávnou válku v Kosovu (1998-1999) a odtržení Kosova od Srbska (finálně 2008)

Albánské horské kmeny se však díky geografické izolovanosti a odbojně povaze vyvíjely relativně nezávisle na turecké vládě. Již ve druhé polovině 15. století vznikl nejstarší albánský zákoník LekaDjukagjinihoKanun, který upravoval společenské vztahy v kmenové společnosti, včetně pravidel pro krevní mstu, která hraje svou roli v některých částech Albánie dodnes. Stejně tak ustanovil tzv. panny z přísahy (albánsky burnesha / virgjinesha), tento institut umožňoval ženě, aby se zcela vzdala toho být ženou, před 12 svědky odpřísáhla, že je muž a že bude dodržovat celibát. To jí umožnilo mít stejné postavení s mužem, mohla cestovat, obchodovat, domlouvat sňatky či nosit zbraň. Často si tuto cestu ženy volily kvůli vyhnutí se nuceným sňatkům, či když nebyl v rodině žádný schopný muž. Pokud tedy nebyla jiná možnost, rodina zvolila do čela klanu ženu. Ta se v tom případě musela stát „mužem“, musela přísahat, že bude ctít rodinnou čest a že pro ni bude schopná i zemřít. V Albánii pořád žije několik desítek takovýchto osob.

Osmanská říše postupem času slábla a v 19. století získávaly balkánské státy jeden po druhém nezávislost. Albánské národní hnutí se ale probouzelo pomaleji a v Evropě byli často zdejší obyvatelé považováni za Turky. Jednou z překážek národního sjednocení bylo používání tří různých abeced – muslimové psali arabským písmem, pravoslavní na jihu užívali řeckou abecedu a katolíci na severu psali latinkou. Teprve v roce 1909 byla na sjezdu v El-basani formálně zavedená latinka, která se v Albánii používá dodnes.

V roce 1912 vypukla 1. balkánská válka, v níž si chtěly Srbsko, Černá Hora, Bulharsko a Řecko s podporou Ruska rozdělit zbylá evropská území Turků, jakými byla Albánie a Makedonie. Albánci často utíkali od turecké armády a 28. listopadu 1912 se ve Vlorë sešlo národní shromáždění, které vyhlásilo nezávislost země. Velmoci po skončení války vznik nového státu formálně uznaly. Třetina albánského etnika ale zůstala za jeho hranicemi.

V době první světové války nastal znovu zmatek, země se rozdělila na malé státečky, do nichž zasahovaly nebo je obsazovaly válčící strany a okolní státy. Po válce byla ale znovu v Paříži uznána nezávislost Albánie. V roce 1920 se hlavním městem Albánie stala Tirana. Ve 20. letech se k moci dostal jeden z vůdců místních klanů, Ahmed Zogu, který se nejdříve prosadil do vlády jako ministr vnitra, potom vládl jako prezident, když v roce 1924 svrhnul vládu, a od roku 1928 jako král Zogu I. Snažil se modernizovat zemi, ale zároveň vládl jako neomezený diktátor.

V meziválečných letech rychle rostl vliv Itálie. Její obchodníci ovládli zdejší obchod, italští architekti zde stavěli silnice a nové přístavy. Nakonec v dubnu 1939 Mussolini Albánii okupoval (2. světová válka oficiálně vypukla až v září). Král Zogu utekl do Řecka a do země už se nikdy nevrátil (zemřel v roce 1961 v Paříži). Když Italové roku 1943 kapitulovali, vznikla loutková vláda kontrolovaná německými nacisty. Proti Italům a hlavně Němcům se postavili odbojáři, ať už nacionalisté nebo komunisté. Po osvobození byli úspěšnější komunisté pod vedením Envera Hodži, kteří založili lidovou re-publiku a vytvořili tyranský režim. V Albánii drtivě zvítězili již v roce 1945, kdy také zlikvidovali tisíce opozičních politiků, klanových vůdců a členů meziválečných elit. Jejich rodiny často putovaly do krutých nápravných táborů. Když došlo v roce 1948 k roztržce mezi Sovětským svazem a Jugoslávií, zůstala Albánie na straně Sovětského svazu a se svým sousedem přerušila veškeré styky. Když se potom rozhádal Sovětský svaz s Čínou, postavil se Hodža na čínskou stranu a Albánie totálně přerušila diplomatické styky i se Sovětským svazem.

Po smrti Mao Ce Tungů ztratili Číňané o Albánii zájem, a tak se v roce 1978 ocitla země v totální izolaci, odtržená od okolního světa, na jehož hospodářské pomoci byla jako nejchudší stát Evropy závislá. Propaganda denně va-ovala před válečným ohrožením a byly postaveny statisíce bunkrů, které dnes hyzdí krajinu, ale jsou i zajímavostí pro turisty. Celkově jich bylo mezi lety 1967 a 1986 postaveno 173,371.

Enver Hodža sužoval zemi jako generální tajemník strany až do své smrti v roce 1985. K jeho největším excesům patří činy z roku 1967, kdy zakázal praktikování náboženství a vyhlásil první ateistický stát na světě. Kněží byli zastřeleni nebo uvězněni, drtivá většina mešit a kostelů zbořena nebo přeměněna na skladiště, obchody nebo tělocvičny.

Po revolučním hnutí ve východní Evropě zůstávala Albánie posledním ortodoxně marxistickým a stalinistickým režimem, a to až do revolučního roku 1991. V únoru 1991 svrhli demonstranti desetimetrovou sochu Envera Hodži na Skanderbegově náměstí v Tiraně. O několik týdnů později se zoufalí Albánci snažili využít rodící se svobodu úprkem do zahraničí. V prvních svobodných volbách zvítězili

ještě znovu komunisté, ale po dalších demon-stracích a stávkách se v roce 1992 dostala k moci Demokratická strana stu-dentského vůdce Sali Berishy.

Berishova vláda musela odstoupit po vlně protestů v roce 1997. Příčinou byl krach mnoha fondů, které fungovaly na principu pyramidových her a kterým svěřila většina lidí své často celoživotní úspory. Někteří lidé prodali ve vidině snadného zisku i svoje domy nebo půdu, takže jejich následné rozhořčení bylo pochopitelné. Nastalo úplné zhroucení státní moci, zavládla anarchie a drancování všeho, co mělo spojitost se státem. Dokonce bylo uloupeno na půl milionu zbraní. Vláda se pokusila proti demonstrantům použít armádu, ta ovšem byla již v takovém rozkladu (jak z ekonomických, tak sociálních důvodů), že nebyla schopná jakékoliv akce.

Situace se uklidnila až s pomocí západu, po příchodu mezinárodního vojen-ského sboru a po nástupu socialistické vlády FatoseNana. Stabilitě příliš ne-pomohla válka v Kosovu v roce 1999, kdy země přijala půl milionu albán-ských uprchlíků z Kosova, ale od té době se Albánie dává dohromady a jejím dlouhodobým cílem je vstup do Evropské unie. Před čtyřmi lety se dokonce stala oficiálním kandidátským státem EU. V roce 2009 se Albánie stala čle-nem Severoatlantické aliance.

Gastronomické aspekty jihozápadního Balkánu

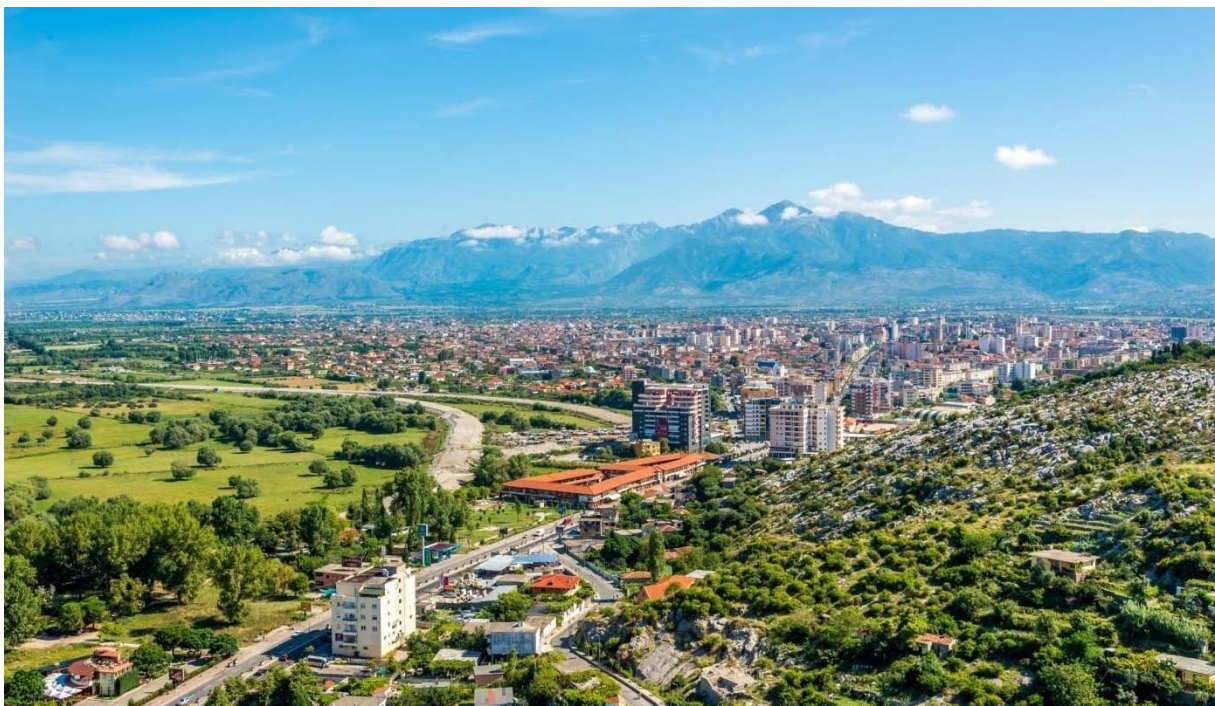
Kuchyně Balkánu je ovlivněna jak slovanskou kulturou, tak významnou měrou i kuchyní tureckou, přičemž tento vliv logicky roste tam, kde byl turecký vliv nejdelší a nejsilnější. Typickým tureckým gastronomickým prvkem na Balkáně je kebab, který zde ale existuje v původním významu a podobě. Pojem kebab (resp. turecky kebab) se totiž rozhodně neváže primárně k masu z vertikálního grilu, nýbrž naopak k horizontálně na ohni či nad uhlíky opečenými bochánky z mletého masa (u muslimů obvykle skopového). Pokud jsou bochánky kulaté (a trochu jinak okořeněné), nazývá se pokrm köfte. Naopak podlouhlé kebaby se z turecka rozšířily po balkánu i se svým názvem – turecky kebab, albánsky quebap, bulharsky pak kebabče a srbo-chorvatsky čevapi, resp. česky čevapčiči. Významným pokrmem je pak jo-gurt, a to jogurt řeckého (resp. tureckého) typu, který se po fermentaci ještě odstředuje přes pláto, takže obsahuje méně vody a je hutnější. Pokud se takový jogurt důkladně smíchá s vodou a zakonzervuje přidáním soli, vzniká jedinečný turecký nealkoholický nápoj ayran(albánsky dhallë). Významnou sladkostí je baklava z listového těsta a ořechů, a také lokum, který představují kousky sladké želatiny. Velmi charakteristické pro osmanský prostor jsou sladkosti typu „med v medu na medu a s medem“ – kousky lehkého pečiva v medu. Zajímavou rostlinou pro gastronomické účely je horská hluchavka hojník (*Sideritis*), ze které se připravuje čaj. Oblíbený je i turecký způsob přípravy čaje, kdy se silný černý čaj typu Rize mísí s vodou a pije silně oslazený cukrem ze skleniček.

Charakteristické pro balkánskou i tureckou (jakož i obecně mediteránní) kuchyni je také využití oliv, a také olivového oleje. Albánci vyrábějí také víno, ale konzumovat ho mohou jen nemuslimové.

Kultura některých navštívených míst

Skadar (albánsky *Shkodër*)

Skadar je jedno z nejstarších balkánských měst a je čtvrtým největším městem Albánie, co do počtu obyvatel. Leží na severu země nedaleko černoohorských hranic v podhůří albánských Alp obklopeno Skadarským jezerem (největší jezero jižní Evropy) a třemi řekami: Bojanou, Drinem a Kir. Nejstarší pozůstatky souvislého osídlení na území města Skadaru a jeho okolí pocházejí z doby bronzové. Pod současným názvem je město poprvé známo jako ilyrská osada Scodra, o čemž svědčí i nápisy nalezené na pevnosti Rozafa. Díky své strategické poloze blízko Jaderského moře si Skadar zachoval postavení hlavního města oblasti a důležité křižovatky obchodních i vojenských cest. I nyní je hlavním městem skadarského kraje. Skadar je důležitým vzdělávacím, kulturním a průmyslovým centrem. Nachází se zde jedna z nejprestižnějších albánských univerzit, knihovna s více než 250 000 knihami, turecké lázně, mešita také pevnost Rozafa, jež se proslavila především během první balkánské války. Většina obyvatelstva je albánské národnosti a vyznání katolického nebo muslimského. Duchovním centrem římskokatolických věřících v Albánii je skaderská katedrála svatého Štěpána. Nalezneme zde nicméně i hlavní a další mešity nebo ortodoxní katedrálu. Ve městě se každoročně koná mnoho festivalů a karnevalů. Produkují se zde různé elektrotechnické komponenty spolu s textilními a potravinářskými výrobky. Ve městě a jeho okolí se nachází celá řada přírodních a kulturních památek. Kromě zmíněného Skadarského jezera a pevnosti Rozafa sem lze zařadit také zříceninu středověkého města Sarda (Shurdha) na ostrově vzniklém z kopce uprostřed umělého jezera. Za zmínku jistě stojí i Ura e mesit, kamenný most zhruba 5 km od Skadaru vybudovaný v dobách existence Osmanské říše.

Gjirokastër

Gjirokastër je městem ležícím na svazích lemujících údolí řeky Drin v jižní Albánii blízko hranic s Řeckem. Žije zde asi 25 tisíc obyvatel převážně řeckého původu, v posledních letech však docházelo k masové emigraci.

Gjirokastëru se říká "město bílých střech" pro jeho typické šedobílé břidlicové střechy domků rozložených na úbočích svahů. Z bezpečnostních důvodů, které odkazují k albánské tradici krevní msty, jsou obytné místnosti a malá okna jen v horních patrech. Přízemí bez oken sloužilo jako skladiště a cisterna na dešťovou vodu. Charakteristické jsou i kryté vysunuté balkony, uvnitř potom vyřezávané dřevěné stropy a trámy nesoucí břidlicovou střechu. Gjirokastëřský rodák, albánský básník a spisovatel Ismail Kadare, v románu Kamenná kronika popisuje své rodiště jako město postavené našikmo, kde kdybyste se sklouzli jednou ulicí, můžete se ocitnout na střeše některého dole stojícího domu. Kromě něj se v Gjirokastëru narodil i Enver Hoxha, představil válečného odboje a poté 40 let vůdce komunistické Albánie. Staré město bylo v roce 2005 zapsáno na Seznam světového dědictví UNESCO jako vzácný příklad dobře dochovaného osmanského města.

Město bylo vystavěno na úpatí hor z důvodu šetření na zemědělské půdě. První písemný záznam o Gjirokastëru pochází z r. 1336 (kronika z byzantské říše), tehdy pod jménem Argyropolis (Stříbrné město) z dříve zmíněných důvodů. Dnešní název je odvozen od občanského jména albánského hrdiny Skanderbega, který se proslavil jakožto Drak z Albánie při boji proti Osmanské říši.

Vysoko nad městem se nachází citadela, původně ze 4. stol., většina dnešních hradeb, věží a bran však pochází z počátku 19. stol., kdy je nechal zrekonstruovat Ali Paša Tepelenský. Až do roku 1971 sloužil hrad jako vězení. Kromě jiného tam najdete údajně americké letadlo, sestřelené nad albánským územím, kobku, městské muzeum a národní muzeum armády. Jedná se zároveň o oblíbené dějiště mezinárodních folklorních festivalů.

Gjirokastëřské tržiště, Bazaar, bylo vybudováno před více než 500 lety. V 17. století byl trh rozšířen na samostatnou čtvrť s vlastní mešitou, avšak byl dvakrát skoro úplně zničen požáry. Až do poloviny 19. století sloužil jako důležitý trh pro prodej zemědělských produktů a produktů z kůže a dřeva, dnes především jako místo prodeje těch nejlepších ručně vyrobených cestovních upomínek ze dřeva, kamene a tkaniny od opravdových mistrů řemesla.

Součástí města jsou hradby, různé náboženské budovy - kostely, mešity, osmanské náboženské stavby - tekke, a opevněné domy. Zajímavostí je, že nemají náměstí. Mezi nejdůležitější stavby, které stojí za to vidět, patří Dům Babameto, Dům Zekate (nejlepší příklad osmanské věže), Dům Skenduli, Dům Kadare a Dům Fico.

Gjirokastër je také znám pro tradiční kostýmy a isopolyfonickou hudbu patřící k dědictví UNESCO. Mezi tradiční nápoje a pokrmy patří rakije, různé sýry, oshaf (dezert z ovčího mléka a fíků) a qifqi (rýžové kuličky).

(tady zbylo prázdné místo)

Z bělehradské ZOO utekl lev a jak tak pobíhal, vrhl se na děti na hřišti. Tu šel okolo nějaký člověk, vrhl se na lva a zaškrtil ho.

**Nazítří je v novinách na titulní straně
STATEČNÝ SRB ZACHRÁNIL DĚTI PŘED JISTOU SMRTÍ
Člověk, co zabil lva, příběhne rozčilen do redakce a říká:
"Já nejsem Srb!"**

**Druhý den noviny oznamují: JIHOSLOVANSKÝ HRDINA
DNE...
Onen člověk si opět v redakci stěžuje: "Já nejsem
Jihoslovan!",
"A co jste?" "Já jsem Albánec!"**

**Následujícího dne stojí v novinách:
ALBÁNSKÝ TERORISTA ZABIL LVA, KTERÝ MĚL RÁD
DĚTI**

Komunikační příručka

Výslovnost hlásek v albánštině:

q se čte jako ť
gj se čte jako d'
x se čte jako dz
ç se čte jako č
xh se čte jako dž
th se čte jako anglické neznělé th
dh se čte jako anglické znělé th
sh se šte jako š
zh se čte jako ž
nj se čte jako ň
ë se čte jako šva, tedy takový ten výplňový zvuk „eeee“, když něco nevíte
y se čte jako německé ü

Exkursní slovníček

Základní fráze:

dobrý den – mirëdita
ahoj – tung
prosím – dëshiroj
děkuji (mnohokrát) – faleminderit (shumë)
nerozumím – nuk e kuptoj
pardon – më falni
pozor – kujdes
WC – toaletë
otevřeno – hapur
zavřeno – mbyllur
čísla: 0 zerro / 1 një / 2 dy / 3 tre / 4 katër / 5 pesë / 6 gjashtë / 7 shtatë / 8 tetë / 9 nëntë / 10 dnjetë
ano – po
ne – jo
chci – unë dua të
nechci – unë nuk dua të
hovno – mut
jídlo – ushqim
pití – pijshëm
voda – ujë
méně – më pak
více – më shumë
Nemám žádné peníze. – Nuk kam para.
ztratil jsem se – kam humbur veten
až po svatbě – pas dasmës
nepiji alkohol – mos pini alkool
to je moje ovce - kjo është delja ime

Nemáte trochu vody? My máme takový hlad, že nemáme kde spát. - A nuk keni ujë?
 Ne kemi një uria që nuk kemi ku të flemë.
 Nezabíjete mne prosím. - Mos më vrit me mua.

Fráze popisné:

Jsem... - Unë jam...
 ... z České republiky - ...nga Republika Çeke
 ... ze Slovenska - ...nga Slovakiia
 ... student - ... një student
 ... biolog - ... një biolog
 ... křesťan - ... i krishterë
 ... muslim - ... mysliman
 ... idiot - ... idiot
 ... dospělý - ... një i rritur
 Pozoruj.../ Sbírá... - Unë vërej.../Unë mbledh...
 ... hmyz – insektet
 .... rostliny – bimët
 ... ptáky – zogjtë
 ... motýly – fluturat

Cyrilice – makedonská abeceda:

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Ѓ ѓ	Е е	Ж ж	З з
a	b	v	g	d	gj	e	zh	z
[a]	[b]	[v]	[g]	[d]	[ɟ]	[ɛ]	[ʒ]	[z]
С с	И и	Ј ј	К к	Л л	Љ љ	М м	Н н	Њ њ
dz	i	j	k	l	lj	m	n	nj
[ɟʃ]	[i]	[j]	[k]	[l]	[lj]	[m]	[n]	[nj]
О о	П п	Р р	С с	Т т	Ќ ќ	У у	Ф ф	Х х
o	p	r	s	t	kj	u	f	h
[ɔ]	[p]	[r]	[s]	[t]	[c]	[u]	[f]	[x]
Ц ц	Ч ч	Џ џ	Ш ш					
c	ch	dj	sh					
[ts]	[tʃ]	[ɟʃ]	[ʃ]					

Doporučená literatura:

